

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ОМУЗГОРИИ ТОҶИКИСТОН
ба номи С. АЙНӢ**

Бо ҳуқуқи дастнавис

ШЕРМАТОВ БАҲРОМ ГРЕЗОВИЧ

**НАҚШИ ДАВЛАТ ДАР ТАҒЙИРПАЗИРИИ СИСТЕМАИ
СИЁСӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР
(дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон)**

Ихтисос: 23.00.02 – ниҳодҳо, равандҳо ва технологияи сиёсӣ

ДИССЕРТАТСИЯ

**барои дарёфти дараҷаи илмии
номзади илмҳои сиёсӣ**

Роҳбарони илмӣ:

Гулахмедов М., доктори илмҳои
фалсафа, профессор

Маҳмадов П.А., номзади илмҳои
сиёсӣ, дотсент

Душанбе – 2018

МУНДАРИҶА

Сарсухан.....	4
БОБИ 1. ҶАНБАҶОИ НАЗАРИЯВИЮ МЕТОДОЛОГИИ ОМУҶИШИ СИСТЕМАИ СИЁСӢ ВА ТАҶЛИЛИ СОХТОРИИ ОН	
1.1. Хосиятҳои назариявию методологии таҳқиқи системаи сиёсӣ ва таҳлили сохторию функционалии он	14
1.2. Мақоми давлат дар системаи сиёсӣ ва таъсири он ба раванди тағйирёбии муносибатҳои ҷамъиятӣ	31
БОБИ 2. НАҚШИ ДАВЛАТ ДАР ТАҶИРПАЗИРИИ СИСТЕМАИ СИЁСӢ ДАР ШАРОИТИ СОҶИБИСТИҚЛОЛӢ	
2.1. Заминаҳои иҷтимоию сиёсӣ ва иҷтимоию таърихии ташаккули давлати соҳибистиклоли тоҷикон.....	50
2.2. Нақши давлат ва ниҳодҳои сиёсии он дар раванди демократикунони ҳаёти ҷамъиятӣ дар шароити соҳибистиклолии Тоҷикистон	72
2.3. Аҳамияти функционалии давлат дар такмили муносибатҳои сиёсӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ.....	91
Хулоса.....	130
Рӯйхати адабиёти истифодашуда.....	138

САРСУХАН

Муҳиммияти мавзуи таҳқиқотӣ. Давлат ҳамчун институти сиёсӣ дар системаи сиёсии ҷомеа нақши хеле муҳим мебозад. Ин аст, ки тӯли солҳои охир олимону муҳаққиқон, пеш аз ҳама, сиёсатшиносон ба таҳқику коркарди назарияи ҳаёти сиёсии ҷомеа диққати махсус зоҳир менамоянд. Ҳамзамон, дар шароити дигаргуншавии муносибатҳои сиёсӣ омӯзиши масъалаҳои пайдоиш, ташаккулёбӣ ва рушду инкишофи вазифаҳои иҷтимоӣ сиёсии давлат, нақш ва мавқеи он дар системаи сиёсии ҷомеа хеле аҳамиятнок гардидааст.

Омӯзиши давлат дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон вижагиҳои махсуси илмӣ дорад. Барои ин таҳлили воқеияти давлати соҳибистиклоли тоҷикон раванди ташаккулёбии он бояд бо назардошти замони гузашта, ҳозира ва пешбинии рушд дар оянда мавриди баррасӣ қарор дода шавад. Бо дарназардошти хусусиятҳои иҷтимоӣ сиёсии замони муосир масъалаи нақш ва мавқеи давлат дар раванди дигаргунсозии системаи сиёсӣ мавқеи махсусро ишғол менамояд. Муҳиммияти масъалаи мазкур, ки дар доираи таҳқиқоти диссертатсияи мазкур мавриди баррасӣ қарор дода шудааст, бо чунин омилҳо асоснок мегарданд:

– коркарди ҷанбаҳои назариявӣ методологии омӯзиши нақши давлат дар раванди дигаргунсозии системаи сиёсии ҷомеа, махсусан дар шароити Тоҷикистони соҳибистиклол хеле зарурӣ ва саривақтӣ мебошад;

– масъалаи нақши давлат дар раванди дигаргунсозии системаи сиёсии ҷомеа то ҳанӯз дар доираи таҳқиқоти алоҳида мавриди омӯзиш қарор нагирифтааст, ки чунин ҳолат арзиши илмии интиҳоби мавзӯи таҳқиқотиро баланд мебардорад;

– дастоварду муваффақиятҳои Президенти мамлакат, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар тӯли ду даҳсолаи охири

давраи соҳибистиклолии кишвар дар самти ҳалли муҳимтарин масъалаҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии давлат, дар барқарорнамоии сулҳу субот ва созиши миллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле назаррас мебошанд, ки афзоиши нақши давлат дар рушду инкишофи мамлакати мо аз чунин омили муҳим вобастагии калон дорад ва бояд мавриди омӯзишу пажӯҳиши илмӣ қарор дода шавад;

– раванди рушду инкишофи давлат ба сохтори иҷтимоию сиёсии ҷомеаи муосири Тоҷикистон таъсири ҳалкунанда мерасонад. Бояд гуфт, ки дигаргуншавии системаи сиёсӣ ба умқи муносибатҳои мутақобилаи байни давлат ва ҷомеа таъсири ҷиддӣ расонида, боиси ташаккулёбии меъёрҳои демократӣ ва дар заминаи меъёрҳои мазкур амалӣ гардидани ҳокимияти давлатӣ гардидааст;

– муайян намудани аҳамияти функционалии давлат дар тағйирпазирии системаи сиёсӣ асосноккунии вазифаҳои онро вобаста ба шароити замони ҷаҳонишавӣ тақозо менамояд.

Таҳлили омилҳои номбаршуда дар маҷмӯъ муҳимияти омӯзиши мавзӯи мазкур ва таҳқиқи паҳлуҳои гуногуни онро асоснок менамоянд.

Дарачаи омӯзиши мавзӯъ. Чи гунае, ки маълум аст, масъалаи афзоиши нақши давлат дар раванди дигаргунсозии системаи сиёсии ҷомеа ва махсусан дар шароити муосири иҷтимоию сиёсӣ диққати аксари ҷомеашиносонро ба худ ҷалб намудааст.

Тӯли солҳои охир оид ба масъалаи назария ва амалияи давлат шумораи муайяни монографияҳои илмӣ, китобҳои мухталиф, мақолаҳои илмӣ ва асарҳои коллективӣ нашр гардидаанд, ки дар онҳо омилҳои иҷтимоию сиёсии нақш ва мавқеи давлат дар системаи сиёсии ҷомеа таҳлил гардидаанд.

Дар асарҳои чунин олимони шинохтаи мамлакатҳои ИДМ, ба монанди С. С. Андреев, М. Г. Анохин, Л. И. Селезнев, Б. А. Смирнов,

Г. В. Каменская, А. Н. Родионов, А. С. Протопопов, Г. Т. Тавадов, А. В. Торкунов, Э. А. Поздняков ва чанде дигарон омилҳои фалсафӣ, ҳуқуқӣ, таърихӣ, сиёсӣ фарҳангии масъалаи давлат ва нақши он дар системаи сиёсӣ чомеа мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд¹. Ғайр аз ин, як қатор масъалаҳои ҷудоғонаи нақши давлат дар системаи сиёсӣ дар асарҳои илмӣ чунин олимон, ба монанди Р. И. Пименов, В. А. Ачкасов, С. М. Елисеев, С. А. Ланцев, Н. А. Сахаров, В. Е. Чиркин, М. И. Одинцов, А. К. Пономарев, В. С. Камаровский, Р. Г. Абдулатипов² ва чанде дигарон мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Олимони мазкур ба масъалаи заминаҳои иҷтимоӣ сиёсӣ ташаккули давлати шӯравӣ таваҷҷӯҳ зоҳир намуда, инчунин дар асарҳои илмӣ онҳо раванди дигаргуншавии системаи сиёсӣ баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ низ мавриди омӯзиш қарор дода шудаанд. Зарурияти афзудани нақш ва мавқеи давлат дар шароити дигаргуншавии системаи сиёсӣ чомеа дар таҳқиқоти онҳо ба таври мушаххас ва муфассал нишон дода шудааст. Ҳамин тариқ, асарҳои олимони дар боло номбаршуда шаҳодат аз он медиҳанд, ки олимони кишварҳои ИДМ дар самти омӯзиши таҷрибаи таърихӣ, пайдоиш ва

¹Андреев С. С. *Политические системы и политическая организация* // Социально-политический журнал. – 1992. – № 1.; Анохин М. Г. *Политические системы: адаптация, динамика, устойчивость*. – М., 1996; Селезнев, Леонид Иванович. *Политические системы современности: сравнительный анализ / Л. И. Селезнев*. – СПб.: ТОО ТК "Петрополис", 1995; Смирнов Г.Н., Бурсов А.В. *Россия в мировом политическом процессе. Курс лекций*. – М.: Восток - Запад, 2011; Каменская Г.В., Родионов А.В. *Политические системы современности*. – М., 1994; Протопопов А. С. *История международных отношений и внешней политики России 1648-2010 г: учебник / Протопопов А. С.* – Москва : Аспект Пресс, 2012; Тавадов Г.Т. *Политология*. М., 2011; *Политические системы современных государств: Энциклопедический справочник: В 4 т. Т. 1: Европа / Я.И. Ваславский и др.; гл. ред. А.В. Торкунов; науч. ред. А.Ю. Мельвиль; отв. ред. М.Г. Миронюк; МГИМО (У) МИД России, ИНОП.* – М.: Московские учебники и картолитогрфия, 2009; Поздняков Э.А. *Философия политики. 3-е изд-ние, испр. и доп.* – М.: Весь мир, 2014 .

² Пименов Р.И. *Происхождения современной власти*. – М., 1996; Ачкасов В.А., Елисеев С.М., Ланцев С.А. *Легитимация власти в постсоциалистическом Российском обществе*. – М., 1996; Сахаров А.Н. *Институт президентства в современном мире*. – М., 1994; Чиркин В.Е. *Государство ведение: учебник. 2-е Изд. Исправительное и дополнительное*. – М., Юрист, 2000; Одинцов М.И. *Россия строит светское государство (1985-1997) / Государство рения Церковь в России за рубежом*. – М., 1997; Пономарев А.К. *К вопросу о конституционной модели государственного суверенитета // Право и жизнь*. – М., 1998; Камаровский В.С. *Выбранные компании в системе институтов демократии в современном Российской государственности // Политология, взгляды на современность*. – М., 1995, № 5 и др.

ташаккулёбии давлатҳои соҳибистиклоли узви собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ба таври илмию назариявӣ, методологию амалӣ корҳои назаррасеро анҷом додаанд. Бешубҳа, таҳқиқоти онҳо дар самти омӯзиши хусусиятҳои давлатдорӣ навини тоҷикон ва нақши он дар системаи сиёсии ҷомеа заминаи илмию назариявӣ фароҳам меоваранд.

Дар самти омӯзиш ва пажӯҳиши масъалаи нақши давлат дар дигаргунсозии системаи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклол олимони мамлакат сахми арзанда гузоштаанд. Махсусан асарҳои А. Н. Маҳмадов, Н. Г. Зокиров, С. И. Шарипов, К. Олимов М. Хидирзода, Т. Н Назаров, С. Шарипов, Қ. Расулов, М. Гулахмедов, М. Муҳабатов, А. Раҳимов, Л. Л. Хоперская, З. А. Дадабоева, Ш. Шоисматуллоев, Р. Ҳайдаров, Н. С, Муродова М. Б. Буриева ва дигарон³ арзиши бузурги илмию назариявӣ доранд.

Дар ин раванд таҳқиқотҳои Ф. Т. Тоҳиров, М. М. Маҳмудзода Р. Ш. Сотиволдиев. , А. Ф. Холиқов, О. Ҳ. Зоҳидов, М. Диноршоев⁴ ва ғайраҳо ба омӯзиши амиқи ҷанбаҳои ҳуқуқию таърихии масъалаи ташаккулёбии давлатдорӣ миллии тоҷикон дар шароити кунунӣ бахшида шудаанд.

³ Гафуров Б.Г.Таджики: древнейшая, древняя, средневековая и новейшая история. –Душанбе, 1998; Махмадов А.Н. Истиклолият ва таҳкими давлатдорӣ миллӣ. –Душанбе, 2015; Махмадов А.Н., Хоперская Л.Л. Современный Таджикистан: диалектика независимости и интеграции (политико-правовой аспект). – Душанбе, 2016; Зокиров Н.Г.Системаи сиёсӣ: масъалаҳои рӯз ва дурнамои инкишоф. – Душанбе, 2011; Шарипов С.И. Демократизация политических процессов в современном Таджикистане. – Душанбе, 2001; Хидирова М.У. Ҳокимияти сиёсӣ. – Душанбе, 2012; Олимов К. Роҳҳои маъқул ва воқеии амалисозии ҷорабиниҳо ҷиҳати эҷоди боварӣ / Муколама бо роҳи амал: таҷрибаи тоҷикон / Зери таҳрири Сатторзода А. – Душанбе, 2018; Расулов К.Р. Саҳми давлати Сомониён дар пешрафти афкори сиёсӣ, илм ва фарҳанги Осиёи Марказӣ. – Душанбе, 1994; Расулов К., Гулахмедов М. Расулов, Гулахмедов М.Г. Национальные и политические процессы независимости Таджикистана. – Душанбе: Матбуот, 2001; Назаров Т.Н. Таджикистан: Горизонты настоящего и будущего. – Нью-Йорк 1999; Муродова Н.С. Политические процессы переходного периода в Республике Таджикистан. (на тадж. яз.). – Душанбе, 2001; Буриева М.Б.Особенности развития политической системы Таджикистана: ее влияние на внутреннюю и внешнюю политику. – М., 2006; Ҳайдаров Р.Дж. Влияние процесса глобализации на трансформацию таджикского общества // Дис.док.фил.наук. – Душабе, 2007.

⁴ Таҳиров Ф.Т. История государства и права Таджикистана. – Душанбе, 2001; Сотиволдиев Р.Ш. Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқук. – Душанбе, 2010; Зоҳидов О.Ҳ. Таърихи сиёсии тоҷикон: таҳлили назарияҳо. – Душанбе, 2011; Холиқзода А.А., Маҳмудзода М. Сиёсати ҳуқуқӣ ва давлати демократӣ. – Душанбе, 2017;

Бояд қайд намуд, ки масъалаи нақш ва мавқеи давлат дар системаи сиёсии ҷомеа дар асарҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон⁵ ба таври муфассал ва мушаххас нишон дода шудааст.

Қайд намудан бамаврид аст, ки дар асарҳои номбаршуда масъалаи нақш ва мавқеи давлат дар раванди дигаргунсозии системаи сиёсии Тоҷикистон ва алоқамандии ин раванд бо кишварҳои ИДМ ба таври мушаххас таҳлилу баррасӣ гардидааст. Дар самти омӯзиши ин мавзӯъ ҳанӯз ҳам як қатор масъалаҳои ҳалталаби баҳснок боқӣ мондаанд, ки онҳо асосан ба хусусиятҳо ва омилҳои иҷтимоию сиёсии ташаккулёбии давлати соҳибистиклоли тоҷикон, мушкилот, муҳолифатҳо ва вазъияти низоии рушди системаи сиёсии мамлакат алоқаманд мебошанд. Аммо масъалаи баланд гардидани нақши давлат дар системаи сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи зарурӣ таҳлилу таҳқиқ нагардидааст ва аз ин рӯ, паҳлуҳои гуногуни масъалаи мазкур бояд илман асоснок карда шаванд.

Гузашта аз ин, ба таври пурра мавриди пажӯҳиш қарор додани маҷмӯи масъалаҳое, ки бо муҳолифатҳо ва қонуниятҳои рушди системаи сиёсӣ алоқаманд мебошанд ва нишон додани ин раванд дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи як рисолаи илмӣ ғайриимкон мебошад. Муаллиф мураккабии масъалаи мазкурро дарк намуда, кӯшиш намудааст, ки хусусиятҳои муҳимтарини ин равандро таҳлилу таҳқиқ намояд. Ҳалли масъалаи мазкур бо кӯшишу заҳмати намояндагони илмҳои гуногун имконпазир мегардад ва аз ин рӯ,

⁵ Эмомали Раҳмон. Молодежь – будущее суверенного Таджикистана. – Душанбе, 1997 Ҳамин муаллиф. Таджикистан: девять лет независимости, национального единства и созерцания. В 4-х томах. – Душанбе, 2001; Ҳамин муаллиф. Таджикистан на пороге XXI века. – Душанбе, 2001; Ҳамин муаллиф. Молодежь созидатель будущего общества. – Душанбе, 2008; Ҳамин муаллиф, Конституция санади муқаддаси миллӣ. – Душанбе, 2005; Ҳамин муаллиф, Долгий путь к миру. – Душанбе, 2008 и др.

барои омӯзиши ин масъала муносибати умумиилмӣ истифода бурда шудааст. Ҳамаи масъалаҳои номбаршудае, ки ба таҳлили назариявӣ илмӣ ва методологӣ ниёз доранд, бо ёрии мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот мушаххас гардонида шудаанд.

Мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот. Бо назардошти дараҷаи омӯзиши мавзӯъ, ба таври мушаххас мавриди баррасӣ қарор додани мафҳум, моҳият ва нақши давлат дар дигаргунсозии системаи сиёсии ҷомеа мақсади таҳқиқот ба шумор меравад. Дар мувофиқа бо мақсади муайяншуда, дар таҳқиқоти мазкур ҳалли як қатор масъалаҳои мушаххас ва бо ҳам алоқаманд пеш гузошта мешаванд, ки дар миёни онҳо номбар намудани масъалаҳои зерин зарур шуморида мешавад:

– асоснок намудани ҷанбаҳои назариявӣ методологии масъалаи системаи сиёсӣ ва сохтори он дар шароити дигаргуншавии системаи сиёсӣ ва нишон додани нақши афзояндаи давлат дар он;

– муайян намудани нақши давлат ҳамчун ниҳоди марказии системаи сиёсӣ дар таҳаввулоти муносибатҳои ҷамъиятӣ ва ташаккули низоми комилан нави равандҳои сиёсӣ;

– дар заминаи таҳлили маҷмӯии сарчашмаҳо, адабиёти илмӣ ва таҷрибаи таърихӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон равшан намудани моҳияти омилҳои иҷтимоию иқтисодӣ, сиёсию фарҳангии мамлакат, заминаҳои ташаккулёбии нақш ва мавқеи давлат дар дигаргунсозии системаи сиёсӣ дар шароити соҳибистиклолӣ ташаккули системаи нави ҷаҳонӣ;

– таҳлили раванди демократикунони ҷомеа, ташаккули заминаи меъёрии ҳуқуқӣ, ниҳодҳо ва муносибатҳои нави демократӣ ҳамчун омили муҳимми устуворгардонии давлат дар шароити дигаргуншавии ҷомеа;

– муайян намудани тамоюлҳои асосии рушди давлати тоҷикон дар шароити муосир, омӯзиш ва ба низоми муайян даровардани

муносибатҳои гуногуни илмие, ки бо стратегияи иҷтимоию сиёсии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон алоқаманд мебошанд;

– нишон додани мавқеъ ва таъсири раванди дигаргуншавии ҷомеаи муосир ба рушди Тоҷикистони соҳибистиклол ва аҳамияти функционалиидавлат дар такмили муносибатҳои сиёсӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ.

Объекти таҳқиқот – таҳлил ва омӯзиши раванди тағйирпазирии системаи сиёсӣ ва нақши давлат дар он маҳсуб меёбад.

Предмети таҳқиқот – омӯзиши қонуниятҳои пайдоиш, марҳилаҳои асосии ташаккулёбӣ ва рушди давлати тоҷикон, нақши он дар раванди дигаргунсозии системаи сиёсии ҷомеа ба ҳисоб меравад.

Навгони илмӣ таҳқиқот бо масъалаи пажӯҳиши илмию назариявӣ ва истифодаи муносибатҳои гуногуни илмӣ дар самти омӯзиши таъсири муносибатҳои давлатӣ ба ташаккулёбии сохтори иҷтимоии ҷомеаи муосири Тоҷикистон алоқаманд мебошад. Ба таври мушаххас натиҷаҳои таҳқиқот, ки онҳоро навоари илмӣ номидан мумкин аст, ба таври зерин муаррифӣ намудан мувофиқи мақсад мебошад:

– дар раванди ба низоми муайян даровардани муносибатҳои гуногуни илмӣ ҷанбаҳои назариявӣю методологии масъалаҳои «давлат» ва «муносибатҳои давлатӣ» бо истифода аз таҳлили системавӣ, тавассути равшану возеҳ намудани мундариҷа онҳо ва бо роҳи муаррифӣ намудани онҳо ҳамчун падидаҳои иҷтимоию сиёсӣ мавриди омӯзиш қарор дода шудааст;

– нақши давлат дар тағйирпазирии системаи сиёсӣ ва таъсири мутақобилаи ин раванд дақиқ карда шуда, сарҳади давлати демократӣ, ҳуқуқӣ ва дунявӣ дар Тоҷикистон ба таври возеҳ муайян карда шуда, вазифаҳои он дар шароити амалишавии раванди

дигаргунсозии системаи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклол нишон дода шудаанд;

– бо дарназардошти хусусиятҳои хоси соҳибистиклолӣ ҳамчун шароити мусоиди рушди мустақилонаи давлат нақши ин ниҳоди муҳим дар тағйирпазирии сохторӣ ва мазмунии системаи сиёсӣ муайян карда шуда, дар асоси таҳлили заминаҳои мушаххаси иҷтимоию таърихӣ ва иҷтимоию сиёсӣ раванди ташаккулёбии давлати нави тоҷикон муайян карда шудааст;

– ташаккул ва рушди муносибатҳои нави ҷамъиятии ба мардумсолорӣ асосёфта мавриди таҳлил қарор гирифта, дар натиҷа хусусиятҳои иҷтимоию сиёсӣ ва ҳуқуқии низоми демократӣ, таъмини ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, рушди озодандешӣ ва фазои гуногунақидагӣ илман асоснок карда шудаанд;

-- таъсири таҳаввулоти муносибатҳо дар арсаи ҷаҳонӣ, рушди равандҳои ҷаҳонишавӣ, тезутундшавии муборизаи абарқудратҳо, талошҳо баҳри пиёдасозии манфиатҳои геосиёсӣ ва геоиқтисодиро ба раванди устуворгардонии асосҳои давлатдорӣ муносири тоҷикон таҳлил намуда, дар ин замина тамоюлоти асосии афзоишдиҳандаи нақш ва мавқеи Тоҷикистони соҳибистиклол чӣ дар миёни кишварҳои ИДМ ва чӣ дар арсаи байналхалқӣ нишон дода шудаанд;

– дар заминаи омӯзиш ва таҳлили тамоюлоти манфии таъсири раванди дигаргуншавии муносибатҳо дар арсаи глобалӣ масъалаҳо ва пешомади инкишофи давлати миллӣ дар Тоҷикистон ҳаматарафа омӯхта шуда, роҳҳои пешгирӣ аз ин ҳатари таҳдидҳо бо пешниҳодҳои мушаххас нишон дода шудаанд.

Нуктаҳои асосии таҳқиқот, ки барои ҳимояи пешниҳод мешаванд:

1. Системаи сиёсӣ ҳамчун маҷмуи ниҳодҳо, муносибатҳо ва арзишҳои муайяни сиёсӣ баромад намуда, дар ҷавҳари худ ифодакунандаи низоми муайяни фаъолияти онҳо мебошад, ки

тавассути меъёрҳои ҳуқуқӣ, таҷрибаи пазируфташудаи таърихӣ ва урфу одатҳои метавонад муносибатҳои байни аъзои ҷомеа ба танзим дароварад. Системаи сиёсӣ ҳамчун категорияи илми сиёсатшиносӣ дорои ҷанбаҳои қавии назариявӣ методологӣ буда, то ҳанӯз мавриди баҳсу омӯзиши олимони соҳаҳои гуногун, аз он ҷумла файласуфон, сиёсатшиносон, таърихшиносон, ҳуқуқшиносон, ҷомеашиносон, иқтисодшиносон ва дигарон қарор дорад.

2. Нақши давлат дар раванди дигаргунсозии системаи сиёсӣ дар шароити нави иҷтимоӣ сиёсӣ барои таҳқиқоти соҳаи илмҳои сиёсӣ хеле афзалиятнок маҳсуб меёбад. Мавҷудияти концепсияҳои гуногун вобаста ба ин масъала гувоҳи он аст, ки дар маҷмуи унсурҳои ташаккулдиҳандаи системаи сиёсӣ давлат нақши ҳалқунанда дошта, баҳри ташаккули заминаҳои ҳуқуқӣ, таърихӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии дигар унсурҳо таъсиррасон мебошад. Маҳз аз ҳамин сабаб, давлатро метавон ҳамчун унсурҳои низомсоз дар системаи сиёсӣ тавсиф намуд.

3 Таҳлили қонуниятҳои умумии таърихӣ ва иҷтимоӣ сиёсӣ дар самти муқаррар намудани нақши давлат дар тағйирпазирии системаи сиёсӣ дар шароити соҳибистиклолӣ баҳри муайян намудани заминаҳои илмӣ нақши низомсозии давлат на танҳо дар муносибатҳои дохилӣ, балки дар муносибатҳои берун аз аҳамияти муҳимми илмӣ дошта, ҷиҳати ташаккул ва таҳкими минбаъдаи асосҳои давлатдорӣ мустақил бо дарназардошти хусусиятҳои иҷтимоӣ сиёсӣ ва иҷтимоӣ фарҳангӣ таъсири ҳалқунанда расонида метавонад. Мисоли ин таҳаввулоти арзишӣ ва фарҳангии маҳсуб меёбад, ки баҳри ҳалли мусолиҳатомезии низои дохилӣ мусоидат намуд.

4. Дар шароити таҳкими равандҳои демократӣ дар ҷомеа ва эътирофи мардум ҳамчун сарчашмаи ҳокимият талаботи иҷтимоӣ ба ташаккули принципҳои демократӣ дар муносибатҳои ҷамъиятӣ пурзӯр

гашта, давлат дар ин замина баҳри фароҳам овардани шароити мусоид чиҳати тақвияти мардумсолорӣ муваззаф мегардад. Вобаста ба ин дар шароити соҳибистиклолии Тоҷикистон низоми принципҳои демократӣ бо дарназардошти манфиатҳои миллию давлатӣ ташаккул ёфта, он пурра ба талаботҳои мавҷудаи байналмилалӣ дар ин самт ҷавобгӯ мебошад.

5. Иҷроиши вазифаҳо аз ҷониби давлат ва аҳамияти онҳо барои рушду такомули самтҳои асосии ташаккулёбии системаи бисёрҳизбии Тоҷикистон хусусиятҳои худро доро мебошад. Чунин ҳолат бо он алоқаманд аст, ки давлат роҳи бунёди ҷомеаи демократиро пеш гирифтааст. Аз ин рӯ, давлат бо назардошти хусусиятҳои миллии ҷомеа асосҳои ҳуқуқии рушду инкишоф ва ташаккулёбии системаи бисёрҳизбиро марҳила ба марҳила фароҳам меоварад. Дар ин замина масъалаҳои нави таъмини устувории пояҳои давлатдорӣ милли дар шароити ҷаҳонишавӣ мавриди корбарӣ қарор дода мешаванд.

Ҷанбаҳои методологии таҳқиқотро, пеш аз ҳама, меёриҳои диалектикийю материалистӣ ташкил медиҳанд. Инчунин дар раванди таҳқиқот методҳои илмии таҳлили системавӣ, мантиқӣ, сотсиологӣ, муқоисавӣ ва сохторию функционалӣ низ истифода бурда шудаанд.

Аҳамияти илмию назариявӣ таҳқиқот бо муҳиммияти таҳқиқот ва истифодаи таҳлили системавӣ дар омӯзиши муносибатҳои давлатӣ ва таъсири онҳо ба сохтори иҷтимоии ҷомеаи муосири Тоҷикистон асоснок карда мешавад. Натиҷаҳои бадастомада имкон медиҳанд, ки дар бораи таъсири ҳокимияти давлатӣ ба дигаргуншавии системаи сиёсии ҷомеа ва миқёси амалишавии он тасаввуроти мукамал пайдо карда шавад.

Аҳамияти амалии таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки натиҷаҳои бадастомада ва хулосаҳои таҳқиқот дар раванди ташаккули сиёсати ба талаботҳои ҷомеа ҷавобгӯ, коркарди меёриҳои асосии раванди

демократикунони муносибатҳои ҷамъиятӣ, тақвияти низоми мукаммали муносибатҳои демократӣ ва ҳалли масъалаҳои таҳкими пояҳои давлатдорӣ метавонад васеъ истифода шаванд.

Тасвиби натиҷаҳои таҳқиқот. Натиҷаҳои таҳқиқоти мазкур аз ҷониби муаллиф дар семинарҳо ва конференсияҳои илмӣ назариявӣ ҷумҳуриявӣ ва байналхалқӣ маъруза гардидаанд. Диссертатсияи мазкур дар ҷаласаи кафедраи сиёсатшиносии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ муҳокима ва барои ҳимоя тавсия гардидааст. Дар мувофиқа бо мавзӯи диссертатсия муаллиф шаш мақолаи илмӣ ва як монография нашр намудааст.

Сохтори рисола. Рисолаи мазкур аз сарсухан, ду боб, панҷ зербоб, хулоса ва рӯйхати адабиёти истифодашуда иборат мебошад. Ҳаҷми умумии рисола 153 саҳифа мебошад.

БОБИ I. ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИЮ МЕТОДОЛОГИИ ОМУЗИШИ СИСТЕМАИ СИЁСӢ ВА ТАҲЛИЛИ СОХТОРИИ ОН

1. 1. Хосиятҳои назариявию методологии омӯзиши системаи сиёсӣ ва хусусиятҳои таҳлили сохторию функционалии он

Пеш аз оғози баррасии нақши давлат дар раванди дигаргунсозии системаи сиёсӣ дар шароити иҷтимоию сиёсии замони муосир, ба андешаи мо, ба таври кӯтоҳ шарҳ додани мазмуну мундариҷаи системаи сиёсӣ ва вазифаҳои он мувофиқи мақсад мебошад. Ба таҳлили таҷрибаи таърихӣ ва ба омӯзиши сарчашмаҳо ва адабиёти мавҷуда такая намуда, қайд намудан бамаврид аст, ки маҷмӯи мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои гуногуни ҷамъиятӣ ва шаҳрвандони мамлакат, ки ҳамагӣ дар раванди идоракунии сиёсии ҷомеа ширкат меварзанд, системаи сиёсии ҷомеа номида мешавад.

Маълум аст, ки ҷомеаи инсонӣ доимо тағйир меёбад ва чунин раванди тағйирёбӣ дар зери таъсири омилҳои гуногун ба амал меояд: муносибатҳои иҷтимоии байни одамон мураккаб мегарданд, дар миёни онҳо талаботи нав пайдо мегардад, фаъолиятҳои нава ба вучуд оварда мешаванд, ки онҳо барои қонеъ намудани талаботи мазкур нигаронида шудаанд, муҳити табиӣ, манбаъҳои энергетикӣ ва шароити байналхалқии мавҷудияти давлатҳои муосир тағйир меёбанд. Бинобар ин, масъалаи ҷӣ гуна мутобиқ гардидани талаботи ҷомеа бо тағйироти бамалояндаи муҳити дохилӣ ва берунӣ доимо аҳамияти ҳам назариявӣ ва ҳам амалӣ дорад. Зеро ҳангоми посух гардонидан ба масъалаи мазкур механизми мутобиқшавӣ, ки асоси устувориҳои ҳар як ҷомеаро ташкил медиҳад, возеҳу равшан гардонида мешавад.

Мафҳуми «системаи сиёсӣ» дар илмҳои сиёсӣ солҳои 50-60-уми асри XX истифода бурда шудааст ва хусусиятҳои системавии дарки сиёсатро инъикос намудааст. То ин замон барои ифодаи муносибатҳои сиёсӣ одатан мафҳумҳои «навъи идоранамоӣ» ва «системаи идоранамоӣ»

истифода бурда шудааст, ки ифодагари алоқамандии арбоби сиёсӣ бо фаъолияти сохторҳои давлатӣ ва нишон додани онҳо ба сифати субъекти муносибатҳои сиёсӣ ба шумор мерафтанд. Аммо раванди рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ, ба вучуд омадани шахсияти худмухтор ва дорои ҳуқуқи озодиҳои фарогир ба он оварда расонид, ки минбаъд шаҳрванд на танҳо тобеъ ба ҳисоб мерафт, балки онҳо метавонистанд бо роҳи ташкили хизмҳои сиёсӣ ва ё иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ба давлат таъсиррасонӣ намоянд. Дар чунин шароит ҳокимият дигар дар монополияи давлат қарор гирифта наметавонист ва ин буд, ки муносибатҳои сиёсӣ оҳиста-оҳиста хеле мураккаб гардиданд, зеро дар раванди идоракунии сиёсӣ ташкилотҳои ғайридавлатӣ низ аллакай иштирок менамуданд. Дарки мураккабӣ ва гуногунрангии муносибатҳои сиёсӣ, ки онро дигар танҳо хоси фаъолияти сохторҳои давлатӣ шуморидан номумкин гардида буд, барои шарҳу баёни паҳлуҳои гуногуни сиёсат зарурати истифодаи муносибатҳои илмӣ институтсионалӣ ва бихевиоралистиро ба миён овард.

Ҳамзамон бояд қайд намуд, ки мафҳуми «системаи сиёсии ҷомеа» барои нишон додани хусусиятҳои муҳимми муносибатҳои мутақобилаи байни давлат ва ҷомеа, байни субъектҳои мухталифи иҷтимоӣ дар сатҳи муносибатҳои давлатӣ ба қор бурда мешавад.

Дар адабиёти илмӣ ва сиёсӣ ҷамъиятӣ мафҳуми «системаи сиёсӣ» ба таври гуногун шарҳ дода мешавад. Аммо, ба андешаи мо, таърифе, ки сиёсатшиноси рус К.С. Гаджиев додааст, барои ифодаи мазмуни системаи сиёсӣ хеле мувофиқ аст. Ба ақидаи ӯ, «Системаи сиёсӣ – маҷмӯи меъёр, андеша, институтҳои сиёсӣ, фаъолият ва ташкилотҳои бо ҳам мутақобилае мебошад, ки ҳокимияти сиёсиро ташаккул дода, алоқамандии байни давлат ва ҷомеаро таъмин менамоянд»⁶. Ба вучуд овардани фаъолияти ягонаи одамон дар соҳаи сиёсат ва такмил додани он вазифаи асосии системаи сиёсии ҷомеа мебошад.

⁶ Гаджиев К.С. Политическая наука.- М., 1994, С.112.

Масъалаи системаи сиёсии ҷомеа предмети омӯзиш ва объекти таҳқиқоти илмҳои фалсафа, таърих, сотсиология, сиёсатшиносӣ, ҳуқуқшиносӣ, низоъшиносӣ, равоншиносӣ ва ғ. мебошад. Таҳлили сарчашмаҳо ва адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки ҳар як шохаи илм вобаста ба предмети худ моҳият ва хусусиятҳои бевоситаи системаи сиёсиро муайян намудаанд, ки барои омӯзиши масъалаҳои ҷудоғонаи он то андозае кӯмак мерасонанд.

Гузашта аз ин, бояд тазаққур дод, ки то ҳанӯз нисбат ба мафҳуми «системаи сиёсии ҷомеа» таърифи ягона вучуд надорад. Айни замон намояндагони кишварҳои мухталиф нисбат ба моҳияти ин мафҳум таърифи гуногун пешниҳод намудаанд. Роҷеъ ба ин масъала дар луғати энциклопедии сиёсатшиносӣ маълумоти дақиқ пешниҳод гардидааст, ки мувофиқи он «Дар илмҳои сиёсии Амрико нисбат ба моҳияти системаи сиёсӣ зиёда аз 20 таъриф мавҷуданд, ки онҳо ҳамагӣ характери сиёсию прагматикӣ доранд. Дар Фаронса бошад, 4 таърифи системаи сиёсӣ дида мешавад, ки онҳо ифодагари омилҳои ҳуқуқию конституционӣ мебошанд. Дар Олмон бошад, 2 таърифи системаи сиёсӣ дида мешавад, ки дар заминаи баррасиҳои фалсафӣ ташаккул дода шудаанд. Дар мамлакатҳои дигар низ чунин ҳолатро мушоҳида намудан мумкин аст»⁷.

Асосгузори назарияи системаи сиёсӣ сиёсатшиносони амрикоӣ Дэвид Истон ва Габриел Алмонд мебошанд. Ба андешаи онҳо, системаи сиёсӣ маҷмӯи амалҳо ва муносибатҳои мутақобилае мебошад, ки дар миёни субъектҳои гуногуни муносибатҳои сиёсӣ ба вучуд меоянд. Пеш аз ҳама, чунин муносибатҳо дар миёни шаҳрвандон дида мешаванд, ки дар муносибат бо тақсими манбаъҳои ҳокимият ва арзишҳои сиёсӣ сурат мегиранд.

Қайд намудан бамаврид аст, ки назарияи системаи сиёсӣ имкониятҳои методологии сиёсатшиносиро хеле васеъ гардониданд, зеро бо ёрии назарияи мазкур низоми алоқаҳо ва муносибатҳо,

⁷ Краткий энциклопедический словарь-политология. - Ростов-на Дону «Феникс».- Москва: «Зевс», 1997, 372.

муносибатҳои мутақобилаи унсурҳои таркибии як система ва вазифаҳои онҳо ба таври васеъ омӯхта мешавад ва паҳлуҳои гуногуни онҳо возеҳу равшан гардонида мешаванд.

Бо назардошти омӯзиши таҷрибаи таърихӣ ва таҳлили сарчашмаҳои иҷтимоию сиёсӣ, фалсафию ҳуқуқӣ гуфтан мумкин аст, ки масъалаи системаи сиёсии ҷомеа доимо дар маркази диққати олимони мутафаккирони шинохтаи олам қарор дошт. Бинобар ин, баррасии мазмун ва мундариҷаи системаи сиёсӣ дар асарҳои А.Смит, Д.Рикардо, Т.Гоббс, Ҷ.Локк, Жан-Жак Руссо, Б.Спиноза ва дигарон ба мушоҳида мерасад. Онҳо нақш ва мавқеи системаи сиёсии ҷомеаро илман асоснок намуда, ҳамзамон таъкид доштаанд, ки системаҳои сиёсӣ доимо дар раванди ташаккулёбӣ қарор дошта, аз як шакл ба шакли дигар мегузаранд. Ҳамин тариқ, таҳлил ва омӯзиши асарҳои мавҷуда нишон медиҳанд, ки оид ба пайдоиш, ташаккулёбӣ ва рушди минбаъдаи системаи сиёсии ҷомеа бо назардошти таҷрибаҳои таърихӣ корҳои хеле зиёд анҷом дода шудааст.

Бояд гуфт, ки тӯли солҳои охир оид ба масъалаи системаи сиёсӣ шумораи зиёди адабиёти илмӣ нашр гардидаанд, ки дар онҳо моҳияти системаи сиёсии ҷомеа ба таври муфассал баррасӣ гардидааст. Дар миёни олимони мазкур асарҳои чунин муҳаққиқон, ба монанди Марченко М.Н., Манов Г.Н., Матузов Н.И., Дилитров Ю.А., Камаров С.А., Малько А.В., Клименко С.В., Чичерин А.Л. ва Алексеев С.С.⁸ аҳамияти калони илмию назариявӣ доранд. Олимони мазкур дар асарҳои хеш бо истифода аз таҳлили сохторию функционалӣ раванди дигаргуншавии системаи сиёсии ҷомеа ва дар зери таъсири кадом омилҳо ба амал омадани ин дигаргуншавӣ мавриби баррасӣ қарор додаанд. Ҳамзамон, дар асарҳои олимони мазкур масъалаҳои умумии

⁸ Политическая система современного буржуазного общества. Политико-правовое исследование /Марченко М.Н. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1981. - 302 с.; Манов Г.Н. Основы теории политических систем. - М., 1997. 343 с.; Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права. Комаров С.А. Личность. Права и свободы. Политическая система / С.А. Комаров, И.В. Ростовщиков. - Издательство юридического института, 2002. - 336 с.; Клименко С.В., Чичерин А.Л. Основы государства и права., - М.,1999.354с.; Алексеев С.С. Государство и право. М.,1993.

алоқаҳои мутақобилаи давлат бо системаи сиёсии ҷомеа нишон дода шудааст. Олимони мазкур талаботи замони муосирро ба инобат гирифта, роҷеъ ба қонуниятҳои ташаккулёбии системаи сиёсии ҷомеа концепсияҳои мухталифи илмӣ ва андешаҳои гуногуни худро баён намудаанд. Онҳо ба омӯзиши унсурҳои муҳимтарини системаи сиёсии ҷомеа ва вазифаҳои онҳо диққати махсус дода, кӯшиш намудаанд, ки моҳияти масъалаҳои мазкурро возеҳу равшан намоянд.

Ҳамзамон бояд гуфт, ки омӯзиш ва таҳлили паҳлуҳои гуногуни системаи сиёсӣ дар шароити дигаргуншавии ҷомеа яке аз самтҳои афзалиятноки илмҳои сиёсӣ ба шумор меравад. Вобаста ба ин ба осонӣ мушоҳида намудан мумкин аст, ки дар асарҳои илмии чунин олимони, ба монанди Ануфриев С.С., Белов Г.А., Краснов Б.И., Петров В.Е., Таросов Е.Н., Фарукшин М.Х., Абдулатипов Р.Г.⁹ ва дигарон масъалаи бо ҳам алоқамандгардии системаи сиёсӣ ва сохтори сиёсии ҷомеа ба таври муфассал баррасӣ гардида, вазифаҳои асосии системаи сиёсӣ дар шароити тағйирёбии ҷомеа нишон дода шудаанд. Дар таҳқиқоти олимони мазкур моҳияти иҷтимоии давлат, шаклҳои давлат ва махсусан нақш ва мавқеи он дар системаи сиёсии ҷомеа ба таври муфассал мавриди омӯзиш қарор дода шудаанд.

Дар самти омӯзиши масъалаи системаи сиёсӣ ва хусусиятҳои муҳими он инчунин олимони Ҷумҳурии Тоҷикистон низ саҳми арзанда гузоштаанд. Махсусан, дар асарҳои илмии Гиеев К., Фафорова М.К., Ҳамроҳон Зарифӣ, Саидов З.Ш.¹⁰ ва чанде дигарон раванди ташаккулёбии системаи сиёсӣ дар шароити соҳибистиклолии мамлакат мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Инчунин олимони мазкур

⁹ Ануфриев С.С. Политическая система и политическая организация общества // Социально-политические науки. – 1992. – №2; Белов Г.А. Функции политической системы. -Кентавр, 1995; Краснов Б.И. Политические системы // Социально-политический журнал. – 1995. – № 4; Петров В.Е. Сущность, содержание и формы государства. – Л., 1991; Таросов Е.Н. Государство как институт политической системы // Социально-политический журнал. – 1994. – № 1-2; Фарукшин М.Х. Политическая система общества // Социально-политические науки. – 1991. – № 5; Абдулатипов Р.Г. Человек, нация и общества. - М., 1991.

¹⁰ Гиеев К.Национальные-интересы: социально-философские аспекты.- Душанбе. 2000; Ҳамроҳон Зарифи. Дипломатия Таджикистана. - Душанбе, 2010; Саидов З.Ш.Таджикистан: межгосударственные отношения в период становления внешней политики. - Душанбе, 2012 и др.

чанбаҳои назариявӣю методологии масъалаи системаи сиёсиро таҳқиқ намуда, хусусиятҳои таҳлили сохторию функционалии онро дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон додаанд.

Бо назардошти омӯзиши таҷрибаи таърихӣ ва таҳлили адабиёти илмӣ гуфтан мумкин аст, ки системаи сиёсии ҷомеа фазои сиёсие мебошад, ки дар он субъектҳои гуногуни сиёсӣ пайдо гардида, фаъолият менамоянд. Дар заминаи чунин қонуният тӯли солҳои охир барои рушду такомули назарияи системаи сиёсӣ ва барои омӯзиши амалияи сиёсӣ муваффақиятҳои назаррас ба даст омадаанд: масъалаҳои умумии системаи сиёсӣ коркард гардидаанд; тасаввуроти илмӣ нисбат ба ин падидаи ҳаёти сиёсии ҷомеа амиқу дақиқ гардидааст; унсурҳои таркибии системаи сиёсӣ таҳлилу баррасӣ гардидаанд; фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ, шароити мавҷудияти меъёрҳои сиёсӣ, режими сиёсӣ ва ташаккулёбии идеологияи сиёсӣ ҳамачониба таҳлилу таҳқиқ гардидаанд; қонуниятҳои амалишавии алоқаҳои мустақим ва алоқаҳои баргарданда дар байни системаи сиёсӣ ва муҳити берунии он муайян гардидаанд.

Дар баъзе аз мавридҳо андешаҳоеро вохӯрдан мумкин аст, ки мувофиқи он системаи сиёсӣ дар самти амалӣ намудани мақсадҳои муҳимтарини иҷтимоӣ восита ва механизми маҷбурнамоӣ ва ҳукмронӣ доништа мешавад. Масалан, барои ба вучуд овардани ҳамгироии ҷомеа, мутобиқгардонии он бо воқеияти даври замон ва ғ. мисоли равшани мақсадҳои мазкур мебошанд. Ғайр аз ин, баъзан системаи сиёсиро дар ин ё он дараҷа бо мафҳуми давлат ҳамвазн медонанд. Аммо системаи сиёсӣ механизме мебошад, ки ба воситаи он раванди ворид гардидани ангезаҳои иҷтимоӣ ба дохили система ва нисбати онҳо қабул гардидани қарорҳои дахлдору иҷроиши онҳоро таъмин менамоянд. Дар чунин шароит муайян намудани хусусиятҳои ин механизм ва нишон додани сарҳади муҳити берунии система мушкилии асосии ин масъала мебошад.

Мафҳуми «системаи сиёсӣ» ба монанди як қатор мафҳумҳои дигар аз соҳаи сотсиология ба илмҳои сиёсӣ ворид гардидааст. Ба истиснои

таълимоти сиёсию ҳукукии Афлотуну Арасту ва Томас Гоббсу Чон Локк, ки онҳо чомааро организми зинда ва системаи органикӣ муаррифӣ намудаанд, чомашиносони шинохта Г.Спенсер ва Э.Дюркгейм ханӯз дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX дар асарҳои худ як қатор категорияҳои назарияи иҷтимоии системаро ташаккул додаанд. Масалан, дар асарҳои онҳо мафҳумҳои «институт», «функсия», «системаи танзимнамоии чома», «идоракунии сиёсӣ» ва ғ. ба таври васеъ истифода бурда шудаанд. Аммо мафҳуми «системаи сиёсӣ» танҳо дар миёнаҳои асри XX дар асарҳои сиёсатшиносони амрикоӣ Д.Истон ва Г.Алмонд илман асоснок карда мешавад.

Ташкили идоракунии иҷтимоӣ вазифаи муҳимтарини давлат мебошад. Аммо ҳуди давлат шакли махсуси амалигардии идоракунии чома доништа шудааст. Дар раванди ин гуна идоранамоӣ дар баробари мақомоти давлатӣ инчунин шаҳрвандони мамлакат ва иттиҳодияҳои чамъиятӣ (ҳизбҳои сиёсӣ, ташкилотҳои чамъиятӣ, иттифоқҳои касаба, созмонҳо) низ фаъолона ширкат меварзанд.

Маҷмӯи мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои гуногуни чамъиятӣ ва шаҳрвандоне, ки дар раванди иҷроиши корҳои чамъиятӣ ва идоракунии сиёсӣ ширкат меварзанд, системаи сиёсии чома номида шудааст. Мафҳуми «системаи сиёсии чома» дар солҳои 70-уми асри гузашта ба таври васеъ ва дар самти гуногун истифода бурда мешавад. Ҳатто дар Конститутсияи Иттиҳоди Шӯравӣ, ки соли 1977 қабул гардида буд, бори аввал мафҳуми «системаи сиёсӣ» истифода бурда шудааст. То ин дам ба ҷойи системаи сиёсӣ мафҳумҳои «сохтори сиёсии чомаи синфӣ» ва «системаи демократияи сотсиалистӣ» истифода бурда мешуд.

Чӣ гунае ки дар боло таъкид гардид, то имрӯз нисбат ба мафҳуми «системаи сиёсӣ» таърифҳои гуногун ба вучуд оварда шудаанд, ки онҳо пеш аз ҳама, аз рӯи хусусиятҳои концептуалии худ аз ҳамдигар тафовути ҷиддӣ доранд. Мавриди баррасӣ қарор додани баъзе аз онҳоро зарур мешуморем.

Дар навбати аввал дар зери мафхуми «системаи сиёсии ҷомеа» маҷмӯи мақомоти давлатӣ ва ташкилотҳои ғайридавлатиро, ки вазифаҳои мушаххаси сиёсиро иҷро менамоянд, фаҳмида мешавад. Дар доираи чунин фаҳмиш ба таркиби системаи сиёсӣ институтҳои иҷтимоӣ сиёсии зеринро дохил намудаанд: давлат, хизбҳо, иттифокҳои касаба, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва ҳаракату созмонҳо, ки дар ҳаёти ҷамъиятӣ иштирок менамоянд. Масъалаи ба даст овардан, нигоҳ доштан ва истифода намудани ҳокимият қонунии ҳаёти ҷамъиятӣ ба шумор меравад. Маҳз ҳокимият ва муносибатҳои бо он алоқаманд вазифаҳои сиёсии институтҳои иҷтимоӣ сиёсиро ба вуҷуд меоваранд ва дар заминаи ин системаи сиёсиро ташаккул медиҳанд.

Дар раванди таҳқиқот маълум гардид, ки системаи сиёсӣ маҷмӯи алоқаҳои ҷамъиятӣ ва муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад, ки ба воситаи фаъолияти мақомоти давлатӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ зоҳир гардида, ҳокимияти давлатиро амалӣ менамоянд. Системаи сиёсии ҷомеа – ин ягонагӣ ва фаъолияти бо ҳам алоқаманди мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва институтҳои демократӣ мебошад, ки ба воситаи онҳо халқ дар раванди идоранамоии корҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ ширкат меварзанд. Чӣ гунае ки маълум аст, системаи сиёсӣ аз чаҳор зерсистема иборат мебошад: 1) ташкилоти сиёсӣ; 2) меъёрҳои сиёсӣ; 3) муносибатҳои сиёсӣ; 4) идеологияи сиёсӣ¹¹.

Таҳлили омилҳои иҷтимоӣ сиёсӣ нишон медиҳад, ки системаи сиёсӣ маҷмӯи муносибатҳои мутақобилаи институтҳои сиёсӣ, фаъолияти сиёсии онҳо, меъёрҳо ва андешаҳои ифода намуда, ба воситаи он амалишавии ҳокимияти сиёсӣ ва алоқамандии шахрвандон ва давлат таъмин карда мешавад. Дар чунин шароит таъмини ягонагии ҷомеа ва амалҳои ягонаи одамон дар сиёсат вазифаи асосии системаи сиёсӣ доништа мешавад. Дар маҷмӯъ, унсурҳои асосии системаи сиёсиро ба

¹¹ Краткий энциклопедический словарь-справочник. -Ростов-на Дону – Москва: «Финикс», 1997.- С.365.

таври зерин муаррифӣ намудаанд: сохтори сиёсии ҷомеа, меъёрҳои сиёсию ҳуқуқӣ, фаъолияти сиёсӣ, шуури сиёсӣ ва маданияти сиёсӣ.

Системаи сиёсии ҷомеа маҷмӯи институтҳои сиёсӣ, хизбҳои сиёсӣ, муносибатҳои сиёсӣ, равандҳои сиёсӣ, меъёрҳои тарзи ташкили сохтори сиёсӣ мебошад, ки бо тартиби муайян мавҷудияти худро нигоҳ дошта, дар доираи меъёрҳои сиёсию иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ, идеологӣ ва фарҳангӣ, инчунин дар заминаи анъанаҳои таърихӣ ва муқаррароти режими сиёсии ҷомеаи мушаххас амал менамоянд. Системаи сиёсӣ сохтори ҳокимияти сиёсӣ, муносибатҳои байни давлат ва ҷомеа, тарзи баамалоии равандҳои сиёсӣ, шарту шароити фаъолияти сиёсӣ, дараҷаи муайяни маданияти сиёсиро дар худ нигоҳ медорад.

Дар раванди таҳқиқот бо таъҷиб ба таҳлили адабиёти илмӣ унсурҳои таркибии сохтори системаи сиёсиро муайян намудем. Одатан, унсурҳои таркибии системаи сиёсиро ба гурӯҳҳои зерин тақсим намудаанд:

а) Институтҳои дорои характери сиёсӣ: давлат, хизбҳои сиёсӣ ва ташкилотҳои алоҳидаи ҷамъиятӣ.

Нишонаҳои фарқкунандаи ташкилотҳои мазкур дар он ифода меёбад, ки онҳо бо сиёсат алоқамандии бевосита дошта, ба соҳаи сиёсат таъсири хеле фаъол мерасонанд. Ташкилотҳои мазкур бо мақсади дар амал татбиқ намудани ҳадафҳои сиёсии пайравони онҳо созмон дода мешаванд. Масалан, дар марҳилаҳои гуногуни рушди ҷомеа ба вучуд овардан ва дар амал татбиқ намудани сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ; амалӣ намудани таъсиррасонии сиёсию идеологӣ ба табақаҳои гуногуни ҷамъиятӣ; ҳимоя намудани манфиатҳои сиёсии табақаҳои нуфузманд ва умуман ҳимояи манфиатҳои кулли ҷомеа.

б) Иттиҳодияҳои ҷамъиятии ғайрисиёсӣ. Ташкилоту созмонҳое, ки пайдоиши онҳо сабабҳои сиёсӣ надошта, баръакс омилҳои иқтисодӣ ва ё иҷтимоӣ сабаби пайдоиши онҳо мебошад. Масалан, иттифоқҳои касаба, кооперативҳо ва созмонҳои мухталифи иҷтимоӣ ба ин мисол шуда метавонанд. Ташкилотҳои мазкур фаъолияти худро на дар соҳаи сиёсат,

балки дар соҳаҳои истеҳсолот, фарҳанг, иҷтимоию маишӣ ва дигар соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ амалӣ менамоянд. Таъсиррасонӣ намудан ба ҳокимияти давлатӣ ҳеҷ гоҳ мақсади онҳо буда наметавонад. Фаълияти сиёсӣ хоси ташкилотҳои мазкур нест ва ҳеҷ яке аз самтҳои фаъолияти онҳоро ташкил намедихад. Ташкилотҳои мазкур имкони пешбурди фаъолияти сиёсиро надоранд.

в) Ташкилотҳое, ки ба соҳаи сиёсат умуман сару кор надоранд. Ташкилотҳои мазкур дар заминаи майлу рағбати шахсӣ ва манфиатҳои ин ё он табақаи иҷтимоӣ ба вучуд омада, фаъолияти он дар яке аз соҳаҳои маҳдуди ҳаёти ҷамъиятӣ амалӣ мегардад. Масалан, иттифоқи сайёҳон, бостоншиносон, нависандагон, композиторон ва ғ. ба ин мисол шуда метавонанд. Қайд кардан бамаврид аст, ки дар миёни унсурҳои таркибии системаи сиёсии ҷомеа давлат нақши муҳим ва ҳалқунанда мебозад.

Чӣ гунае ки дар боло қайд гардид, системаи сиёсӣ аз зерсистемаҳои ҷудоғона иборат мебошад, ки онҳо бо ҳамдигар алоқамандии зич дошта, дар амал татбиқ намудани ҳокимияти расмиро таъмин менамоянд. Аз рӯи нишонаҳои амалишавии ҳокимият зерсистемаҳои мазкурро ба таври зерин гурӯҳбандӣ намудан мумкин аст: институтсионалӣ, меъёрӣ, коммуникативӣ, фарҳангӣ ва функционалӣ¹².

Зерсистемаи институтсионалӣ дар худ чунин институтҳоро дар бар мегирад: давлат, хизбҳои сиёсӣ, ташкилотҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ, муносибати байни онҳо, ки дар маҷмӯъ системаи сиёсии ҷомеаро ташаккул медиҳанд. Дар зерсистемаи мазкур давлат институти марказӣ ба шумор меравад. Ғайр аз давлат инчунин ибодатхонаҳо ва воситаҳои ахбори омма низ дар зерсистемаи мазкур нақши хеле калон мебозанд, зеро онҳо дар раванди ташаккулёбии афкори ҷамъиятӣ таъсири хеле зиёд мерасонанд.

¹² Краткий энциклопедический словарь-справочник.- Ростов-на Дону: «Финикс»- Москва: «Зевс», 1997. - С.372.

Зерсистемаи меъёрӣ чунин унсурҳоро дар бар мегирад: арзишҳо ва меъёрҳои сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва ахлоқӣ; анъанаҳо ва урфу одатҳо. Ба воситаи унсурҳои мазкур системаи сиёсӣ ба фаъолияти институтҳои сиёсӣ ва рафтори шаҳрвадон таъсири доимӣ мерасонад ва муносибати байни онҳоро ба танзим мебарорад. Зерсистемаи меъёрӣ одатан меъёрҳои имконпазири ҳаёти ҷамъиятиро ба вуҷуд оварда, ба воситаи онҳо дар ҳаёти сиёсии ҷомеа рафтори одамонро муайян ва муқаррар менамояд. Масалан, иштироки одамон дар раванди пешбарии талаботи худ, таъдил додани талаботи мазкур ба қарорҳои сиёсӣ, дар амал татбиқ намудани қарорҳои қабулшуда ва ғ. ба воситаи меъёрҳои мазкур амалӣ карда мешаванд. Ҳамзамон меъёрҳои мазкур қоидаҳои асосии иштирок дар ҳама навъи раандҳои сиёсӣ доништа мешаванд. Меъёрҳои мазкурро ба ду гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст: урфу одатҳо ва қонунҳо.

Зерсистемаи функционалӣ одатан роҳу усулҳои пешбурди фаъолияти сиёсӣ ва воситаҳои дар амал татбиқ намудани ҳокимиятро дар бар мегирад. Зерсистемаи мазкур асоси режими сиёсии мамлакатро ташкил намуда, мавҷудияти он барои таъмини самаранокии ҳокимияти сиёсӣ ва механизми истифодабарии он зарур доништа мешавад.

Зерсистемаи коммуникативӣ ҳамаи шаклҳои муносибатҳои мутақобилаи чи дохили системаи сиёсӣ (масалан, муносибати байни давлат ва ҳизбҳои сиёсӣ) ва чи муносибати он бо системаи сиёсии мамлакатҳои дигарро дар бар мегирад. Зерсистемаи коммуникативӣ алоқамандии байни институтҳои сиёсиро таъмин менамояд. Зерсистемаи мазкур низ як қатор унсурҳои муҳимро дар худ нигоҳ медорад. Масалан, шабакаҳои интиқоли иттилоот ба ҳукумат (шунидани баррасии масъалаҳои муҳим дар ҷаласаҳои васеъ, комиссияҳои махсус оид ба тафтиши сабабҳои пайдоиши мушкилиҳои ҷамъиятӣ, машваратҳои махфӣ бо гурӯҳҳои манфиатдор ва ғ.), инчунин воситаҳои ахбори омма

(телевизион, радио, маҷаллаҳо, китобҳо, интернет ва ғ., ки пешкаши шумораи зиёди хонандагон ва бинандагон гардонида мешаванд)¹³.

Ҳамчунин дар раванди таҳлили ҷанбаҳои назариявӣ методологии системаи сиёсӣ навъҳои мухталифи он низ муайян карда шуд. Дар тӯли таърихи инсоният навъҳои мухталифи системаи сиёсии ҷомеа арзи ҳастӣ менамуд ва махсусан дар замони муосир шумораи онҳо хеле зиёданд. Навъи системаи сиёсӣ маҷмӯи аломатҳои уммие мебошанд, ки хоси як гурӯҳи системаҳои сиёсӣ ҳастанд. Категорияи мазкур, пеш аз ҳама, ҳолати тағйирёбӣ ва рушди системаи сиёсиро ифода менамояд. Аммо бояд дар назар дошт, ки гурӯҳбандии системаи сиёсӣ бо назардошти масъалаҳои мухталиф амалӣ карда мешавад:

– дар асоси муносибати форматсионӣ системаҳои сиёсии ҷомеаи гуломдорӣ, феодалӣ, буржуазӣ ва сотсиалистиро аз ҳам фарқ менамоянд;

– дар асоси баинобатгирии мавқеи инсон дар ҷомеа, аз рӯи дараҷаи мутамарказ будани ҳокимият ва роҳи усулҳои амалигардонии ҳокимият ду навъи асосии системаҳои сиёсиро нишон медиҳанд: системаҳои сиёсии авторитарӣ ва демократӣ;

– дар асоси муносибати нерӯҳои сиёсӣ бо воқеият системаҳои сиёсии консервативӣ ва реформистиро низ нишон медиҳанд. Дар шароити мавҷудияти системаҳои сиёсии консервативӣ мавҷудият ва фаъолияти институтҳои сиёсӣ нисбатан устувор мебошанд. Аммо дар шароити системаи сиёсии реформистӣ институтҳои сиёсӣ марҳила ба марҳила ташаккул ёфта, мавқеи худро иваз менамоянд. Вобаста ба самти рушди инкишоф ва тарзи таъмин намудани он инчунин системаҳои сиёсии прогрессивӣ ва реаксиониро низ аз ҳам фарқ менамоянд.

Аз рӯи шарту шароити мавҷудияти сохтори сиёсӣ ва шакли зоҳиршавии маданияти сиёсӣ навъҳои зерини системаҳои сиёсиро нишон медиҳанд: системаи сиёсии англо-амрикоӣ, континенталию аврупоӣ, тоиндустиалиӣ ва тоталитарӣ.

¹³ Ҳамон ҷо. С.373.

Системаи сиёсии навъи англо-амрикоӣ (ИМА, Британияи Кабир, Канада, Австралия) ифодагари якрангии маданияти сиёсӣ мебошад. Мақсадҳои сиёсӣ ва роҳи усулҳои дар амал татбиқ намудани онҳо аз ҷониби аъзоёни ҷомеа ба таври якхела тасаввур мегарданд. Аксарияти аҳоли озодиҳои шахсӣ, сатҳи сифати зиндагии арзанда ва амнияти миллиро аз ҳама боло мегузоранд. Системаи мазкур ба таври мукамал ташкил карда шуда, нисбатан барои амали намудани мақсадҳои мазкур устувор мебошад. Дар он ҳар як унсури таркибӣ вазифаи худро ба хубӣ иҷро карда метавонад.

Системаи сиёсии навъи континенталию аврупоӣ (Фаронса, Олмон, Италия) маданияти сиёсии омехтаро дар бар гирифта, одатан мавҷудияти маданияти кӯҳна ва маданияти нав дар таркиби он ба мушоҳида мерасад. Ба системаҳои сиёсии мазкур мавҷудияти хизбҳои сиёсии гуногун ва идеологияҳои мухталиф хос мебошад, ки онҳо одатан анъанаҳои пайгирӣ менамоянд, ки дар ҷомеа таъсири амиқ мерасонанд.

Системаҳои сиёсии тоиндустиалиӣ ва баъзан қисман индустриалиӣ (аксари давлатҳои Осиё, Африқо, Амрикои Лотинӣ) дорои маданияти сиёсии омехта мебошанд, аммо ин гуна омехтагӣ аз маданияти сиёсии омехтаи Аврупои Ғарбӣ ба қулӣ тафовут дорад. Зеро системаҳои сиёсии тоиндустиалиӣ метавонанд дар худ арзишҳои мухолифатнокро низ фаро гиранд. Масалан, арзишҳои ғарбӣ, анъанаҳои динию мазҳабӣ, этникию маҳаллӣ. Авторитаризми шахсӣ ва дараҷаи баланди маҷбурнамоӣ хоси системаҳои сиёсии мазкур мебошанд.

Системаи сиёсии навъи тоталитарӣ (Италия ва Германияи фашистӣ, Иттиҳоди Шӯравӣ) бо ду хусусияти асосӣ аз навъҳои дигари системаҳои сиёсӣ фарқ менамояд: ҳокимияти марказонидашуда ва дараҷаи баланди маҷбурнамоӣ.

Аз рӯи муносибати системаи сиёсӣ бо муҳити берунаи он, инчунин системаҳои сиёсии кушода ва пӯшидаро низ нишон додаанд. Системаи

сиёсии пӯшида бо муҳити берунии система алоқаҳои зиёд надорад, арзишҳои системаҳои дигарро дар худ намепазирад, дар дохили худ манбаъҳои заруриро нигоҳ медорад ва дар маҷмӯъ аз муҳити берунӣ вобаста нест ва кӯшиш менамояд, ки чунин вобастагӣ ба вуҷуд наояд.

Баръакс, системаҳои сиёсии кушода бо муҳити берунии система алоқаи зич барқарор намуда, байни онҳо мубодилаи манбаъҳо сурат мегирад ва фаъолна арзишҳои пешқадамонаи системаҳои дигарро дар худ қабул намуда, характери динамикӣ дорад.

Яке аз хусусиятҳои муҳими системаи сиёсӣ характери интегралӣ доштани он мебошад. Яъне системаи сиёсӣ ҳамгирӣ ва ҳамкориҳои тамоми унсурҳои таркибии худро таъмин намуда, бо ин роҳ ягонагии худро нигоҳ медорад. Ҳеч яке аз унсурҳои таркибии системаи сиёсӣ ин гуна хусусиятро соҳиб нестанд. Ҳатто системаи сиёсӣ бо муҳити беруна низ алоқаҳои доимии худро нигоҳ медорад.

Барои дарки пурраи системаи сиёсӣ ба инобат гирифтани сохтори мураккаби он хеле зарур доништа мешавад. Сохтор маҷмӯи унсурҳои бо ҳам алоқаманде мебошад, ки дар байни онҳо муносибатҳои доимӣ дида мешавад ва бо ин роҳ системаи мукамал ташаккул меёбад. Бинобар ин, система маҷмӯи элементҳои бо ҳам алоқамандест, ки сохтори мураккаби системаро ташкил медиҳанд. Системаи сиёсӣ низ дорои сохтори хеле мураккаб буда, пеш аз ҳама, бо фаъолияти сиёсии одамоне алоқаманд мебошад. Чунин фаъолият дар раванди ба амал омадани муносибатҳои мутақобилаи байни синфҳо, гурӯҳҳои иҷтимоӣ, коллективҳои меҳнатӣ ва шахсони алоҳида дар муносибат бо ҳокимияти давлатӣ дида мешавад. Таҳлили паҳлуҳои гуногуни системаи сиёсӣ нишон медиҳад, ки муносибатҳои сиёсӣ ва ҳуди сиёсат чавҳари асосии системаи сиёсии ҷомеаро ташкил медиҳад.

Чӣ гунае ки дар боло таъкид гардид, нисбат ба омӯзиши системаи сиёсӣ муносибатҳои мухталифи илмӣ мавҷуданд. Аммо ба гуногунрангии ҷанбаҳои методологии он нигоҳ накарда, гуфтан

мумкин аст, ки системаи сиёсӣ маҷмӯи муносибатҳои хеле мураккаби байни синфҳо, миллат, гурӯҳҳои иҷтимоӣ, умумиятҳо ва институтҳои сиёсии онҳо ба шумор меравад. Масалан, муносибати институтсионалӣ имкон медиҳад, ки ниҳодҳои асосии таркиби системаи сиёсии ҷомеа муайян карда шаванд ва бо ин роҳ таҳлили сохтори рафтори субъектҳои алоҳида ва фаъолияти расмии онҳо амалӣ гардад. Муносибати функционалӣ системаи сиёсиро аз лиҳози самтҳо ва шаклҳои фаъолияти институтҳои сиёсӣ, тарзи бамалоии равандҳои сиёсӣ ва шакли ифодагардии режими сиёсӣ баррасӣ намуда, дар низоми муносибатҳои сиёсӣ нақш ва мавқеи институтҳои алоҳидаи онро муайян менамояд. Муносибати меъёрӣ барои омӯзиши системаи сиёсӣ хеле муҳим мебошад. Ба воситаи он маҷмӯи меъёрҳои, ки барои танзими фаъолияти институтҳои сиёсӣ истифода мегарданд, мавриди омӯзиш қарор дода шуда, мавқеи онҳо дар рушди система нишон дода мешаванд. Масалан, урфу одатҳо, анъанаҳо, меъёрҳои ахлоқӣ, андешаҳо, меъёрҳои ҳуқуқӣ ва ғ. ба сифати меъёрҳои танзимкунандаи муносибатҳои сиёсӣ доништа мешаванд.

Муносибати идеологӣ имкон медиҳад, ки андешаҳо, идеяҳо ва тасаввуротҳои муҳаққиқон нисбат ба табиати системаи сиёсӣ ҳангоми баррасии ин масъала ба инобат гирифта шаванд. Муносибати мазкур инчунин имкон медиҳад, ки бо назардошти афзалиятҳои назарияи сиёсӣ фаъолияти самараноки системаи сиёсӣ муайян ва муқаррар карда шавад. Муносибати коммуникативӣ бошад алоқаҳои дар сатҳи гуногун бамалоюндаи соҳаи сиёсат ва махсусан алоқаҳои байни институтҳои сиёсиро муайян менамояд.

Инчунин дар раванди омӯзиши системаи сиёсӣ муносибати фардиро ба инобат гирифта хеле зарур мебошад, чунки аз лиҳози таълимоти фалсафӣ инсон дар таркиби ҳар як система унсури аввалиндараҷа ба шумор меравад ва моҳияти ҳама гуна муносибатҳоро рафтори инсонҳо ташкил медиҳад. Нақш ва мавқеи шахс дар системаи

сиёсии ҷомеа аз рӯйи мавқеъҳои ҳуқуқию сиёсии вай муайян карда мешавад. Мавҷудият ва фаъолияти ҳар як система (системаи иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ ва ғ.) дар ниҳояти қор аз рафтору фаъолияти инсонҳо боваста мебошад. Одамон системаи сиёсиро ташаккул дода, дар амалисозии имкониятҳои он фаъолона ширкат меварзанд. Инчунин одамон ҷомеаи шахрвандиро ташкил менамоянд, ки ба паҳлуҳои гуногуни ин навъи ҷомеа таъсири системаи сиёсӣ эҳсос мегардад. Бинобар ин, фарҳангу маданият, урфу одат ва анъанаҳо ва ниҳоят психологияи одамон ба характер, шакли зоҳиршавӣ ва самаранокии системаи сиёсӣ таъсири хеле калон мерасонанд.

Системаи сиёсии ҷомеа инчунин хусусияти муттаҳидкунанда дорад. Зеро муттаҳидшавии институтҳои сиёсӣ ва муносибати байни онҳо ва дар сатҳи муайян истифода намудани таҷрибаи ҳаёти сиёсӣ хоси системаи сиёсӣ мебошад. Ташкилоти сиёсии ҷомеа ифодагари сохтори сиёсии он мебошад ва ҳамзамон алоқамандии институтҳои сиёсӣ ва дигар муассисаҳоро инъикос менамояд. Ба ибораи дигар, ташкилоти сиёсии ҷомеа хусусиятҳои институтсионалии системаи сиёсии ҷомеаро ифода менамояд. Маҷмӯи муассисаҳои давлатию ҷамъиятӣ мундариҷаи асосии ташкилоти сиёсии ҷомеаро ифода менамоянд, зеро онҳо сохтори ташкилию институтсионалии ҳаёти сиёсии мамлакатро фаро мегиранд. Дар чунин шароит муассисаҳо ва ташкилотҳои сиёсӣ, вазифаҳои аз ҷониби онҳо иҷрошаванда, мундариҷаи фаъолияти онҳо, муносибатҳои мутақобилаи байни онҳо, аз ҷониби онҳо ифода гардидани манфиатҳои табақаи муайяни ҷамъиятӣ ва ғ. объекти асосии таҳқиқоти илмӣ бояд бошанд.

Системаи сиёсии ҷомеа – низоми махсуси муносибатҳои мутақобила ва ё фаъолиятҳои якҷояи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ташкилотҳои сиёсӣ мебошад, ки ифодагари ирода ва манфиатҳои синфҳои ҷамъиятӣ, гурӯҳҳои иҷтимоӣ, миллатҳо доништа мешавад. Онҳо бо назардошти салоҳият ва ваколатҳои давлат ва бо мақсади Ҳимояи манфиатҳои гурӯҳӣ

барои амалӣ намудани ҳокимият мубориза мебаранд. Ҳамин тарик, унсурҳои асосии системаи сиёсии ҷомеаро, ки таркиб ва сохтори онро ифода менамояд, ба таври зерин нишон додан мумкин аст:

- институтҳои сиёсӣ (давлат, ҳизбҳо, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ);
- муносибатҳои сиёсӣ, ки дар миёни унсурҳои таркибии системаи сиёсӣ ба амал меояд;
- меъёрҳо ва анаъанҳои сиёсӣ, ки муносибатҳои дар ҳаёти сиёсии мамлакат баамалояндаро танзим менамояд;
- шуури сиёсӣ, ки инъикосгари хусусиятҳои идеологӣ ва психологӣ системаи сиёсӣ мебошад;
- фаъолияти сиёсӣ, ки дарбаргирандаи амалҳои мушаххаси шахсонӣ алоҳида ва ташкилотҳои сиёсӣ мебошад.

Аммо системаи сиёсӣ дар аксар маврид ягонагии диалектикий ҷаҳор унсур муаррифӣ мегардад. Инҳо унсурҳои институтсионалӣ, меъёрӣ, функционалӣ ва идеологӣ мебошанд. Дар робита бо ин гуфтан зарур аст, ки меъёрҳои сиёсӣ ва муносибатҳои дар заминаи онҳо баамалоянда институтҳои сиёсӣ номида мешаванд. Раванди ташаккулёбии меъёрҳо, қоидаҳо ва талаботҳои ҷамъиятию сиёсӣ, ки барои нигоҳ доштани мавҷудияти ташкилотҳои сиёсӣ муҳиманд, раванди институтсионализатсия номида мешавад. Ташаккулёбии унсурҳои таркибии системаи сиёсии ҷомеа маҳз дар чунин шароит таъмин карда мешавад.

Бо назардошти таҳқиқоти анҷомшуда бояд қайд намуд, ки барои омӯзишу баррасии системаи сиёсӣ муносибатҳои мухталифи методологӣ мавриди истифода қарор дода мешаванд, ки ҳар яке аз онҳо афзалият ва норасоии худро доранд. Ҳамзамон ба воситаи муносибатҳои методологӣ мазкур мазмун, мундариҷа ва хусусиятҳои муҳими системаи сиёсии ҷомеа возеҳу равшан гардонида мешаванд.

2. 2. Мақоми давлат дар системаи сиёсӣ ва таъсири он ба раванди тағйирёбии муносибатҳои ҷамъиятӣ

Дар параграфи якуми таҳқиқоти мазкур ҷанбаҳои назариявӣю методологии масъалаи системаи сиёсиро таҳлил намуда, ҳамзамон хусусиятҳои муҳимми таҳлили сохторию функционалиро нишон додем. Дар параграфи мазкур кӯшиш менамоем, ки хусусиятҳои давлатро, ки он институти асосии системаи сиёсӣ мебошад, мавриди баррасӣ қарор диҳем.

Давлат ҳамчун институти марказии системаи сиёсӣ дар шароити дигаргуншавии ҷомеа ба муносибатҳои ҷамъиятӣ таъсири хеле калон расонида, тарзи баамалоии онҳоро низ тағйир медиҳад. Таҳлили сарчашмаҳо ва адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки масъалаи таъсири давлат ба муносибатҳои ҷамъиятӣ дар шароити дигаргуншавии ҷомеа дар сатҳи зарурӣ омӯхта нашудааст. Махсусан паҳлуҳои сохторию функционалии ин масъала ба таври бояду шояд мавриди омӯзиш қарор нагирифтааст.

Як қатор олимон хусусиятҳои давлатро мавриди омӯзиш қарор дода, онро ҳамчун институти асосии системаи сиёсӣ муаррифӣ намуда, таъсири онро ба тағйирёбии муносибатҳои ҷамъиятӣ нишон дода, иброн намудаанд, ки чунин шароит барои таъмини рушди устуори ҷомеа зарур мебошад.

Бо назардошти чунин ҳолат, мо дар таҳқиқоти худ давлатро ҳамчун институти асосии системаи сиёсӣ муаррифӣ намуда, дар шароити дигаргуншавии ҷомеа таъсири онро ба муносибатҳои ҷамъиятӣ нишон медиҳем. Чи гунае ки маълум аст, ҷаҳони муосир системаи бузурге мебошад, ки сохтори он пеш аз ҳама аз давлатҳои алоҳида иборат аст, ки дар байни онҳо муносибатҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, ҳуқуқию байналхалқӣ, дипломатӣ, фарҳангӣ, илмию техникӣ ба мушоҳида мерасанд, аммо мустақкам намудани мавқеи давлат дар дохили мамлакат барои ҳар як кишвар афзалияти хеле калон дорад.

Амалияи сиёсӣ нишон медиҳад, ки дар ҳаёти ҷамъиятии ҳар як ҷомеаи мутамаддин давлат нақши муҳим мебозад. Давлат яке аз институтҳои муҳимми иҷтимоӣ сиёсӣ мебошад, ки барои идомаи таърихи инсоният зарур доништа мешавад ва ба раванди мазкур таъсири ҳалкунанда мерасонад. Аммо барои муайян намудани нақш ва мавқеи давлат дар раванди таърихи инсоният онро дар доираи падидаҳои васеъ, масалан, дар доираи системаи сиёсӣ мавриди баррасӣ қарор бояд дод.

Баррасии масъалаи бо ҳам алоқамандии системаи сиёсӣ бо давлат, муайян намудани омилҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ сиёсӣ, ки нақш ва мавқеи давлатро дар системаи сиёсӣ мустаҳкам менамоянд, дар шароити муосир аҳамияти калони назариявӣ ва амалӣ дорад. Бояд дар назар дошт, ки давлат ҳеҷ гоҳ ҳамшабеҳи системаи сиёсӣ нест ва онҳо муродифи якдигар низ нестанд. Баръакс, давлат ҷузъи таркибии системаи сиёсӣ буда, ҳамчун институти мукаммали сиёсӣ шуда баромад менамояд.

Дар адабиёти ватанию хориҷӣ паҳлуҳои гуногуни сохтори таркибии давлат ва фаъолияти он ба таври васеъ баррасӣ гардидааст. Давлат ҳамчун категорияи сиёсӣ аз мавқеъҳои гуногуни методологӣ омӯхта мешавад. Чунончӣ, як қатор олимони барои муайян намудани моҳият, мундариҷа ва шаклҳои давлат муносибатҳои сохторию функционалиро истифода намуда, нишондодҳои сифатӣ микдории онро возеҳу равшан намудаанд.

Аммо ба ҳамаи ин кӯшиш нигоҳ накарда як қатор масъалаҳои бо фаъолияти давлат алоқаманд аз мадди назар дур мондаанд. Бо назардошти муносибатҳои сиёсӣ мавриди омӯзиш қарор додани давлат имкон медиҳад, ки нақш ва мавқеи давлат дар системаи сиёсии ҷомеаи муайян қарда шавад ва ҷониби дигар муносибати худӣ давлат бо ҳизбҳои сиёсӣ ва дигар ташкилотҳои ҷамъиятӣ нишон дода шавад. Давлат воситаи асосии бамаълумбарории ҳокимияти сиёсӣ шуморида мешавад. Чунин ҳолат давлатро имкон медиҳад, ки вай институти

марказии системаи сиёсии ҷомеа бошад. Барои иҷроиши ин рисолат давлат сохтори хеле мураккабро дар худ ташаккул медиҳад, вазифаҳои махсусро иҷро менамояд, дар шаклҳои гуногун зоҳир мегардад ва нишонаҳои зиёдеро соҳиб мегардад.

Давлат на танҳо иттиҳодияи сиёсии шаҳрвандон мебошад, балки новобаста ба мансубияти синфӣ, синнусолӣ, касбӣ ва мазҳабӣ ҳамаи аъзои ҷомеа аз лиҳози ҳуқуқию сиёсӣ бо давлат дар алоқамандии зич қарор мегиранд. Давлат ифодагари ҷаҳонбинӣ ва манфиатҳои умумии онҳо мебошад. Гузашта аз ин, имконияти воқеии иштироқи одамон дар ҳаёти сиёсии ҷомеа бо фаъолияти давлат ва бо соҳаи идоракунии давлатӣ алоқамандӣ дорад. Идеи иштироқи одамон дар ҳалли масъалаҳои муҳимтарини ҳаёти ҷамъиятӣ, масъулияти ҳар шахс нисбат ба тақдир ояндаи мамлакат дар як қатор қонунҳо ва Эълומияи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд ба таври мушаххас баён гардидаанд. Дар адабиёти соҳаи ҳуқуқшиносӣ андешаҳоеро дидан мумкин аст, ки мувофиқи онҳо давлат институти асосии системаи сиёсӣ буда наметавонад. Барои мисол, яке аз ҳуқуқшиносони рус М.Н. Марченко қайд менамояд, ки «Давлат асоси системаи сиёсӣ нест ва чунин буда ҳам наметавонад. Вақте давлат ба сифати унсур асосӣ ва ё марказии системаи сиёсӣ муаррифӣ мегардад, омехтагии унсурҳои дигарро ба вучуд меоварад. Дар чунин шароит давлат бо асосҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, идеологии системаи сиёсӣ омезиш меёбад»¹⁴.

Нақш ва мавқеи давлат дар системаи сиёсии ҷомеа ба воситаи омилҳои зерин муайян карда мешавад:

– давлат дар рушди инкишофи ҷомеа нақши хеле муҳим мебозад. Давлат ҳамчун молик ва дар бисёре аз мавридҳо ҳамчун танзимгари воситаҳои истеҳсолӣ рушди мамлакатро ба фоидаи ҷомеа бо назардошти манфиатҳои ҳар як аъзои ҷомеа таъмин менамояд;

¹⁴ Марченко М.И. Теория государства и права: учебник для вузов. – М.: Проспект, - 2004.

– давлат ҳамаи шахрвандонро муттаҳид намуда, чомааро намояндагӣ менамояд. Бо ин мақсад давлат қарорҳои муҳими сиёсӣ қабул менамояд, ки ба ҳамаи аъзоёни чома тааллуқ дошта, ҳамзамон иҷроиши онҳо барои ҳама ҳатмӣ гардонида мешавад. Гуфтан мумкин аст, ки чунин раванди ифодагари ҳамгироии сиёсии чома дар ҳудуди муайян ба шумор рафта, мавҷудияти ҳукмронии сиёсӣ ва тобеиятро имконпазир мегардонад.

Давлат ҳокимияти олиро дар ихтиёри худ нигоҳ дошта, онро дар ҳудуди мамлакат истифода менамояд. Ба андешаи Гегел, давлат воқеияти иродаи олий мебошад ва он нисбат ба қудрати худ худшиносии махсусро нигоҳ дошта, барои худ чунин ҳолатро зарур мешуморад¹⁵.

Дар омӯзиши давлат муносибати синфӣ низ мавҷуд аст, ки онро К.Маркс, Ф.Энгелс ва В.И.Ленин ташаккул додаанд. Ба андешаи онҳо, давлат натиҷаи муборизаҳои синфӣ мебошад. Давлат дар натиҷаи тақсими ҷамъиятии меҳнат, ташаккулёбии оила, пайдоиши моликияти хусусӣ ва азбайнравии алоқаҳои авлодӣ пайдо гардидааст. Ба андешаи Ф.Энгелс, шакли классикии давлат Афина мебошад, ки дар Юнони қадим дар зери таъсири муҳолифатҳои синфӣ пайдо гардида буд. Асосгузори марксизм ба нишонаҳои маҷбурнамоии ҳокимияти давлатӣ диққати аввалиндараҷа дода, дар заминаи ин концепсияи диктатураи синфиро ба вуҷуд овардаанд. Ба андешаи онҳо, ба сари қудрат омадани як синф ҳама вақт маънои ивазшавии муносибатҳои иқтисодиро дорад, ки дар натиҷаи форматсияи иҷтимоӣ иқтисодии чома низ иваз мегардад. Ба андешаи асосгузори марксизм, ҳифз намудан ва мустаҳкам нигоҳ доштани шароитҳои иқтисодии сиёсии мавҷудияти як синф вазифаи асосии давлат мебошад. Ин аст, ки онҳо давлатро машинае муаррифӣ намудаанд, ки он барои таъмини намудани ҳукмронии як синф аз болои синфи дигар лозим доништа мешавад.

¹⁵Маркс К., Энгельс Ф. Соч., Т. 3, Т. 22.

Бояд эътироф кард, ки назарияи синфӣи давлат ба озмоиши давру замон тоб оварда натавонист. Зеро назарияи синфӣ дар муносибат бо аксари ҷомеаҳои постиндустриалии замони муосир носозгор мебошад. Зеро дар ҷомеаҳои мазкур аз рӯи фаҳмиши марксистӣ синфҳо дида намешаванд ва инчунин онҳо сохтори мураккаби иҷтимоӣ доранд. Дар ҷомеаҳои мазкур мавқеи инсон на аз рӯи муносибати ӯ бо воситаҳои истеҳсолӣ, балки мавқеи ӯ аз рӯи системаи истеҳсолот ва тақсими фоидаи он муайян карда мешавад¹⁶.

Таҳлили ҳаёти сиёсии ҷомеаҳои гуногун нишон медиҳад, ки давлат дар системаи сиёсии ҷомеа мавқеи махсусро ишғол менамояд. Чунин мавқеи баланд, пеш аз ҳама, ба воситаи ҳокимияти олии давлат муайян карда мешавад. Яъне давлат дар муқоиса бо дигар субъектҳои ҳокимият манбаъҳои зиёди онро дар ихтиёр дорад. Қарорҳои аз ҷониби давлат содиршаванда нисбат ба қарорҳои иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ афзалияти бештар дошта, волоияти онҳо ба воситаи низоми ҳифзи ҳуқуқ таъмин карда мешавад. Давлат ҳеҷ гоҳ манфиатҳои маҳаллӣ ва ё манфиатҳои доираи маҳдуди одамонро ифода накарда, баръакс манфиатҳои оммаи мардумро доимо пайгирӣ менамояд. Бинобар ин, ҳокимияти давлатӣ аз ҷониби халқ эътироф гардида, маҳз дар чунин шароит дар зинаи аз ҳама баландати идоракунӣ қарор мегирад ва муносибатҳои ҷамъиятиро ба танзим медарорад.

Давлат оид ба эҷоди қонунҳо ҳуқуқи монополӣ дорад, дар ҷомеаи тартиботи ягона ҷорӣ менамояд ва барои иштирокчиёни ҳаёти сиёсии мамлакат шароити ягонаи пешбурди фаъолиятро фароҳам меоварад. Давлат мавқеи ҳуқуқии иттиҳодияҳои ҷамъиятиро (ҳизбҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, иттифокҳои касаба, ташкилотҳои тичоратӣ) на танҳо дастгирӣ менамояд, балки мустаҳкам нигоҳ доштани онро кафолат медиҳад.

¹⁶ Ленин В.И. Собр. соч.- Т. 39.

Иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ манфиатҳои табақаҳои гуногуни аҳолиро ташаккул дода, намояндагӣ менамоянд ва дар фаъолияти ҳамарӯзаи худ онҳоро ҳимоя мекунанд. Давлат дар заминаи ташкили ҳамгироии намояндагии аҳоли мақсадҳои дарозмуддат ба вучуд оварда, барои таъмини хайрияти умуми онҳоро сафарбар менамояд. Давлат дар ҳолатҳои мавҷудияти муноқишаҳо ва низоъҳо ҷомеаро ба як воҳиди том табдил дода, ҳамгироии онҳоро дучанд мегардонад. Бинобар ин, дар амалияи сиёсӣ мушоҳида намудан мумкин аст, ки баъзан қарорҳои сиёсӣ дар асоси баинобатгирии дархосту пешниҳоди иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ қабул карда мешаванд.

Давлат иттиҳодияҳои ҷамъиятиро ба қайд гирифта, фаъолияти онҳоро қонунӣ мегардонад. Минбаъд иттиҳодияҳои мазкур маҷбур мегарданд, ки дар доираи қонунҳое, ки аз ҷониби давлат қабул гардидаанд, амал намоянд. Ҳамзамон даҳолати давлат нисбат ба фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ манъ карда мешавад, ҷи гунае ки иттиҳодияҳои давлатӣ ба фаъолияти мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдор даҳолат карда наметавонанд. Ҳизмачиёни давлатӣ метавонанд аъзоёни иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ бошанд, аммо ҳангоми иҷроиши вақолатҳои хизматӣ онҳо бояд манфиатҳои хизмати худро дар мадди аввал гузоранд. Дар дохили мақомоти давлатӣ, дар таркиби қисмҳои низоми ва сохторҳои ҳифзи ҳуқуқ ташкили сохтор ва зерсохторҳои ташкилотҳои сиёсӣ манъ карда мешавад.

Давлат дар доираи қонун таъсис ёфтани иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва фаъолияти қонунии онҳоро назорат менамояд. Дар ҳолати қонунвайронкунӣ давлат дар муносибат ба онҳо ҷораҳои маҷбурнамоиро истифода менамояд ва дар баъзе мавридҳо фаъолияти онҳоро манъ месозад.

Вазифаи назорати давлатӣ аз ҷониби прокуратура, судҳо, мақомоти адлия, мақомоти қорҳои дохилӣ, ҳадамоти андоз ва ҷанде дигарон ба амал бароварда мешаванд. Дар навбати худ иттиҳодияҳои

чамбиятӣ низ нисбат ба фаъолияти қонунии мақомоти давлатӣ ва самаранокии идоракунии давлатӣ назорати чамбиятиро пеш мебаранд. Давлат риояи ҳуқуқ ва озодиҳои иттиҳодияҳои чамбиятиро кафолат дода, фаъолияти онҳоро дастгирӣ менамояд ва ба онҳо дар лаҳзаҳои зарурӣ имтиёзҳои давлатӣ пешниҳод намуда, дастгирии давлатиро дар қонунҳо мустаҳкам менамояд. Дар аксар маврид дархосту пешниҳодҳои иттиҳодияҳои чамбиятие, ки барои ташаккулёбии низоми идоракунии давлатӣ тавсия гардидаанд, аз ҷониби давлат ба инобат гирифта шуда, дар заминаи амалигардонии барномаҳои давлатӣ дар амал татбиқ карда мешаванд. Иттиҳодияҳои чамбиятӣ дар раванди қарордод ва амалигардонии сиёсати давлатӣ фаъолона ширкат меварзанд¹⁷.

Ҳангоми омӯзиши паҳлуҳои гуногуни давлат ва муайян намудани ҷанбаҳои методологии он, ба андешаи мо, ба чунин масъалаҳо, аз қабилӣ моҳияти давлат ва қонуниятҳои рушду инкишофи он диққати махсус додан зарур мебошад. Иқрор бояд шуд, ки давлат падидаи чамбиятиро сиёсӣ мебошад, ки доимо дар ҳоли рушду инкишоф қарор дорад. Давлат тамомияти ҷомеаро таъмин намуда, онро идора менамояд. Давлат ташкилоти сиёсӣ мебошад, ки аҳоли, ҷомеа ва мамлакатро намояндагӣ менамояд. Бидуни давлат пешрафти чамбиятӣ, мавҷудияти ҷомеа ва рушду инкишофи он ғайриимкон аст. Ба андешаи олими рус С.С. Алексеев, «давлат муташаккилии ҷомеаро таъмин намуда, ҳокимияти халқро ба амал мебарорад. Инчунин давлат озодии иқтисодӣ ва мухторияти шахсро таъмин менамояд»¹⁸. Андешаҳои мазкур масъалаҳои ҷудоғонаи давлатро боз ҳам аҳамиятноктар мегардонанд.

Дар миёни масъалаҳои баррасишавандае, ки дар адабиёти илмӣ ба мушоҳида мерасанд, аксари муҳаққиқон ҳангоми омӯзиши давлат ба масъалаи пайдоиши он диққати хеле зиёд додаанд. Дар маҷмӯъ, таҳлили адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки айни замон нисбат ба пайдоиши давлат назарияҳои зерин мавҷуданд: назарияи теологӣ (Ф.Аквинский),

¹⁷ Тавадов Г.Т.-Политология. Учебник для вузов. -М.: «Проект», 2002, с.93.

¹⁸ См: Алексеев С.С. Государство и право.- М., 1993.

назарияи патриархалӣ (Арасту, Филлер, Михайловский), патримониалӣ (Геллер), шартномаи чамбиятӣ (Т.Гоббс, Ч.Локк, Ж.Ж.Руссо, П.Голбах), назарияи зуригарӣ (Дюринг, Л.Гумплович, К.Каутский), назарияи психологӣ (Л.И. Петражитский), назарияи марксистӣ (К.Маркс, Ф.Энгелс, В.И.Ленин). Ғайр аз ин боз назарияҳои дигарро низ мушоҳида намудан мумкин аст, ки пайдоиши давлатро дар асоси омилҳои гуногун асоснок менамоянд.

Дар адабиёти илмӣ замони муосир моҳияти давлат дар сатҳи зарурӣ омӯхта шудааст. То солҳои охир дар зерин мафҳум ташкилоти сиёсӣ худудиеро мефаҳмиданд, ки дорои ҳокимияти олий ва дастгоҳи махсуси маҷбурнамоӣ мебошад, ки бо ёрии онҳо иродаи худро барои аъзоёни ҷомеа ҳатмӣ мегардонад. Ба андешаи Лазарев В.В., давлат шакли махсуси ташкили ҳокимияти сиёсӣ синфи ҳукмрон мебошад, ки он дастгоҳи махсуси идоранамоӣ ва маҷбурнамоиро соҳиб буда, ҷомеаро намояндагӣ менамояд ва ҳамгироии табақаҳои гуногуни чамбиятиро таъмин месозад¹⁹.

Давлат ба сифати омил муттаҳидкунандае баромад менамояд, ки он бо истифода аз имкониятҳо ва механизмҳои худ ҳамгироии системаи сиёсӣ ва ҷомеаи шахрвандиро таъмин менамояд. Давлат бо шарофати хусусиятҳои иҷтимоии худ ғамхорӣ иҷроиши қорҳои чамбиятиро барӯҳда мегирад. Давлат ба хоҳири ҳифз намудани шаъну шарафи худ ва бо мақсади ба даст овардани обрӯ ва эътибор маҷбур аст, ки ҳалли масъалаҳои иҷтимоиро барӯҳдаи худ гирад. Аз ҷумла, сохтани хонаи пиронсолон, таъмини мардум бо алоқа, таъмири тармими роҳҳо, таъмини амнияти энергетикӣ ва экологии наслҳои ояндаи ҷомеа пурра бар дӯши давлат вогузор гардидааст. Давлат ҳамчун молики воситаҳои истеҳсолӣ ва соҳиби замин (замин моликияти истисноии давлат мебошад) соҳаҳои ҳаётан муҳимми илму техника ва мудофиаи мамлакатро маблағгузорӣ менамояд. Давлат ба воситаи мақомоти

¹⁹ Лазарев В.В.Общая теория права государства. - М., 1997.- С.64

идоранамои худ устуворию системаи сиёсиро ҳифз намуда, тартиботи ҳуқуқии ҷомеаро таъмин менамояд. Албатта, дар раванди иҷроиши вазифаҳои мазкур як қатор муҳолифатҳо сар мезананд, ки онҳо аз омилҳои мухталифи ҳаёти ҷамъиятӣ вобаста мебошанд. Баъзан сатҳу сифати иҷроиши вазифаҳои давлат низ боиси ба амал омадани муҳолифатҳои иҷтимоӣ мегарданд. Бинобар ин, давлатеро иҷтимоӣ демократӣ номидан мумкин аст, ки агар он барои ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон шароити муосид фароҳам оварда бошад.

Мустақилияти ҳокимияти давлатӣ барои системаи сиёсии ҷомеа аҳамияти муттаҳидкунандагӣ дорад. Танҳо давлат ҳуқуқ дорад, ки аз номи халқ ва аз номи ҷомеа чӣ дар дохили мамлакат ва чӣ дар хориҷ аз он баромад намояд. Воридшавии системаи сиёсии ин ё он ҷомеа ба ҷомеаи ҷаҳонӣ дар аксар маврид аз мустақилияти ҳокимияти давлатӣ вобаста мебошад. Барои оне ки давлат дар низоми муносибатҳои байналхалқӣ ҳамчун субъекти комилҳуқуқ баромад намояд, бояд истиқлолияти сиёсии он аз ҷониби давлатҳои дигар эътироф гардида бошад.

Бояд гуфт, ки унсурҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ, муносибатҳои иҷтимоӣ синфӣ, омилҳои идеологию психологию системаи сиёсӣ доимо дар ҳоли тағйирёбӣ қарор доранд. Ҳамаи унсурҳои системаи сиёсӣ гӯё ки дар як сатҳ ва дар як дараҷа амал менамуда бошанд. Чунки онҳо дар як вақт манфиатҳои гурӯҳҳои иҷтимоиро бо ҳам алоқаманд намуда, бо манфиатҳои миллӣ мувофиқат намудани онҳоро таъмин карда, натиҷаи ин равандро ба қарорҳои сиёсӣ табдил медиҳанд. Аммо вақте ки дар ҷомеа ҳолатҳои ғавқуллода ба вучуд меояд, ҳалли мушкилиҳои дар пешистода пурра бар души давлат воғузур карда мешавад. Дар чунин шароит сухан дар атрофи давлат намеравад, балки сухан дар бораи сатҳу сифати ҳокимияти давлатӣ меравад. Танҳо ҳокимияти қонунии давлат ҷомеаро ба таври осоишта ба ҳолати муътадил оварда мерасонад.

Ҳамин тариқ, баррасии мазмуну мундариҷаи давлат, қонуниятҳои рушду инкишофи он имкон медиҳанд, ки онро ҳамчун падидаи иҷтимоӣ сиёсии хеле мураккаб ва ҳамзамон дар ҳоли рушду инкишоф қарордошта муаррифӣ намоем. Таҳлили назарияи сиёсӣ ва концепсияҳои илмӣ имкон медиҳанд, ки дар самти омӯзиши мазмуну моҳияти давлат гуногунандешии илмиро нишон диҳем. Танҳо омӯзиши паҳлуҳои гуногуни давлат имкон медиҳад, ки моҳият, нишонаҳо ва қонуниятҳои рушду инкишофи он муайян карда шаванд.

Таҳқиқи хусусиятҳои давлат, баррасии он ҳамчун институти асосии системаи сиёсӣ тақозои онро менамояд, ки омилҳои мухталифи ҳаёти сиёсии ҷомеа ба таври мушаххас бояд таҳлил гарданд. Дар раванди таҳқиқот мо ба ҳулосае омадем, ки давлат ҳамчун институти сиёсӣ нишонаҳоеро доро мебошад, ки маҳз ба воситаи онҳо давлатро аз дигар институтҳои сиёсӣ фарқ намудан мумкин аст. Ба ибораи дигар, давлат дорои нишонаҳое мебошад, ки онҳо хоси институтҳои дигари сиёсӣ нестанд. Бинобар ин, давлат дар раванди идоранамоии корҳои ҷамъиятӣ ба муносибатҳои мухталифи байни одамон ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ таъсири амиқ мерасонад. Давлат ҳокимияти олии худро дар ҳудуди муайян амалӣ менамояд ва аз ин рӯ, сарҳадоти давлатиро муайян менамояд. Бинобар ин, ҳудуди як давлат аз давлати дигар ба воситаи сарҳадоти давлатӣ фарқ менамояд.

Бояд қайд намуд, ки давлат шакли махсуси ҳокимияти сиёсиро соҳиб буда, механизмҳои мураккаби идоранамоӣ, низоми мақомоти давлатӣ ва муассисаҳои гуногуни маъмуриро дар ихтиёри хеш нигоҳ медорад ва ба воситаи онҳо ҷомеаро идора менамояд. Механизми идоранамоии давлатӣ ба воситаи ниҳодҳои ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ амалӣ мегардад. Барои таъмини шарту шароити мавҷудияти ҷомеа давлат нерӯҳои маҷбурнамоиро сафарбар намуда, ба воситаи мақомоти қудратӣ амнияти ҷамъиятиро таъмин месозад.

Таҷрибаҳои нишон медиҳанд, ки давлат ҳаёти ҷамъиятиро дар заминаи ҳуқуқ ташкил менамояд. Зеро танҳо давлат метавонад, ки ба воситаи қонунҳо ҳаёти ҷамъиятиро танзим намуда, риояи муқаррароти қонунҳоро барои ҳама ҳатмӣ гардонад. Давлат риояи муқаррароти санадҳои меъёрию ҳуқуқиро ба воситаи мақомоти дахлдори ин соҳа таъмин менамояд. Давлат дорои ҳокимияти олий мебошад. Ҳокимияти олии давлат ба воситаи мустақилияти он дар муносибат бо ҳокимияти дигар иттиҳодияҳои дохили мамлакат ва мустақилияти он дар муносибат бо давлатҳои дигар зоҳир мегардад. Ҳокимияти олии давлат дар чунин шароит зоҳир мегардад:

а) Ҳатмӣ будани қарорҳои қабулнамудаи он барои ҳаолии мамлакат.

б) Имконпазир будани бекор намудани қарорҳои ташкилотҳои ғайридавлатию ҷамъиятӣ.

в) Мавҷудияти як қатор ҳуқуқҳои истисноӣ, масалан ҳуқуқи эҷод намудани қонунҳое, ки риояи он барои ҳамагон ҳатмӣ мебошанд.

г) Мавҷудияти воситаҳои таъсиррасонию маҷбурнамоие, ки онҳо хоси ташкилотҳои ҷамъиятӣ нестанд (масалан, дастгоҳи маҷбурнамоӣ).

Ғайр аз ин давлат ҳуқуқи ситонидани андоз ва дигар партохтҳоро дорад, ки чунин хусусият мустақилияти иқтисодии онро таъмин менамояд.

Таҳлили таърихи сиёсӣ ва давлату давлатдорӣ нишон медиҳад, ки дар раванди таърихи инсоният нишонаҳои номбаршудаи давлат аз лиҳози мундариҷа ва механизми амалишавии ҳокимият то ба имрӯз бетағйир боқӣ мондаанд. Танҳо нишонаҳои мазкур шаклҳои зоҳиршавии худро дар зери таъсири як қатор омилҳо каме дигаргун намудаанд ва ба шарту шароитҳои давру замон мувофиқ гаштаанд. Масалан, таносуби мақомоти ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ, пеш аз ҳама аз рӯи иҷроии он вазифаҳои муайян карда мешавад, ки дар ҷомеаи мушаххас онҳоро давлат иҷро менамояд. Ҳаҷми вазифаҳои мазкур аз рушду

инкишофи соҳаҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва сиёсӣ фарҳангии ҷомеа, аз нақши мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва меъёрҳои ташаккулёбии онҳо вобаста мебошад²⁰.

Давлат дар ҳар як мамлакат ва дар ҳар марҳилаи рушду инкишофи худ ташкилоти мураккаб ва гуногунсамт мебошад. Вай доимо кӯшиш менамояд, ки табақаҳои мухталифи ҷомеаро дар атрофи худ муттаҳид намояд. Ғайр аз ин, ба он хотир давлат дар системаи сиёсии ҷомеа мавқеи марказиро ишғол намудааст, ки вай воситаҳои хеле зиёди моддию молиявиро дар ихтиёри худ нигоҳ медорад. Дар як қатор мамлакатҳои олам давлат соҳиби воситаҳои асосии истеҳсолот мебошад.

Инчунин давлат низоми воситаҳои ҳуқуқиро дар ихтиёри худ нигоҳ медорад, ки ба воситаи онҳо соҳаҳои гуногуни мамлакатро идора намуда, муносибатҳои гуногуни ҷамъиятиро ба танзим мебарорад. Мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар доираи салоҳият ва ваколатҳои худ на танҳо санадҳои меъёрию ҳуқуқии дахлдорро қабул менамоянд, балки амалишавии онро таъмин месозанд. Чунин раванд бо роҳҳои гуногун ба амал бароварда мешавад: бо роҳи таълиму тарбия, боваркунонӣ, назорат аз болои риояи санадҳои мазкур, дар шароити зарурӣ истифода намудани воситаҳои маҷбурнамоӣ.

Раванди дигаргуншавии сохтори иҷтимоии ҷомеа шаҳодат аз он медиҳад, ки дар замони муосир як қатор тамоюлоти манфӣ дар самти амалишавии ҳокимияти давлатӣ таъсири амиқ расонида истодаанд. Таҳлили таҳқиқотҳои анҷомшуда нишон медиҳанд, ки дар марҳилаи навбатии рушду инкишофи давлат як қатор мушкилоти ҳаёти ҷамъиятӣ дар самти таъмини самаранокии ҳокимияти давлатӣ монета эҷод намуда истодаанд. Чунончӣ, тафриқаҳои моддӣ, бо суръати хеле паст инкишоф ёфтани синфи миёна, маргинализатсияи сохтори иҷтимоӣ ва ғ.

Чи гунае ки таҷрибаи мамлакатҳои мутараққии ҷаҳон нишон медиҳад, идеяи шарикӣ иҷтимоӣ, ҷустуҷӯ ва дар амал татбиқ намудани

²⁰ Тавадов Г.Т. Политология. Учебник для вузов. - М.: «Проект», 2002, с.96-97.

муколамаи иҷтимоии созгор барои ҳар як ҷомеа, аз ҷумла дар шароити дигаргуншавии ҷомеа хеле мувофиқ мебошад. Ҳалли бисёре аз масъалаҳо аз нишондодҳои сифатии мақомоти ҳокимияти давлатӣ, касбияти онҳо, кушоду равшан будани қабули қарорҳо, наздик будани мақсадҳои стратегӣ бо манфиатҳои миллӣ вобастагии калон доранд.

Бо назардошти гуфтаҳои боло қайд намудан бамаврид аст, ки давлат дар таъмини рушду инкишофи системаи сиёсӣ нақши хеле калон мебозад. Масъалаи мазкур дар як қатор асарҳои илмии олимони кишварҳои ИДМ В.С Власов, А.Б Венгеров, А.В Васильев, И.А. Иванников, В.В Лапаева, Ю.А.Дмитров, Л.И. Спиридонов, Р.А. Хомелева²¹ мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд. Олимони мазкур дар асарҳои хеш нишон медиҳанд, ки давлат чи тавр мавҷудият ва устувории системаи сиёсиро таъмин менамояд. Аксари онҳо таъкид месозанд, ки давлат ба воситаи таъсиррасонӣ намудан ба муносибатҳои ҷамъиятӣ устувории системаи сиёсиро дар сатҳи зарурӣ нигоҳ медорад.

Мафҳуми давлат ифодагари моҳияти ин падида мебошад. Яъне қонуниятҳои асосии рушди давлат, омилҳои устуворкунандаи он, нишонаҳои муайянкунанда ва вазифаҳои мушаххаси он моҳияти давлатро ташкил медиҳанд. Гузашта аз ин, як қатор назарияҳои сиёсие мавҷуданд, ки ба воситаи онҳо моҳияти давлатро то андозае муайян намудан мумкин аст. Чунончи, назарияи элитарӣ, ки дар ибтидои асри XX аз ҷониби В. Паретто ва М. Гозтано ба вуҷуд оварда шуда, минбаъд дар асарҳои Г. Лассуэл ва Д. Сартори ташаккул дода шудааст. Моҳияти назарияи мазкур дар он ифода меёбад, ки давлат аз ҷониби элитаи сиёсӣ

²¹ Власов А.В. Теория права и государства. -М., 2011; Венгеров А.Б.Теорему государство и права: учебник для вузов А.Б.Венгеров.- М.: Омега-Л., 2011; Иванников И.А.Общая теория государства и права: учебное пособие для вузов/И.А.Иванников. - М.: Дашков и К., 2007; Лапаев В.В.Закон о политических партии: Вопросы взаимодействия партии и государства / В.В. Лапаева // Журнал Российского права.2011; Дмитров Ю.А.Соотношение понятий политической и государственной власти в условиях формирования гражданского общества // государства и права. 1994, № 7; Власов В.С.Основы государства и права.- Ярославль, 1995; Спиридонов Л.И. История государства и права.- СПб., 1995; Хомелева Р.А. К построению онтологической концепции власти: теоретико-методологический подход // Журнал социологии и социальной антропологии. 2000. - Т. 3 Выс. 1 и др.

идора карда мешавад, зеро оммаи мардум қобилияти иҷроиши ин вазифаро надоранд;

–назарияи технократӣ, ки дар солҳои 20-уми асри ХХ пайдо гардида, дар солҳои 60-70 хеле зиёд рушду инкишоф ёфтааст. Моҳияти назарияи мазкур дар он ифода меёбад, ки ҷомеа аз ҷониби нафароне бояд идора карда шавад, ки онҳо қобилияти ҳалли масъалаҳои ҷамъиятӣ ва қудрати пайдо намудани роҳу усулҳои таъмини рушду инкишофро дошта бошанд;

–назарияи демократияи плюралистӣ, ки дар ибтидои асри ХХ аз ҷониби М.Дюверже, Р.Дал ва Г.Ласки ба вуҷуд оварда шудааст. Мутобиқи назарияи мазкур ҳокимият характери синфӣи худро аз даст додааст. Зеро ҷомеа аз маҷмӯи табақаҳои ҷамъиятӣ ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ иборат мебошад. Онҳо ташкилотҳои гуногунро созмон медиҳанд, ки ба воситаи ташкилотҳои мазкур ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ таъсири амиқ расонида мешавад.

Муносибатҳои мутақобилаи давлат ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ инъикосгари ҷомеаи демократӣ мебошад, ки чунин муносибатҳои дар заминаи меъёрҳои ягона ва мавҷудияти сохторҳои давлатию ғайридавлатӣ, инчунин дар асоси ташаббусҳои шахрвандӣ амалӣ мегардад.

Бояд гуфт, ки ташкилотҳои ҷамъиятӣ дар доираи режими ҳуқуқи мамлакат, ки аз ҷониби давлат муқаррар карда шудаанд, амал менамоянд. Давлат вазифадор аст, ки фаъолияти самараноки ташкилотҳои ҷамъиятиро дар доираи муқаррароти низомномавӣ таъмин намояд ва ҳамзамон барои рушду инкишофи онҳо шароити мусоид ба вуҷуд оварад. Пеш аз ҳама, чунин шароит ба воситаи кафолати ҳуқуқи конститутсионии шахрвандон оид ба ташкили иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва муттаҳид гардидани онҳо дар доираи ташкилотҳои мазкур таъмин карда мешавад. Ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии ташкилотҳои ҷамъиятӣ аз ҷониби мақомоти давлатӣ ҳифз карда мешавад. Дар баробари ин,

ташкilotҳои ҷамъиятӣ низ уҳдадор мегарданд, ки дар ҳалли як қатор масъалаҳои ҷомеа бо давлат ҳамкорӣ намоянд.

Дар шароити рушди ниҳодҳои демократӣ муносибатҳои мутақобилаи иттифоқҳои касаба, созмонҳои ҷавонон, иттифоқҳои эҷодӣ бо давлат баръало ба мушоҳида мерасанд ва иттиҳодияҳои мазкур дар раванди идоракунии давлатӣ то андозае таъсиргузор мегарданд. Аммо чунин ҳолат ҳеҷ гоҳ маъноӣ ворид гардидани ташкilotҳои ҷамъиятӣ ба низоми дастгоҳи давлатиро надорад. Ташкilotҳои ҷамъиятӣ ҳеҷ гоҳ ниҳодҳои давлатӣ буда наметавонанд, онҳо танҳо унсурҳои ҷудоғонаи системаи сиёсӣ доништа мешаванд ва дар ҷомеа вазифаи муайян ва нақши муайянеро иҷро менамоянд. Бояд гуфт, ки ташкilotҳои ҷамъиятӣ ва дигар иттиҳодияҳо хангоми иҷроиши вазифаҳои оинномавии худ чорабиниҳоеро ба нақша мегиранд, ки бо сиёсати пешгирифтаи давлат мувофиқат менамоянд. Ташкilotҳои ҷамъиятӣ бояд фаъолияти худро дар самти дастгирии сиёсати давлатӣ ва дар заминаи ҳамкорӣ бо давлат ба роҳ монанд.

Ҳамин тариқ, мустаҳкам гардидани ҳамкориҳои дуҷонибаи ниҳодҳои давлатӣ ва ташкilotҳои ҷамъиятӣ аз рушди демократия шаҳодат медиҳанд ва дар чунин шароит аъзоёни ҷомеа имкон пайдо менамоянд, ки ҳам дар раванди идоранамоии қорҳои давлатӣ ва ҳам қорҳои ҷамъиятӣ фаъолона ширкат варзанд.

Аммо дар шароити муосир раванди мазкур дар зери таъсири як қатор омилҳо қарор гирифта, дигаргуниҳои иҷтимоӣ сиёсиро ба вуҷуд меоваранд, ки дар натиҷа рушди бомароми ҷомеа халалдор мегардад. Ба андешаи ҷомеашиносон ва сиёсатшиносон, дар баробари омилҳои объективӣ баъзан қарорҳои сиёсӣ низ ҷомеаро ба бӯҳронҳои иҷтимоӣ рӯ ба рӯ менамоянд. Таҳлили тағйирёбии муносибатҳои ҷамъиятӣ нишон медиҳад, ки низоми муносибатҳои мутақобилаи миёни ҳокимият ва ҷомеа аз ҷониби ҳокимият ташаккул дода мешавад ва аз ин рӯ, дигаргуниҳои иҷтимоӣ ҷомеа ва рушду инкишофи он низ аз ҳокимият

вобаста мебошад. Дар шароити мамлакатҳои мухталиф низоми муносибатҳои мутақобилаи миёни ҳокимият ва ҷомеа бо назардошти урфу одатҳои мардумони он сарзамин, шуури ҷамъиятӣ ва мафкураи онҳо муайян карда мешавад. Инчунин омилҳои мазкур ба низоми муносибатҳои тарафайни ҳокимият ва ҷомеа таъсири амиқ мерасонад.

Хусусиятҳои рушди ҷамъиятӣ ва равандҳои гуногуни сиёсӣ имкон медиҳанд, ки ҳаҷми зарурии салоҳиятҳои сиёсӣ дар сатҳи ҳокимияти давлатӣ дар дасти шахсони алоҳида ва ё гурӯҳҳои иҷтимоӣ мутаммарказ гарданд. Маҳз истифодабарандагони салоҳиятҳои сиёсӣ ё худ шахсони салоҳиятдор қодиранд, ки бо истифода аз қобилият ва мавқеи худ стратегияи рушди ҷамъиятиро муайян созанд.

Ҳамзамон раванди ташаккулёбии сохтори иҷтимоии ҷомеа низ ба меъёрҳои амалишавии муносибатҳои сиёсӣ таъсири амиқ расонида, муҳити иҷтимоӣ сиёсии ҷомеаро тағйир медиҳанд. Дар шароити муосир бо назардошти раванди дигаргуншавии сохтори иҷтимоии ҷомеа мушоҳида намудан мумкин аст, ки як қатор тамоюлоти манфӣ ба амалишавии ҳокимияти давлатӣ таъсиргузор буда, шароити иҷтимоӣ сиёсии ҷомеаро ба дигаргунӣ дучор менамоянд.

Бояд гуфт, ки хусусиятҳои иҷтимоӣ сиёсии давлат бо назардошти вазифаҳои он муайян карда мешавад. Вазифаҳои давлат самтҳои асосии фаъолияти он мебошанд, ки барои қонеъ намудани талаботи объективии иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ ба амал бароварда мешаванд. Аз ин рӯ, давлат дар ҳаёти ҷамъиятии ҳар як мамлакат нақши хеле муҳим мебозад. Давлат институти сиёсие мебошад, ки ба раванди ташаккулёбии тамаддун таъсири амиқ мерасонад. Муайян намудани нақш ва мавқеи давлат дар низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ замоне имконпазир мегардад, ки онро агар дар заминаи омӯзиши масъалаҳои фарохтар баррасӣ намоянд. Масалан, омӯзиши давлат бо назардошти хусусиятҳои муҳими системаи сиёсӣ имкон медиҳад, ки онро ҳамчун

унсури таркибии система муаррифӣ намуда, дар муносибат бо унсурҳои дигар нақш ва мавқеи он муайян карда шавад.

Бояд гуфт, ки рушди ҷомеа ва институтҳои ҷудоғонаи он, аз ҷумла давлат низ дар зерин таъсири омилҳои субъективӣ ва ҳам дар зерин таъсири қонунҳои объективӣ ба таври табиӣ ба амал меояд. Яке аз шаклҳои зухуроти қонунҳои объективӣ тағйирёбии вазифаҳои давлат мебошад. Давлат ҳамчун унсури ҷудоғонаи системаи сиёсӣ, пеш аз ҳама, аз рӯи вазифаҳои худ аз унсурҳои дигари система фарқ менамояд. Аз ин рӯ, барои он ки давлат аз унсурҳои дигари системаи сиёсӣ тафовут дошта бошад, вазифаҳои он низ тағйир меёбад ва ба муҳити иҷтимоӣ сиёсии баамаломата мувофиқ мегардад. Бинобар ин, вазифаҳои давлат характери объективӣ доранд. Онҳо аз шуур ва иродаи гурӯҳҳои иҷтимоӣ вобаста набуда, дар зерин таъсири омилҳои объективӣ ташаккул меёбанд. Вазифаи муҳимтарини давлат дар амал татбиқ намудани қорҳои умумии ҷомеа мебошад, ки ба хотири қонеъ намудани талаботи объективии одамон ва нигоҳ доштани мавҷудияти онҳо ба амал бароварда мешавад. Масалан, нигоҳ доштани солимии одамон, таъмини шароити мусоид барои қору фаъолият, таъмини шароитҳои иҷтимоӣ фарҳангӣ, иқтисодӣ сиёсӣ ва ғ. Иҷроиши вазифаи мазкур чи дар сиёсати хориҷӣ ва чи дар сиёсати дохилии давлат ба мушоҳида мерасад. Вазифаҳои хориҷии давлат асосан аз инҳо иборатанд: мудофия, ба роҳ мондани ҳамкории дучонибаю бисёрҷониба бо субъектҳои дигари низомии муносибатҳои байналхалқӣ, ҳимояи манфиатҳои миллию геополитикии мамлакат. Вазифаҳои дохилии давлат бошанд аз ин иборатанд: таъмини тартиботи ҷамъиятӣ, вазифаҳои иқтисодӣ, фарҳангӣ, иҷтимоӣ, хоҷагидорӣ ва ғ.

Масъалаи алоқамандии давлат бо системаи сиёсӣ ва таносуби онҳо аз ҷониби як қатор олимону муҳаққиқон мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Ба ин масъала, пеш аз ҳама, файласуфон, ҷомеашиносон, сиёсатшиносон, ҳуқуқшиносон ва иқтисоддонон тавачҷуҳи бештар

додаанд. Онҳо кӯшиш намудаанд, ки қонуниятҳои асосии муносибатҳои мутақобилаи миёни давлат ва системаи сиёсиро муайян намоянд ва дар ҳолатҳои фавқулода роҳи усулҳои пешгирӣ намудани инқилобҳои иҷтимоӣ, табаддулотҳои давлатӣ ва ғочаҳои миллиро пайдо намуда, монеаҳои рушди инкишофи ҷомеаро бартараф созанд.

Ҳамин тариқ, дар шароити муосир давлат дар ҳаёти сиёсӣ чамъияти ҳар як ҷомеа мавқеи марказиро ишғол менамояд. Нақши аввалиндараҷаи давлат дар системаи сиёсии ҷомеа низ баръало ба мушоҳида мерасад. Дар маҷмӯъ, нақши аввалиндараҷаи доштани давлатро бо омилҳои зерин асоснок намудан мумкин аст:

1. Давлат, пеш аз ҳама, бо ташкилотҳои чамъиятӣ, гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва табақаҳои гуногуни синфӣ дар рақобати доимӣ қарор дорад. Аммо дар муносибат бо онҳо нақш ва мавқеи давлат доимо дар зинаи аввал қарор мегирад. Дар тӯли таърих давлат бақои инсониятро таъмин намуда, дар замони муосир низ ин вазифаи муҳими худро идома дода истодааст. Дар чунин маъно гуфтан мумкин аст, ки мавҷудияти системаи сиёсии ҷомеа аз мавҷудияти давлат вобаста мебошад.

2. Давлат ҳамчун ташкилоте мебошад, ки дар он одамон муттаҳид гардида, ба воситаи он ҳар як шахс ворида системаи сиёсии ҷомеа мегардад.

3. Давлат натиҷаи фаъолияти сиёсии одамон мебошад ва доимо ба сифати ифодагари манфитҳои гурӯҳӣ ва ҳимоятгари манфиатҳои умумӣ баромад менамояд. Давлат инчунин ифодагари хусусиятҳои синфии ҷомеа мебошад.

4. Давлат омил муттаҳидкунанда мебошад, ки ҳамгирии унсурҳои ҷудоғонаи системаи сиёсӣ ва ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандиро таъмин менамояд.

5. Системаи сиёсӣ бинобар сабаби тағйирёбанда будани муносибатҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ синфӣ, тағйирпазир будани фазои идеологию психологию ҷомеа доимо дар холи дигаргуншавӣ қарор

дорад. Замоне ки барои тағйири шакли идоранамоӣ ва дигаргунсозии режими сиёсӣ зарурат ба амал меояд, чунин рисолати азимро маҳз давлат ба анҷом мерасонад. Танҳо ҳокимияти қонунии давлат метавонад ҷомеаро ба таври осоишта аз як марҳилаи рушду инкишоф ба марҳилаи навбатӣ ворид созад.

Ҳамин тариқ, дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъияти давлат ба сифати ташкилоти сиёсӣ баромад намуда, ҳамчун институти марказии системаи сиёсӣ сирф характери сиёсӣ дорад. Давлат дар баробари вазифаҳои сиёсии худ инчунин дар ҷомеа вазифаҳои иқтисодӣ, хоҷагидорӣ, молиявӣ, илмию техникӣ ва ғайраро низ иҷро менамояд. Ҳар як фаъолияти сиёсӣ дар кадом шакле, ки набошад, дар ниҳоят бо ҳокимияти давлатӣ алоқаманд мегардад.

БОБИ 2. НАҚШИ ДАВЛАТ ДАР ТАҒЙИРПАЗИРИИ СИСТЕМАИ СИЁСӢ ДАР ШАРОИТИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТӢ

2.1. Заминаҳои иҷтимоӣ сиёсӣ ва иҷтимоӣ таърихӣ ташаккули давлати соҳибистиклоли тоҷикон

Таҳлили таҷрибаи таърихӣ ва манбаъҳои муътамади илмӣ собит месозанд, ки системаи сиёсии ҷомеа дар ҳолати рушди доимӣ қарор дорад. Зикр намудан бамаврид аст, ки дар системаи сиёсии ҷомеа давлат нақши меҳвариро иҷро мекунад. Мақом ва нақши давлатро дар системаи сиёсӣ маънидод намуда, қайд кардан зарур аст, ки дар дилхоҳ марҳилаи рушди ҷомеа он ҳамчун ташкилоти оммавӣ ва фарогир баромад мекунад. Ҳамчун ниҳоди сиёсии марказӣ давлат дар ташаккули муносибати байниҳамдигарии ҷузъҳои системаи сиёсӣ низ нақши бузург дошта, кодир аст дар дохил ва ё атрофи худ дигар ниҳодҳои ҷамъиятию сиёсиро муттаҳид намояд.

Системаи сиёсӣ бошад ҳамчун фазои таъминкунандаи рушду такомули муносибатҳои сиёсӣ дар шароити тағйирпазирӣ ҷомеа, махсусан дар шароити ташаккули давлат, нақши муҳим дорад. Олимони сиёсатшиносии рус ва тоҷик О.В.Шабронов, С.В. Клименко, А.Л.Чичерин, А.В.Васильев, И.А.Иванников, С.А.Камаров, Ю.А.Димитров, М.Н. Марченко, Н.И. Матузов С.С. Алексеев, А.В. Малько, Маҳмадов А.Н., Шарипов С.И., Зокиров Г., Ятимов С.С., Олимов К.О., Хидирова М.У., Нуриддинов Р.Ш. ва ғ. ба омӯзиши масъалаҳои гуногуни тағйирпазирӣ системаи сиёсӣ диққати ҷиддӣ дода, хусусияти равандҳои сиёсӣ ва нақши давлатро дар танзими онҳо мушаххас мавриди таҳлил ва хулосабарорӣ қарор додаанд.

Олими рус Г.Т. Тавадов системаи сиёсии давлатро таҳлил намуда менависад, ки «системаи сиёсии ҷомеа ин маҷмуи муназзами субъектҳои сиёсат аст, ки дар асоси ҳуқуқ, дигар меъёрҳои иҷтимоӣ, фарҳанги сиёсӣ

ва муносибатҳои сиёсӣ ташаккул ёфтаанд, ки дар чаҳорҷӯбаи он ҳаёти сиёсӣ амалӣ гашта, ҳокимияти сиёсӣ татбиқ мегардад».²²

Дар зербоби мазкур, ки ба масъалаҳои омӯзиши заминаҳои иҷтимоию таърихӣ ва иҷтимоию сиёсии ташаккули давлатдории навини тоҷикон бахшида шудааст, тағйирпазирии системаи сиёсӣ яке омилҳои заминасоз ба шумор меравад.

Раванди таҳлили масъала нишон дод, ки ин раванд марҳилаи дурударозро дар бар гирифта, истиқлолхоҳӣ ҳамчун категорияи равонию сиёсӣ ифодакунандаи рӯҳияест, ки ҷомаҳо бо така ба он нерӯи равонӣ ва иҷтимоии худро қавӣ гардонида, ҳадафҳои марҳила ба марҳила амалӣ месозанд. Хусусияти ин падида дар он аст, ки дар ҷомаҳо ва низомҳо рӯҳбаландии иҷтимоӣ устувор гардида, субъектҳои сиёсат бештар ба он меҳваре тавачҷуҳ менамоянд, ки ин ғояро тақвият мебахшад.²³

Заминабахши ҳама гуна истиқлолияти давлатӣ, пеш аз ҳама, мафкура ва чаҳонбиният, ки инсонҳоро дар шинохти асолат ва рисолати хеш муваффақ гардонида, талош ва кӯшиши онҳоро баҳри мустақилона муайян намудани тақдирӣ худ, дарёфти роҳи муваффақият баҳри расидан ба саодати комил, раҳидан аз вобастагию тобеият тақон мебахшад. Маҳз аз ҳамин сабаб, омилҳои иҷтимоию таърихӣ ва сиёсӣ ба ин раванд таъсири ҳалкунанда дошта, дар густариши истиқлолхоҳӣ таъсиргузор мебошанд. Ба андешаи ҳуқуқшиноси шинохтаи ватанӣ Имомов А. соҳибхитиёрии давлатӣ дар заминаи соҳибхитиёрии халқ амалӣ мегардад ва яке аз шаклҳои ифодагардии соҳибхитиёрии халқ соҳибхитиёрии миллӣ мебошад.²⁴ Бо ҳамин роҳ мо робитаи байни мафҳумҳои соҳибхитиёрии давлатӣ, миллӣ ва халқиро ошкор мекунем, ки чун ҷузъҳои пайвасткунандаи занҷири истиқлолият баҳри таҳкими он хизмат мекунанд.

²² Тавадов Г.Т. Политология. Учебник для вузов. М.: Проект, .-С.84.

²³ Хидирзода М.У. Истиқлолият ва стратегияҳои муваффақ.- Душанбе, 2017.- С.9.

²⁴ Имомов А. Ҳуқуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе, 2004.- С.195.

Маълум аст, ки раванди ташаккулёбӣ, омилҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ таъсиргузор ба рушди давлатдорӣ милли дар заминаи қонуниятҳои умумипазирӯфта метавонад ҷараён дошта бошад. Истиқлолҳои ҳамчун ҳислате, ки дар ботини инсонҳои қомил ҷой дорад, руҳияи фароғирандаи тамоми ҷомеа гашта, ба он имконият медиҳад то моҳият ва мақсади мавҷудияти худро шиносад, зеро саодати қомилӣ ҳамагӯна ҷомеа фақат ҳамоно вақт ба даст меояд, ки агар онҳо имконияти мусоиди мавҷудияти мустақилонаро дошта бошанд. Чуноне, ки сиёсатшиноси тоҷик Муҳаммад А.Н. қайд мекунад, «...истиқлол арзишест, ки решаи асосии он истиқлоли шахсӣ аст. Истиқлол ҳоси инсон аст ва ҷомеае, ки истиқлолашро аз даст дода бошад, бад-ин маъност, ки афроди он ҷомеа аз истиқлоли худ беҳабаранд»²⁵. Маҳз аз ҳамин сабаб ба «Истиқлолият» ҳамчун арзиши муҳими сиёсӣ баҳогузори намуда, ба даст овардани онро омили муҳими рушди арзандаю устувор метавон эътироф намуд. Холиқов А.Ф. соҳибхитории давлатиро «ҳамчун истиқлолияти қомилӣ давлат дар муносибаҳои дохилӣ ва хориҷӣ» маънидод намуда, дар ин замина давлатро ҳамчун падидаи томи қомилҳуқуқ маънидод мекунад.²⁶ Яъне, давлат дар ҳамоно вақт ба маънии томи ин институти сиёсӣ ташаккул меёбад, ки агар тавонад мустақилияти худро дар муайян намудани самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ нигоҳ дорад. Фаҳмиши классикии соҳибистиқлолӣ низ маҳз дар ҳамин нуҳуфта аст. Бо дарназардошти гуногунмаъноӣ ва мавҷудияти фикру ақидаҳои гуногун оид ба моҳияти мафҳуми «соҳибистиқлолӣ» мо кушиш намудем, дар доираи таҳқиқоти худ ҷанбаҳои гуногун ва заминаҳои муҳталифи ин раванди давомдорро таҳлил намоем.

Мавзӯи мазкур тайи солҳои дароз аст, ки дар адабиёти илмӣ ва доираҳои илмӣ мавриди баҳсу баррасии гуногун қарор дорад. Новобаста ба ин, гузашти вақт ва хусусиятҳои рушди имрӯзаи ҷомеа

²⁵ Муҳаммад Абдурахмон. Истиқлоли сиёсӣ ва таҳкими давлатдорӣ милли.- Душанбе, 2016.- С.23

²⁶ Холиқов А.Ф. Андешаи давлати милли.- Душанбе, 2013. - С.97.

тақозо менамоянд, то масъалаи мазкур аз диди гуногун мавриди баррасӣ қарор дода шуда, дар ин замина қадамҳои минбаъда тарҳрезӣ карда шаванд, зеро таҳлилу омӯзиши масъала нишон медиҳад, ки раванди истиқлолхоҳии ҳар як халқу миллат бо хусусиятҳои хоси худ фарқ карда, ҳар як миллат ин масирро бо назардошти таҷрибаи таърихӣ ва имкониятҳои моддию маънавии худ амалӣ мегардонад.

Таҷрибаи таърихӣ сиёсӣ собит менамояд, ки ташаккул ва рушди давлатдорӣ миллӣ ва мустақил дар Тоҷикистон ин натиҷаи шароитҳои мушаххаси таърихӣ, ҳамгирии зичи ҷомеа, талошҳои созанда, рӯҳияи истиқлолхоҳӣ буда, тағйирпазирии ин раванд аз омилҳои гуногуни дохилӣ ва берунӣ, объективӣ ва субъективӣ низ вобаста мебошад. Аз ин рӯ, инкор намудани хусусиятҳои ҳар як марҳилаи рушд омили таҳдидовар ба истиқлолияти комил буда, ба инобат нагирифтани онҳо метавонад боиси пайдоиши мушкилиҳо ва бӯҳронҳои амиқи иҷтимоӣ сиёсӣ дар раванди минбаъдаи давлатсозӣ гарданд. Зеро “дар сарҳади ду тамаддуни аз назари иқтисод тафовутдошта (капитализм ва сотсиализм), ду идеологияи таърихан ноошно (дунявият ва ислом) ва гурӯҳи забонҳои аз қадим дар рақобатбуда (забонҳои форсӣ ва туркӣ), давлати Тоҷикистон қарор гирифта, баъд аз пошхӯрии давлати шӯравӣ як нуқтаи ниҳоят дарднок ва осонгирро мемонд”²⁷. Ин воқеияти ҷуғрофию маданӣ ва сиёсӣ тақозо мекард, ки вижагиҳои таъсиррасонии беруна ба инобат гирифта шуда, манфиатҳои миллию давлатӣ ҳифз карда шаванд.

Таҳлили заминаҳои таърихӣ сиёсии ташаккули давлати соҳибистиқлоли тоҷикон нишон медиҳад, ки решаҳои истиқлолхоҳӣ аз замони қадим маншаъ гирифта, давра ба давра он бо таъсири омилҳои гуногун гоҳ авҷ гирифта, гоҳ авҷаш сусттар гаштааст, вале ҳаргиз он аз байн нарафтааст. Таҷрибаи таърихӣ собит месозад, ки собиқаи давлатдорӣ тоҷикон таърихи беш аз ҳазорсола дошта, ба ақидаи Пешвои муаззами миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон “Сулолаи

²⁷ Холиқов А.Ф. Андешаи давлати миллӣ.- Душанбе, 2013.С.98.

Сомониён дар муттамарказонии ҳокимияти давлатӣ нақши ҳалқунанда бозидааст. Дар таърихи ҳалқи тоҷик ин сулола қореро анҷом додааст, ки ба қори анҷомдода дар самти ташаккули давлати муттамаркази Рус баробар аст. Ин раванд бо як қатор дигаргуниҳои ҷиддии таърихӣ фарқ мекунад. Дар маҷмӯъ раванди дурударози ташаккули тоҷикон ҳамчун миллати ягона ба анҷом расид, нақши асосиро ҳалқҳои тоҷикзабон бозидаанд”²⁸. Лозим ба ёдоварист, ки маҳз дар ҳамин давра забони адабии тоҷик рушду нумӯъ ёфта, дар низоми давлатдорӣ васеъ истифода мешуд. Чуноне, ки олимони таъкиди менамоянд, умумияти забонӣ яке аз омилҳои муҳими ташаккули давлатдорӣ ба ҳисоб рафта, ифодакунандаи руҳияи иҷтимоию равонии ҷомеа баҳри ҳамгироии кулл мебошад. Вобаста ба ин масъала, Президенти мамлакат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намуда буданд, ки “Забони мо дар марҳилаҳои ҳассоси ҳалқамон ҳамеша нақши тақдирсоз бозида, аҷдоди бошарафу тамаддунсози моро аз гирдоби ҳаводиси пуртаззоди асрҳои миёна то имрӯз эмин нигоҳ доштааст”²⁹.

Нақши давлати Сомониёнро дар таърихи давлатдорӣ тоҷикон махсус қайд намуда, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон менависад, ки “Ягон миллат ва ҳалқият бе рӯйоварӣ ба тамаддуни якҷояи инсоният наметавонад ба зинаи баланди фарҳанг баромада, худро дар тули таърихи ҳазорсола ҳифз намояд. Бузургии миллати тоҷик ҳам дар он аст, ки дар тули таърихи ҳазорсола тавонист ҳучуми ғосибони бегонаро мардонавор паси сар намуда, дар як вақт синтези тамаддуни бегонаро бо дастовардҳои абадии фарҳанги худ таъмин намуда, ба марҳилаҳои сифатан нави рушд ворид шавад”³⁰. Гуфтаҳои боло аз он дарак медиҳанд, ки замони Сомониён воқеан ҳам заминаҳои иҷтимоӣ, таърихӣ ва сиёсиро баҳри тақвияти минбаъдаи давлатдорӣ миллӣ,

²⁸Эмомали Раҳмон. 1100-летия образования государства Саманидов. В книге: 1100-летия образования государства Саманидов. -Санкт-Петербург, 1990. - С. 10.

²⁹ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2013.- С.56.

³⁰Эмомали Раҳмон. Таджики в зеркале истории. Книга первая: От Арийцев до Саманидов.- Душанбе-Лондон. 1999.-С.127.

ташаккули афкори миллии истиқлолхоҳӣ, ки тули муддати дурударози таърихӣ мафкураи миллатро тарк накард, гузошт. Ин аст, ки чун суҳан сари ташаккули давлатдории милли равад, бевосита ин раванди тақдирсозро ба замони сомониён муттаалиқ медонанд.

Дар чаҳорчӯбаи тадқиқоти мазкур, ки заминаҳои иҷтимоӣ таърихӣ ташаккулёбии давлатдории тоҷикон мавриди назар қарор дорад, нақши муҳими таърихӣ давлати Сомониён дар ин раванд тасдиқ гардида, истиқлолияти комили давлат ба даст оварда шудааст. Таҷрибаи таърихӣ собит месозад, ки дар ин давра бо мақсади таъмини истиқлолияти фарҳангӣ, яке аз масъалаҳои муҳимми давлатӣ, ин ҷамъ овардани мероси гузаштагон, адабиёти илмию бадеӣ, дастхатҳо ва дигар офаридаҳои аҳамми таърихӣ фарҳангидошта буда, ин хазинаи бузург таҳти назорати вазирон ва мутасаддиёни дарбор буд.³¹

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки баъд аз шикасти давлати Сомониён зиёда аз ҳазор сол миллати тоҷик даврони бедавлатиро аз сар гузаронид. Сар карда аз охири асри IX ва аввали асри X ишғолгарони аҷнабӣ ҳамаҷониба кӯшиш мекарданд, то ба муттаҳидшавии миллат таъсир расонида, онро дар шароити парокандагӣ нигоҳ доранд. Таърихи гузашта нишон медиҳад, ки тули муддатҳои дарози таърихӣ миллати мо дар зери зулми муғулҳо, шайбониҳо ва манғитиҳо қарор дошта, давлатдории мустақили худро надоштанд.

Аз садаи XII сар карда ғосибони бегона мероси ғании фарҳангӣ ва адабии миллати тоҷикро ғорат намуда, садди роҳи рушди он ҳамчун миллати тамаддунсозу давлатдор мегаштанд. Сохтори мавҷудаи феодалӣ, тақсимои ҳудудҳои таърихӣ ба хонигарӣ, аморат ва бекигарии алоҳида, ки байни худ доимо дар низоъ ва кашмакишиҳо қарор доштанд, вазъи сиёсӣ иҷтимоиро баҳри рушди минбаъда

³¹Гафуров Б.Г. Таджики: древнейшая, древняя, средневековая и новейшая история.- Душанбе, 1998; Рахмонов Э.Ш. 1100-летие образования государства Саманидов.- Санкт-Петербург, 1998; Лутфуллоев М. Эҳёи педагогикаи Аҷам.- Душанбе, 1997; Расулов Қ.Р. Саҳми давлати Сомониён дар пешрафти афкори сиёсӣ, илм ва фарҳанги Осиёи Марказӣ.- Душанбе, 1994; Тахиров Ф.Т. Истории государства и права Таджикистана. - Душанбе, 2001 и др.

халалдор мекарданд. Тамоми дастгоҳи идеологии феодалӣ, аз қабилӣ масҷид, мадраса, мактаб василаҳои ғуломгардонии мардум буда, истифода ва паҳн намудани адабиёти динӣ, китобҳои фалсафии динӣ мақсади дар ғуломӣ ва торикӣ нигоҳ доштани мардуми одиро доштанд.³² Вале ба ин ҳама нигоҳ накарда, дар ҳама даври замон талоши нигоҳ доштани хувияти миллӣ, ҳифзи забон, фарҳанг ва ҳастии таърихӣ василаҳои муҳими нигоҳ доштани ягонагии миллӣ гашта, баъди ҳазорсолаҳо бошад ҳам, баҳри амалӣ гаштани ин ормони миллӣ мусоидат намуд. Муаррихи тоҷик Шарипов И. бо тақия ба манбаъҳои таърихӣ қайд мекунад, ки дар давлатдориҳои турку муғул дар давраи асрҳои XI-XIX “тамоми дастгоҳи идоракунии давлатӣ асосан аз ҳисоби тоҷикони босавод, таҷрибадор ва бофарҳанг интихоб карда шуда, низоми идоракунӣ, фаъолияти молиявӣ, мукотиба ва муносибатҳои байналмилалӣ тавассути тоҷикон амалӣ карда мешуданд”³³. Ин далели таърихӣ бори дигар тасдиқ мекунад, ки тоҷикон новобаста ба онҳо, ки соҳиби давлат набуданд, дар идоракунии давлат бевосита иштирок мекарданд.

Дар ин масири пурпечутоби таърихӣ ҳаводиси муҳими асрҳои XIX ва XX низ аҳамияти бағоят бузург доранд. Аз он ҷумла, ҳамроҳшавии Осӣи Марказӣ ба ҳайати империяи Россия, Инқилоби Октябр, ташаккул ва пойдории беш аз 70-солаи давлати шӯравӣ, ки имконияти ҳамзистиро дар муҳити ягонаи идеологию сиёсӣ бо дигар халқу миллат муҳайё карда буд, дар шинохти ҷаҳон, тағйири ақида, шиносӣ бо фарҳангҳои гуногун, тарзи ҳаёт ва зиндагӣ, таъмини рушди иқтисодию иҷтимоии Тоҷикистони шӯравӣ низ нақши бориз дошт. Баҳодиҳӣ ба даврони шӯравии рушди миллати тоҷик имрӯзҳо гуногун, дар баъзе ҳолатҳо баҳсбарангезанда ва ҳатто хусусияти инкоркунандаи рушдро низ дорад. Дар муқобили ақидаҳои манфӣ таърихшиноси тоҷик Аъзамов Х.С. менависад, ки фақат дар натиҷаи ғалабаи Инқилоби Октябри кабир

³²Там же, с,75.

³³ Шарипов И. Становление таджикской государственности. Душанбе, 2013.С.19

соли 1917, барқарор намудани ҳокимияти шӯравӣ аввал дар қисми шимолӣ (с.1917), баъдтар дар қисми боқимондаи Тоҷикистон (с.1920) аз нав соҳиби давлати худ гардид”³⁴. Соли 1924 ташкил ёфтани Ҷумҳурии Мухтори Тоҷикистон ва соли 1929 ба Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистӣ табдил ёфтани он марҳилаҳои муҳимми аввалин қадамҳои ба сӯйи мустақилияти нисбӣ буд. Бинобар ҳамин ҳам, ба ақидаи мо, маҳз ҳамин марҳила густариши минбаъдаи худшиносӣ ва ифтихори миллию давлатдориро дар умқи ҷомеа пайдор намуда, имкониятҳои мусоиди рушди иқтисодию иҷтимоиро баҳри таъмини заминаи истиқлолияти имрӯза гузоштааст.

Дар ин масир нақши фарзандони сарбаланди миллат С.Айнӣ ва Б.Ғафуров дар ташаккули миллати тоҷик бағоят калон буда, тавассути асарҳои оламшумули худ онҳо тавонистанд миллати тоҷикро китобдору тамаддунсоз муаррифӣ намоянд.

Масири мушкили эҳёи давлатдорӣ тоҷиконро Президенти мамлакат таҳлил намуда, менависад, ки “Дар ин раванди таърихӣ нақши Инқилоби Октябр калон буда, ба миллати ҷабрдида имконият дод, то аз сари нав эҳё шавад. Баъд аз ҳазор соли шикасти давлати Сомониён тоҷикон давлатдорӣ худро соҳиб гашта, онро дар харитаи ҷаҳон қайд намуданд. Бо шарофати инқилоби Октябр Тоҷикистон худудҳои таърихӣ худро соҳиб гашта, аз зулм озод шуд. Дар одамон ташаббус барои фаъолият ва фазо барои эҷоду меҳнат фароҳам гашт”³⁵. Шаклгирии давлати миллӣ низ дар шароити комилан нави таърихӣ дар бисёр ҷанбаҳо маҳз аз ҳамин давра маншаъ мегирад. Чуноне ки дар луғати фалсафии нав оварда шудааст, “Давлати миллӣ шакл ва дараҷаи муайяни инкишофи давлат буда, ба истиқлоли миллӣ асос ёфтааст ва иродаи ин миллатро ифода менамояд. Бинобар ҳамин ҳам марҳилаи ташаккулёбии давлати миллӣ ҳамчун шакли худмуайянкунии сиёсии

³⁴ Азамов Х.С. Демократическое и правовое государство. Душанбе, 2011. С.159.

³⁵ Эмомали Раҳмон. Таджики в зеркале истории. Книга первая: «От Арийцев до Саманидов». – Душанбе – Лондон, 1999. - С.219.

миллатҳо пас аз имзои шарномаи Вестфал вусъат меёбад. Дар шакли идеалӣ чунин давлат дар заминаи принсипи “як миллат- як давлат” асос меёбад.³⁶

Ба ақидаи ҷомеашиноси тоҷик Маҳмадов А.Н. “Давлати миллӣ ҷамъияти ҳудудие мебошад, ки қулли аъзои он новобаста ба мансубияти этникӣ умумияти ҳудро эътироф намуда, дар рӯҳияи ҳамфикрӣ бо ҳам ҷаъолият намуда, тобеи меъёрҳои институтсионалии ҷомеаи худ мебошанд”.³⁷ Чунин маънидодкуниҳои давлати миллӣ нишонаи он мебошанд, ки вобаста ба муайян намудани хусусиятҳои ин сохтори муҳими иҷтимоӣ сиёсӣ то ба имрӯз дар илм мавҷеҳо гуногун мебошанд. Ташаккул ва рушди давлатдориҳои миллии муосир аз он далелат мекунад, ки ин равандро ҳар яки онҳо бо назардошти хусусиятҳои миллию минтақавӣ ва ҳудудии худ паси сар кардаанд. Таърихи пурмӯҷарои миллати тоҷик низ гувоҳи он аст, ки марҳилаҳои мушкилу тақдирсоз ва ҳассосу пурхатар дар ин масир хеле зиёд буданд.

Таҳлили омилҳои иҷтимоӣ сиёсӣ ва таърихӣ нишон медиҳанд, ки дар ташаккули давлатдории миллии тоҷикон нақши инқилоби Октябр хеле қалон аст. Маҳз тавассути бедории сиёсӣ ва болоравии эҳсоси худшиносии миллӣ Тоҷикистон қадами устувор ба самти мустақилияти қомил гузошт. Марҳилаи рушди мустақилияти нисбӣ дар ҳайати шӯравӣ марҳилаи омодагии қиддӣ баҳри рушд дар вазъияти соҳибистиқлолӣ низ маҳсуб меёбад. Ҳарчанд аз диди идорӣ ва сохторӣ дар бисёр масъалаҳо мустақилияти нисбии сиёсиро соҳиб будем, вале наметавон инқор кард, ки мансубият ба оилаи бузурги шӯравӣ ва мавҷудият ба сифати “бародари қурдӣ” имқонияти хуб баҳри таъмини рушди инфрасохтори иқтисодӣ иҷтимоӣ, ташаккули низоми давлатдорӣ, тарбияи қадрҳои роҳбарикунанда, ташаккули боварӣ ба қувваи худ буд.

Масъалаи истиқлолияти давлатӣ аз диди муҳаққиқон қанбаҳои гуногун дошта, дар илми сиёсӣ имрӯз таълимоти муқаммалӣ истиқлол

³⁶ Ниг.: Философский словарь.- М.,7 изд., 2010.- С.68.

³⁷ Маҳмадов А.Н. Истиқлоли сиёсӣ ва таҳкими давлатдории миллӣ. - Душанбе, 2016.- С.55.

боз ҳам ташаккул ёфта, усули муносибат ва методологияи он боз ҳам диққати олимону чалб намуда истодааст. Маҳмадов А. менависад, ки истиқлоли том ин ҳолати устувори сохти ҷамъияти мебошад, ки шаҳрвандон ба монеаҳои дохилию хориҷӣ нигоҳ накарда, якпорчагӣ ва қобилияти ҳудро барои рушду нумуи кишвар нигоҳ дошта метавонанд.³⁸

Дар баробари ин тафовути байни мафҳумҳои “истиклоли сиёсӣ” ва “истиклоли давлатӣ”-ро Зокиров Г. таҳлил намуда менависад, ки “баъзеҳо истиқлоли сиёсӣ ва давлатиро як мешуморанд, ки ин хатост. Мафҳуми “истиклоли сиёсӣ” назар ба мафҳуми “истиклоли давлатӣ” васеътар буда, ҳодисаҳои гуногуни сиёсии ҷомеаро фаро мегирад. Яъне истиқлоли давлатӣ яке аз шаклҳои зуҳури истиқлоли сиёсӣ мебошад. Истиклоли сиёсӣ фаъолияти субъектҳои, ки ба воситаи давлат дар ҳудудҳои он амал менамояд ва қарорат медиҳад, ки мустақилият ва соҳибхотирӣ дар инкишофи ҷомеа риоя гардад”³⁹. Ҳамин тариқ, мулоҳизарониҳо нишон медиҳанд, ки дар таносуби муайян намудани афзалиятҳо байни истиқлоли давлатӣ ва истиқлоли сиёсӣ ақидаҳои гуногун мебошанд. Файласуфи дигари тоҷик Назри Яздон истиқлоли сиёсиро асоси мавҷудияти миллат мешуморад. Ба ақидаи ӯ “Миллате, ки истиқлоли сиёсӣ надорад, маҳкум ба маҳв шудан аст. Таърихи 1100-солаи вобастагии тоҷикон ва дар чунин шароит зинда мондан ҳамчун миллат як падидаи ғайриоддӣ дар таърихи тамаддун аст”⁴⁰. Воқеан, таҳлили ақидаҳои зикршуда бори дигар аз он шаҳодат медиҳад, ки раванди истиқлолҳои мо ҳамчун раванди дурударози таърихӣ дар мафкура ва зеҳни мардум мақоми махсус дошта, тӯли садсолаҳо дар мушкилтарин лаҳзаҳои таърихӣ ҳидоятгару роҳнамо барои соҳиб шудан ба имрӯзи муборак буданд.

Масири истиқлолҳои дар вобастагӣ аз марҳилаҳои муайяни таърихӣ сиёсӣ имкониятҳои фарохтар ё баръакс маҳдудтар

³⁸ Маҳмадов А.Н. Асари номбаршуда.- С.77

³⁹ Ниг.:Зокиров Г.Н. Донишномаи сиёсӣ. - Душанбе, 2011.- Ҷ.1. - С.487

⁴⁰ Назри Яздон. Ҳикмати озодагон. - Душанбе, 2009.- С.17.

мегардонид. Шароити пуртаззоди марҳилаи охири фаъолияти давлати бузурги шӯравӣ барои Тоҷикистон низ дар роҳи интихоби рушди оянда як қатор мушкилиҳоро пеш оварда буд. Ин мушкилиҳо ҳам хусусияти объективӣ ва ҳам субъективӣ дошта, дар фазои номуайянии идеологию сиёсӣ интихоби роҳи дурусти рушди минбаъдaro печида мегардонид. Ҳаводиси маълуми солҳои бозсозӣ ва плюрализми афкор дар шикасти низоми пӯшидаи сиёсии шӯравӣ нақши ҳалкунанда бозида, баҳри ташаккули дахҳо давлатҳои соҳибистиклол дар ин фазо имконияти таърихӣ ба вучуд овард.

Дар ин масир ба халқи тоҷик муяссар гашт, то баъди гузашти ҳазорсолаҳо аз нав соҳиби давлати миллии худ гардад, аз нав ба ҷаҳониён оид ба соҳибдавлату соҳибтамаддун будани худ эълон дорад, аз нав тоҷи давлатдориро дар сар гузошта, давлатеро бо номи Тоҷикистон ба харитаи сиёсии ҷаҳон ҷой диҳад. Вале ин тӯҳфаи тақдир имтиҳони қиддиеро назди миллати мо гузошт. Паст будани фарҳанги сиёсии ҷомеа, нокифоягии таҷрибаи давлатдорӣ чадиду мустақилона, ба ҳисоб нагирифтани хусусиятҳои давраи нави инкишоф, боло гузоштани манфиатҳои гурӯҳию ҳизбӣ аз манфиатҳои умумимиллию умумидавлатӣ ва даҳолати қувваҳои манфиатдори беруна кишвари тозаистиклоли моро ба вартаи ҷанги шаҳрвандӣ тела доданд.⁴¹ Аз ҷониби дигар давлатҳои манфиатдори фурӯпошии Иттиҳоди Шӯравӣ дар Тоҷикистон қувваҳои бетачрибаи сиёсӣ, ҷавонони зудбовар, баъзе унсурҳои ифротгаро, дасисабоз ва мансабпарастро аз ҷиҳати маънавӣ ва молиявӣ дастгирӣ мекарданд.⁴²

Шароити бамиёномадаи сиёсӣ дар аввали солҳои 90-ум дар назди ҷомеа масъалаи муҳим вобаста хусусияти давлати мустақили миллиро пеш гузошта буд. Ин баҳси сиёсӣ буд, ки ҷанбаҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ, сиёсӣ ва геополитикӣ низ дошт, зеро фурӯпошии Иттиҳоди

⁴¹ Хидирзода М.У. Истиклолият ва стратегияҳои муваффақ. - Душанбе, 2017.- С.38.

⁴² Олимов К. Роҳҳои маъқул ва воқеии амалсозии ҷорабиниҳо ҷиҳати эҷоди боварӣ//Муколама бо роҳи амал:таҷрибаи тоҷикон./ Зери таҳрири Сатторзода А. - Душанбе, 2009.-С. 20.

Шӯравӣ ва таҳаввулоти фарогири бавучудомада фазои геополитикии ҷаҳонро ба пуррагӣ тағйир дода, вазъияти Тоҷикистонро ҳамчун кишвари дар чорроҳаи тамаддунҳо ҷойгирбуда мушкил гардонид. Вобаста ба вазъи сиёсии ҳамонвақта Олимов К. менависад, ки “Дар солҳои бозсозӣ ва ошкорбаёнӣ горбачевӣ ба асосҳои ахлоқии давлатдорӣ зарбаи шадид зада шуд. Яъне якбора, бе омодагии ҷиддӣ ба таҳаввулоти эволюсионии демократӣ, беобрӯ кардани роҳбарони хизбию давлатӣ ва мақомоти гуногуни дигар дар муассисаю идораҳо оғоз ёфт, ки ба ин қор худи мақомоти олии Ҳизби коммунисти Иттиҳоди Шӯравӣ онҳоро ҳавасманд мегардониданд. Ба назар мерасид, ки худи Горбачев М.С. истеъдод ва тавоноии идора кардани ҳазб ва давлатро надошт, бозичае дар дасти “идеологӣ” бозсозӣ Яковлев А.Н. буд”.⁴³

Мавқеи геополитикии кишвари мо, ки минтақаи бархӯрди манфиатҳои абарқудратҳо низ маҳсуб меёфт, ташаккул ва рушди минбаъдаи давлати мустақилро мушкил мегардонид. Воқеияти таърихӣ сиёсӣ далели он аст, ки солҳои аввали соҳибистиклолӣ бо сабаби азбайравии фазои ягонаи идеологӣ, ба вучуд омадани холигии ғоявию сиёсӣ, паст будани сатҳи шуури сиёсӣ маърифати сиёсии мардум ва то ба охир дуруст дарк накардани қонуниятҳои марҳилаи навини рушди кишвар мардуми тоҷик ба хатари амиқи аз даст додани давлатдорӣ миллии худ рӯ ба рӯ гашта буданд.

Пайдоиши нобоварии иҷтимоӣ дар ҷомеа метавонад робитаҳои устувору ташаккулёфтаре дар байни мардум аз байн барад, ки натиҷаи он маҳз парешонии ҷомеа мегардад. Вобаста ба ин Сафаров С. қайд мекунад, ки “Тайёр набудани элитаи сиёсӣ барои ғояҳои олии демократӣ, фарҳанги пасти сиёсӣ ҳуқуқии аксарияти мардум, набудани пешвоёни миллӣ, набудани дурнамои рушди миллӣ, надоштани зиёиёни миллӣ, сарфаҳм нарафтани ба бозихҳои давлатҳои абарқудрат” вазъи

⁴³ Олимов К. Роҳҳои маъқул ва воқеии амалсозии ҷорабиниҳо ҷиҳати эҷоди боварӣ//Муколама бо роҳи амал:таҷрибаи тоҷикон./ Зери таҳрири Сатторзода А. - Душанбе, 2009.- С.20.

сиёсиро печидатар мегардонид.⁴⁴ Чунин ҳолати бӯҳронии барои ҳастии давлатдории миллӣ хатарнок дар марҳилаи аввали соҳибистиклолӣ ба вучуд омада буд. Маҳз дар чунин шароит баргузор гардидани иҷлосияи ХУ1 Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тағйирпазирии тамоми системаи сиёсӣ нақши муайянкунанда бозид.

Иҷлосияи XVI дар замони зухуроти бесарусомониҳо барпо гашта, масъулиятро баҳри ба даст гирифтани идоракунии раванди сиёсии бениҳоят мушкилу пурхатар ва танзими авзои бениҳоят мушкили иҷтимоию сиёсӣ ба дӯши худ гирифт. Албатта, дар марҳилае, ки қудратҳои гуногун зери таъсири қувваҳои дохилию хориҷӣ издиҳоми мардумро ба кӯчаҳо бароварда, ба муқобили якдигар шӯронида буданд, на ҳар мақомот чунин масъулияти таърихӣ тақдирсозро ба уҳда гирифта метавонист. Шӯрои Олии кишвар ҳамчун ниҳоди қонунгузори ҷомеа дар мушкилтарин вазъият ба ҳимояи Конститутсия ва ҳалли масоили тақдирсозии халқ бархост.⁴⁵

Аҳамияти таърихӣ ин иҷлосияро муҳаққиқон эътироф намуда, қайд мекунад, ки ин зухуроти сиёсӣ воқеан ҳам гардиши бузургро дар равандҳои сиёсӣ ба вучуд оварда, масири рушди минбаъдаи озоиштаро заминагузор гашт. Чуноне ки Хидирзода М.У. қайд мекунад, «Стратегияи нахустини мукамал ин баровардани кишвар аз ҷанги шаҳрвандӣ, ки ба решакан намудани зухуроти зӯрварӣ ва хушунату куштор, рӯҳияи ноумедӣ, нобоварӣ ба ҳокимият, парокандагии ғоявӣ, бадбинӣ, бозгардонидани гурезагони иҷборӣ, куллан тағйир додани имичи давлат дар арсаи байналмилалӣ асос ёфта буд, самаранокии худро собит намуда, нишон дод, ки барои муваффақ гаштан дар самтҳои дигар, пеш аз ҳама, раҳӣ аз бӯҳрони сиёсӣ зарур мебошад. Ин аст, ки ҳамчун нишондиҳандаи рушди устувор суботи сиёсӣ қабул гашта, дар заминаи он таҳкими муносибатҳои созанда ва пешрафти иқтисодӣ имконпазир

⁴⁴ Сафаров С.С. Таҳдидҳои дохилӣ ба истиқлолияти давлати Тоҷикистон.//Традиции и процессы демократизации в Таджикистане.Т.3.- Душанбе, 2013.-С. 162.

⁴⁵Хидирова М.У. Иҷлосияи ХУ1 ва таҳкими пояҳои давлатдорӣ миллӣ// «Садои мардум», 15 ноябри соли 2007, №125 (2212).

мегардад. Ин стратегия муносибати комилан нави сиёсиро, ки ба созиш ва гузаштҳо асос ёфта, принципи ҳалқунанда дар он таҳаммулпазирӣ ва фарҳанги баланди сиёсӣ буд, ба ҷомеа муаррифӣ намуда, стереотипҳои мавҷудаи сиёсиро вобаста ба муносибатҳои ҳокимият ва идоракунӣ дарҳам зад. Яъне ин талаботи ҷомеа, ки дар ҳамон вақту ҳамон макон татбиқи он зарур ва ногузир буд, аз ҷониби сарвари сиёсӣ ба хубӣ дарк карда шуда, механизми татбиқи он самаранок фаъолият намуд»⁴⁶

Заминаҳои иҷтимоию таърихӣ ва сиёсии ташаккулёбии давлатдорӣ мустақили тоҷиконро таҳлил намуда, метавон ин масири пурпечутобро ба марҳилаҳои зерин ҷудо намуд:

- марҳилаи аввал аз сентябри соли 1991 оғоз ёфта, то моҳи ноябри соли 1992 то баргузори иҷлосияи ХУ1 Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон идома ёфт. Ин марҳила марҳилаи муташаниҷи сиёсӣ, кашмакашҳои гурӯҳӣ, ҳизбӣ ва маҳалгароӣ буд. Фалачи ҳокимияти сиёсӣ, ки дар натиҷаи таҳриқи қувваҳои беруна ва амали хоинонаи қувваҳои дохилӣ ба вучуд омада буд, боиси хунрезӣ, қатлу куштор ва дар маҷмӯъ аз байн рафтани ҳама гуна арзишҳои вобаста ба эҳтироми қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ гашта буд. Дар низоми давлатдорӣ, ба ҷузъ аз мақоми қонунгузор, ягон ниҳоди дигар фаъолият намекард ва ё фаъолияти қонунии онҳоро ҷомеа эътироф намекард. Дар натиҷа бӯҳрони шадиди ҳокимият ба вучуд омада, кишварро хатари ҷидди парокандагӣ таҳдид мекард.⁴⁷

- марҳилаи дуюм солҳои 1992-1993-ро дар бар гирифта, марҳилаи пойдор намудани ҳокимияти қонунӣ, бақорандозии механизмҳои ҳокимияти сиёсӣ, ташаккули муносибатҳои нави иҷтимоӣ дар робита ба ҳокимият ва идоракунӣ маҳсуб меёбад. Илм собит намудааст, ки *стратегияи тағйири вазъият* мақсади дигаргуниҳоро дар сохтор ва фарҳанг дар бар гирифта, бояд усулҳои ба даст овардани ин

⁴⁶ Хидирзода М.У. Истиқлолият ва стратегияҳои муваффақ. - Душанбе, 2017.- С.11.

⁴⁷ Хидирзода М.У. Нақши иҷлосияи ХУ1 дар тағйирпазирии муносибатҳои иҷтимоӣ./Паёми Донишгоҳи давлатии Қўрғонтеппа ба номи Н.Хисрав. №1/3(47).- Қўрғонтеппа, 2017.- С.62.

дигаргуниҳоро низ таъмин намояд.⁴⁸ Тамаркуз намудани диққат ба масъалаҳои асосӣ дар вазъиятҳои бӯҳронӣ ба мушкилӣ даст медиҳад. Зеро вазъи зудтағйирёбанда таҳлилу хулосабарориро мушкил гардонида, баҳри баҳодиҳии бошууруна ҳалал мерасонад. Маҳз аз ҳамин сабаб омӯзиши вазъ муҳим буда, тақозо менамояд, ки дар ин доира ҳудудҳои сохторӣ ва замони муайян карда шаванд;

- марҳилаи сеюм солҳои 1994-1995-ро дар бар гирифта, ба ин марҳила заминагузори асосҳои демократию ҳуқуқбунёдӣ ва дунявияти давлат, оғози баъзе ислоҳотҳои сиёсӣ ва таҳкими минбаъдаи рушди соҳибистиклолӣ хос мебошад. Дар ин марҳила раванди гуфтушуниди байни тоҷикон мунтазам устувор гардида, фаъолияти давлат дар самти устуворгардонии артиш, пешбарии ислоҳоти иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, бозгашти гурезагон қадамҳои ҷиддӣ гузошт. Дар ин марҳила шаклгирии усулҳои нави идоракунии бо дарназардошти хусусиятҳои марҳилаи нав зарур буд, зеро бӯҳрони ҳокимияти сиёсӣ ноқобилии ҳудро вобаста ба масъалаҳои идоракунии самаранок, аз байн рафтани низом ва назорат дар иҷрои ӯҳдадорихи қонунӣ, эътироф нагардидан аз ҷониби аҳоли, таъмин карда натавонистани волоияти ҳуқуқ ва амнияти шаҳрвандон таҷассум ёфта, ҷомеаро ба вартаи ногузири ҳалокат наздик карда буд. Чуноне ки Фукуяма Ф. қайд мекунад, «идоракунии нодурусти давлат принсипи соҳибистиклолиро вайрон мекунад»⁴⁹. Аз ҳамин сабаб ҳам марҳилаи нав коркарди роҳҳои нави таҳияи фаъолиятро тақозо менамуд;

Марҳилаи чорум аз охири соли 1996 оғоз шуда, то июни соли 1997 идома ёфта, бо имзои Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ ба анҷом мерасад. 27 июни соли 1997 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, роҳбари иттиҳоди нерӯҳои оппозитсионӣ С.А. Нурӣ ва намояндаи махсуси Котиби Генералии СММ Герд Меррем

⁴⁸ Мастенбрук У. Управление конфликтными ситуациями и развитие организации: Пер.с англ. - М., 1996.- С.47.

⁴⁹ Фукуяма Ф. Сильное государство. - М., 2006.- С.163.

дар Маскав ба ин созишнома имзо гузоштанд. Мазмуни асосии ҳуҷҷати мазкур хотима гузоштан ба ҷанги бародаркуш дар Тоҷикистон, оғози марҳилаи иҷрои созишҳои пештар бадастомада, бахшиши гуноҳи ҳамдигар, авф, баргардонидани гурезагон, гузаронидани интиҳоботи шаффофу демократӣ ва барқарор намудани иқтисодиёти касодшуда буд.

Имзои созишномаи мазкур собит намуд, ки сулҳ ва ваҳдати миллӣ барои тамоми тоҷикистониён арзиши бемисл буда, баҳри таҳкими он ҳама дар якҷоягӣ, новобаста ба манфиатҳои гуруҳию ҳизбӣ бояд вазифадор бошад.⁵⁰

Марҳилабандии пешниҳодшуда аз диди муддати фарогирӣ мумкин аст боиси қабул нагардидани он аз ҷониби баъзе коршиносон гардад. Вале масъала сари он аст, ки ин муддатҳои кӯтоҳи таърихӣ тавонистаанд бо аҳамияти сиёсии худ барои давлати соҳибистиклол, паси сар намудани таҳдиду хатарҳо ва роҳ ба сӯйи мустақилияти комил пеш гирифтани Тоҷикистон аҳамияти махсус пайдо намоянд. Масалан, марҳилаи якум, ки ҳамагӣ як солро дар бар мегирад, бо шинохт ва эътирофи байналмилалии Тоҷикистон вобаста мебошад. 2 марти соли соли 1992 Тоҷикистон расман ба аъзогии СММ пазируфта шуд. Ин вазъи ҳуқуқӣ ба кишвари мо имконият меод ҳамчун давлати соҳибистиклол аз тамомияти арзӣ ва манфиатҳои сиёсӣ иқтисодии худ мустақилона дифоъ намояд, бо давлатҳои дигар шартномаҳо дар ин самт бандад ва ҳамкорихоро ба роҳ монад. Ҳамин буд, ки 15 майи соли 1992 Созишнома дар бораи амнияти дастаҷамъиро ба имзо расонид, ки ҳадафи он таъмини амнияти дастаҷамъӣ дар фазои ҷадиди Иттиҳоди давлатҳои мустақил буд.

Хусусияти ин марҳила ҳамчунин дар он буд, ки ҷараёни тезутунди равандҳои сиёсӣ онҳоро дар муддати кӯтоҳ аз муборизаҳои осоиштаи сиёсӣ ба задухӯрдҳои шадид мубаддал

⁵⁰Ниг.:Общее Соглашение об становлении мира и национального согласия в Таджикистане.- Душанбе, 1997.- С.5.

гардонида, хусусияти зӯрварона, идоранашавандагӣ ва беҳокимиятӣ вазро боз ҳам печидатар мегардонид. Мубориза барои ҳокимият, ки бо роҳи ғайриконституционӣ ва зӯрварӣ сурат гирифта, ҳизбу ҳаракатҳои сиёсии дар ин роҳ бударо ба маҷрои нодурусти муборизаҳо бурда буд.

Таҳлили хусусиятҳои зикрнамудаи марҳилаҳои ташаккули давлатдорӣ нави миллии нишон медиҳад, ки дар натиҷаи татбиқи стратегияи муваффақи тарҳрезигардидаи роҳбарияти нави давлат роҳро ба сӯи таҳкими минбаъдаи ҷомеаи демократию дунявӣ ва ҳуқуқбунёд кушода, баҳри ҳалли масъалаҳои дар ин самт ҷой дошта заминаи мусоидро фароҳам овард.

6 ноябри соли 2004 қабул гардидани Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун қадами устувор дар самти муайян намудани афзалиятҳои сиёсӣ маънидод гардида, ифодагари ҳадафҳои давлати соҳибистиклоли миллии баромад мекард. Яке аз муқаррароти меҳварӣ, ки инъикоси худро дар матни Конститутсия ёфтааст, ин муқаррар намудани “Тоҷикистон ҳамчун давлати соҳибистиклол, демократӣ, ҳуқуқбунёд ва ягона” мебошад.⁵¹

Истифодаи мафҳуми дунявият дар марҳилаи зикргардида, яке аз принципҳои муҳиме маҳсуб меёфт, ки дар атрофи он баҳсҳои сиёсӣ ва муборизаҳо сурат гирифта сурат гирифта буданд. Ин муқаррарот дар сатҳи Конститутсия ин муҳолифатро бартараф намуд. Вале ин маъноӣ онро нашошт, ки тарғиби идеяи дунявият зарурат нашошта бошад. Баръакс, фаъолияти васеъ ва густурдаи идеологию маънавӣ бояд пайдории ин принципро ҳамроҳӣ меробаи таърихӣ нишон мекард, то ин, ки масири минбаъдаи ҳамкориҳои давлат ва иттиҳодияҳои динӣ дақиқ муайян бошад.

Таҷрибаи таърихӣ нишод медиҳад, ки дар давоми 70 соли шуравӣ сиёсати секулярӣ амалӣ гашта, ғояҳои атеизм фарогири

⁵¹Конституция Республики Таджикистан. - Душанбе. 1994. - С.28.

сатҳҳои гуногуни ҷомеа гашта буд. Баъд аз оғози бозсозӣ дини ислом ба яке аз омилҳои муҳими ҳаёти сиёсӣ дар кишварҳои пасошуравии мусулмоннишин гашт. Бо барҳам додани як қатор ниҳодҳои динӣ нигоҳ накарда, дар Осиёи Марказӣ ҳанӯз ҳам сохторҳои иҷтимоие низ мавҷуд буданд, ки анъанаҳои маҳаллию қавмиро нигоҳ медоштанд. Таҷрибаи 70-сола нишон дод, ки дар замони режими коммунистӣ, ки ислом дар ин давра на танҳо зинда монд, балки имкониятҳои устувор нигоҳдории худро дар шакли намудҳои сохторҳои иҷтимоӣ нигоҳ дошта, бо фароҳам омадани шароити мусоид дар шакли барои технологҳои замони бозсозӣ зарурӣ худро муаррифӣ намуданд.

Дар шароити тағйирпазирии системаи сиёсӣ дар Тоҷикистон таҳаввулоти ҷиддӣ дар самти муносибат ба дин ва мавқеи он дар ҷомеа ба миён омад. Таҳлили вазъи солҳои аввали соҳибистиклолӣ нишон медиҳад, ки ислом на танҳо ҳамчун дин, ки ҷанбаҳои эътиқодӣ дорад, балки ҳамчун сиёсат ба ҳаёти иҷтимоӣ сиёсии кишвар таъсиррасон гардид. Олимов К. дар робита ба ин менависад, ки “Бухрони фарҳанги ғарбӣ, ки дар вақташ Освалд Шпенглер онро омили “ғуруби Аврупо” медонист, дар ниқоби демократия дар Тоҷикистон зуҳур мекард. Аз тарафи дигар, аз ҷониби баъзе кишварҳои Шарқ, махсусан давлатҳои исломӣ кӯшиши экспорти инқилоби исломӣ як воқеияти реалӣ гардида, ба сарнагун кардани ҳокимияти дунявӣ ва истиқрори низоми теократӣ боварашонро ҳар- чи бештар мегардонд.”⁵² Аз ғуфтаҳои боло бармеояд, ки дар шароити шадидшавии бухрони иҷтимоӣ одамон боварино ба ҳокимияти сиёсӣ аз даст медиханд. Дар натиҷа омилҳои таъсиррасон, ки хусусияти эътиқодӣ ва эътимодбахшӣ доранд, ба назарфиребии сиёсӣ гузашта, худро ҳамчун начотдиҳандаи асосӣ муаррифӣ намуда, дар сарҷамъ ва роҳнамоӣ намудани ҷомеа муваффақ мегарданд. Вобаста ба воқеияти ҳамонвақтаи Тоҷикистон месазад қайд намоем, ки дар ҳақиқат

⁵² Олимов К. Роҳҳои маъқул ва воқеии амалсозии ҷорабиниҳо чиҳати эҷоди боварӣ//Муколама бо роҳи амал: таҷрибаи тоҷикон./ Зери таҳрири Сатторзода А.- Душанбе, 2009.- С.20.

ҳам омили исломӣ ҳамчун василаи таъсиррасон ва муттаҳидкунандаи кишрҳои дорои мафкураи пасти сиёсӣ ва динӣ гашт.

Омили исломӣ, ки имрӯз ҳам дар бораи нақш ва таъсири он васеъ мубоҳисаҳо мегузаранд, василаи ба даст овардани мақсадҳои гуруҳҳои муайяни геополитикӣ буда, вазъ дар ин самт имрӯз ҳам аз аввали солҳои 90-ум дида печидатар аст.

Лозим ба ёдоварист, ки яке аз муваффақиятҳои асосӣ ва калидии ба дастомада дар давраи таҳлилӣ ин ташаккули низоми нави давлатдорӣ ва муносибатҳои ҳокимият дар кишвар буд. Ин низом бо баргузори интихоботи президентии соли 1994 ва райъпурсии умумихалқӣ оид ба қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон алоқаманд буд. Қабули Конститутсия ва танзими нави муносибатҳои ҷамъиятӣ ифодагари мақсад ва мароми ҷомеа дар давраи нави таърихӣ буд, ки талаб мекард то равандҳои минбаъдаи рушди ҷомеа маҳз ба қонун ва қонуният таъям намоянд. Бо қабули Конститутсияи нав тоҷикистон ба зинаи нави инкишофи демократии ҷомеа дохил гашта, дигаргуниҳои сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ, ки баъди қабули Конститутсия амалӣ карда шуданд, ба тағйироти сифатан нави муносибатҳои ҷамъиятӣ оварда расониданд.⁵³

Нақш ва мақоми Конститутсияро дар ташаккул ва рушди давлати демократию ҳуқуқбунёд қайд намуда, Президенти мамлакат, муҳтарам Э.Раҳмон менависад, ки “ сохтори давлатии мо дар Конститутсияи мо муайян шудааст, ки барои он аксарияти мутлақи ҳамватанони мо раъй додаанд. Бигузор ҳамаи сокинони кишвар донанд, ки мо коммунизм ё Ҷумҳурии исломӣ бунёд намекунем. Мо бо роҳи одӣ, дар асоси бозори озоди иқтисодӣ, бе ягон идеологияи маҷбуран ба мардум боркардашуда давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявие месозем, ки ҳар як ҳамватани мо худро озоду хушбахт дар он эҳсос намояд. Ин интихоби мо

⁵³ Маҳмудзода М. Сиёсати ҳуқуқӣ ва давлати демократӣ.- Душанбе, 2017.- С.8.

устуворона аст ва ба хоџишу талаботи миллионхо нафар сокинони кишвар ҷавобгӯ мебошад”⁵⁴.

Маҳз дар ҳамин замина дар кишвар ба самти бунёди ҷомеаи ҳуқуқбунёду дунявӣ роҳ гирифта шуда, кушишҳо баҳри таъмини принсипи конституционӣ дар бораи арзиши олий доштани инсон, ҳуқуқ ва манфиатҳои он амалӣ гардида истодаанд. Ақида, эътиқод, мансубияти ҷинсӣ, иҷтимоӣ ва миллию мазҳабӣ дар ин роҳ наметавонанд монеа шаванд. Ин усули танзими муносибатҳои иҷтимоӣ баҳри таҳкими заминаҳои маънавию ахлоқӣ низ заминагузор гаштанд, ки дар шароити баъдинизой он омили муҳим баҳри таъмини боварию эътимод дар ҷомеаи парешонгашта маҳсуб меёфт.

Хусусияти дигари фарқкунандаи раванди ташаккулёбии давлати соҳибистиқлоли миллӣ дар он буд, ки ин ҳама мушкилиҳои сиёсӣю иҷтимоӣ дар раванди давлатсозӣ муваффақона паси сар карда шуда, баҳри ташаккулёбии мафкура ва ҷаҳонбинии нави давлатсозӣ заминагузор гардиданд. Качфаҳмиҳо ва назарфиребиҳои сиёсӣ, ки бо истифода аз

сатҳи фарҳанги пасти сиёсии мардум бар сари ҷомеа сахтиҳои зиёдеро бор намуда буданд, бори дигар собит намуданд, ки ба шикаст дучор шуданд. Шикасти онҳо ин ба ҳам омадани ҷомеа буд, ки ҳолатҳои бӯхронии ҷомеаро муташаккилона паси сар намуда, дар раванди худсозии давлати ҷавони миллӣ устуворона пеш мерафт.

Дар ин раванд ташаккули сохтори нави давлат, ки идоракунии онро дар асоси таҷзия ҳокимият ба қонунгузорӣ, иҷроия ва судӣ амалӣ мекунад, заминаи боэътимоди устувории давлати миллӣ буда, таъсиси парламони дупалатагӣ дар ин раванд нишонаи амиқи тағйирпазирии ҳокимияти сиёсӣ вобаста ба марҳила ва талаботҳои муайяни ҷомеа мебошад.

⁵⁴Эмомали Раҳмон. Молодежь - будущее суверенного Таджикистана. / Выступление на встрече с представителями молодежи 23 мая 1997 года/. - Душанбе, 1997. - С. 35.

Масъалаи дигаре, ки боиси нофаҳмиҳо дар ташаккули муносибатҳои сиёсӣ дар раванди истиқлолҳои гашта буд, ин масъалаи муносибати давлат ба дин буд. Дунявият ва давлати исломӣ масъалаҳое буданд, ки дар марҳилаи аввали истиқлолият боиси сар задани нофаҳмиҳо гашта буданд. Хамчун омили ихтилофангез ин масъала дар Иҷтимоияи ХУ1 ҳалли воқеии худро ёфт ва минбаъд дар Конститутсия дарҷ гашта, баҳри муайян намудани самти рушди давлатдорӣ нақши воқеӣ бозид. Вобаста ба масъалаи мазкур, Олимов К. қайд менамояд, ки “Дар марҳилаи ҳозира муколамаи байни ҷонибдорони ҷаҳонбинҳои “динӣ-дунявӣ” на ба баррасии масъалаҳои сирф динӣ ва ба мушкилоти иҷтимоӣ робитаи бевосита нашошта, балки ба пайдо кардани нуқтаҳои умдае бояд равона шавад, ки заминаи ҳамкориро бо якдигар ба хоҳири эҷоди оромию осудагӣ дар ҷомеа устувор менамоянд”⁵⁵. Маҳз аз ҳамин сабаб, дар марҳилаҳои аввали соҳибистиклолӣ ва баъди имзои Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ваҳдати миллӣ давлат стратегияи нави муносибат ба динро амалӣ намуд, ки дар заминаи он имконияти фаъолияти озоди ҳизби хусусияти динидошта ба миён омад.

Таҳлили гузаронидашуда нишон медиҳад, ки заминаҳои иҷтимоию сиёсӣ ва иҷтимоию таърихӣ ташаккулёбии давлати соҳибистиклоли тоҷикон нишонҳои амиқи давлатдорӣ тоҷикон дар замони гузашта буда, эҳёи он дар замони нав натиҷаи мавҷудияти рӯҳи истиқлолҳои дар зехн ва тафаккури мардум мебошад. Ҳамин тавр, метавон хулоса кард, ки:

- Истиқлолияти Тоҷикистон натиҷаи талошҳо чандинасраи мардуми тоҷик барои соҳибдавлатӣ, соҳибхитиёрӣ ва ворисӣ намудани фарҳангу таърихи худ мебошад.

- Заминаҳои иҷтимоию таърихӣ ташаккулёбии давлати мустақили тоҷикон баҳри пойдор нигоҳ доштани анъанаҳои давлатдорӣ дар хоҳири таърихӣ миллат мусоидат намуда, бо фароҳам омадани шароити мусоиди таърихӣ баҳри аз нав эҳё намудани он мусоидат намуд.

⁵⁵ . Олимов К. Роҳҳои маъқул ва воқеии амалисозии ҷорабиниҳо ҷиҳати эҷоди боварӣ//Муколама бо роҳи амал:таҷрибаи тоҷикон./ Зери таҳрири Сатторзода А. - Душанбе, 2009.- С.25.

- Таҳлилҳо нишон доданд, ки яке аз омилҳои муҳим дар самти ташаккули давлати навини тоҷикон ин мавҷудияти таҷрибаи таърихии идоракунӣ буд, ки новобаста ба марҳилаҳои аз даст додани давлатдорӣ ва салтанати мустақил, тоҷикон дар пешбурди кори давлатдорӣ дар низомҳои давлатдории бегонагон низ иштироки фаъолона доштанд.
- Марҳилаи Шӯравӣ дар таърихи миллати тоҷик аҳамияти калон дошта, баҳри ташаккул ёфтани марзию ҳудудии имрӯза, шинохт ва ифтихори миллӣ, нигоҳ доштани ҳувияти худ дар оилаи калони шӯравӣҳо мусоидат намуд.
- Давлатдории навини тоҷикон дастоварди бузурги миллати тоҷик дар марҳилаи нави таърихӣ маҳсуб ёфта, заминаи он дар даргули таърихи тулонӣ гузошта шуда буд, ки бо фаро расидани шароити мусоиди сиёсӣ амалӣ гашт.

2. 2. Нақши давлат ва ниҳодҳои он дар раванди демократикунонии ҳаёти ҷамъиятӣ дар шароити соҳибистиқлолии тоҷикистон

Ташаккулёбии дилхоҳ давлати миллӣ ҳамчун раванди дурудароз ва пуртазод пайваста андешидани чораҳои муҳимми вобаста ба ташкил ва такмили пайвастаи идоракуниро тақозо менамояд. Дар ин масир бояд принципҳои вобаста ба сохтори давлатдорӣ, шакли давлатдорӣ ва шакли идоракунии давлат хусусияти устувор дошта, қонуниятҳои рушд ин нуқтаҳои муҳимро доимо ба инобат гиранд. Дар вобастагӣ ба шароити иҷтимоию сиёсии Тоҷикистон бояд қайд намуд, ки раванди бунёди ҷомеаи демократӣ хусусиятҳои хоси худро дошта, ба инобат гирифтани онҳо дар ин масир ба самаранокии татбиқи ҳадафи гузошташуда мусоидат намуда истодааст.

Яке аз масъалаҳои заруриро, ки дар раванди ташаккули давлатдории миллӣ мавқеи калидӣ дошт, ин масъалаи ташаккул ва таҳкими муносибатҳои иҷтимоии ба принципҳои демократӣ асосёфта маҳсуб меёфтанд. Маҳаки ин принцип эътирофи мардум ба сифати сарчашмаи ҳокимияти давлатӣ буд, ки асоси онро Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян менамуд. Вале татбиқи ин принциби конститусионӣ амалинамоии як қатор чораҳои сохторӣ ва институтсионалиро тақозо мекард, ки дар заминаи онҳо бояд воқеан ҳам мардум худро сарчашмаи ҳокимияти давлатӣ эҳсос мекарданд. Дар марҳилаи баъди қабули Конститутсияи нав, ки ҳанӯз муносибатҳои иҷтимоӣ ва вазъи сиёсӣ дар кишвар муътадил набуданд, тақозо мегашт, ки системаи сиёсии мавҷуда баҳри таҳкими арзишҳои демократӣ дар ҷомеа чораҳои мушаххас андешад. Ин раванд дарки воқеии мазмуни демократия, ҳамкориҳои озоди таҳаммулпазиронаи қувваҳои гуногуни сиёсӣ, ташаккули фарҳанги нави сиёсии оро аз ҳама гуна зӯрварӣ ва маҷбурнамоӣ, таъмини озодии андеша ва афкорро тақозо мекард. Дар навбати худ ин омилҳо баҳри таҳаввулоти эволюсионии шуури ҷамъиятӣ ва дасткашӣ аз қадфаҳмиҳо дар дарки демократияро тақозо мекарданд.

Татбиқи дурусти ғояҳои демократикунонӣ имконият медоданд, ки қонуниятҳои таҳкими давлатдории миллӣ ба шакли мутавозин амалӣ гарданд. Маҳз аз ҳамин нуқтаи назар, муайян гардидани шакли идоракунии демократӣ имконият медод, то эътимоди мардум ба ҳокимияти сиёсӣ устувор гардонида шуда, дар шароити мушкили сиёсӣ дурнамои рушди минбаъда муайян гардад.

Таҳкими боварии мардум ба ҳокимияти сиёсӣ дар он замон омили бениҳоят зарурӣ маҳсуб меёфт. Натиҷаи татбиқи ин стратегия таҳкими ҳокимияти сиёсӣ, раҳой аз бӯҳрони сиёсии марговар, афзудани боварии ҷомеа ба ҳокимияти сиёсӣ, таъмини ҳамгироии иҷтимоии ҷомеа, ташаккули низоми сифатан ва мазмунан нави муносибатҳо дар доираи низоми сиёсии навтаъсис ва шинохту эътирофи Тоҷикистон аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ гардид. Татбиқи ин стратегия бори дигар собит сохт, ки сарвари давлат дар стратегияи умумии давлатсозии худ, пеш аз ҳама, ба принципҳои эҳтироми арзишҳои умумиинсонӣ, адолати иҷтимоӣ, волоияти қонун, ки омилҳои муҳим дар идоракунии самарабахш маҳсуб меёбанд, таъя менамояд.⁵⁶

Лозим ба ёдоварист, ки таҳкими равандҳои демократикунонӣ бо дарназардошти ҳалои идеологие, ки баъди пош хӯрдани Иттиҳоди Шуравӣ дар фазои Тоҷикистони соҳибистиклол ба миён омада буд, зеро фаҳмиши демократия ва озодии баён дахҳо ташкилоту иттиҳодия ва хизбу ҳаракатҳоеро ба майдон овард, ки ҳар кадом демократияро аз диди худ маънидод намуда, онро то ба ҳадди ифрот мерасониданд. Чуноне ки Олимов К. қайд мекунад, “Аз ҷониби дигар давлатҳои манфиатдор фурӯпошии Иттиҳоди Шӯравӣ, аз ҷумла дар Тоҷикистон, ҳавасмандии худро нишон медоданд. Вале демократияи хом арзишҳои мусбат ва арзишноки давраи шӯравиро комилан инкор мекард”⁵⁷. Комилан инкор намудани арзишҳои, ки тӯли 70 сол шакл гирифтаю дар

⁵⁶ Хидирзода М.У. Истиклолият ва стратегияҳои муваффақ.- С.11.

⁵⁷ Олимов К. Роҳҳои маъқул ва воқеии амалисозии ҷорабиниҳо ҷиҳати эҷоди боварӣ//Муқолима аз роҳи амал: таҷрибаи тоҷикон. Душанбе, 2008. - С.20.

шуури чомеа мавқеъ пайдонамуда, дар шароите, ки арзишҳои нав ҳанӯз ташаккул наёфтаанд ва чомеа онҳоро ба пуррагӣ напазируфтааст, омили ба бенизомӣ кашидани оммаҳои мардум гашта, қолаби холии пешниҳодшудаи демократия ҳанӯз маънои таъмини бартарияти онро надошт.

Масъалаи дигари мувоҳисаҳои сиёсии дар фазои демократии он-вақта чараёндошта фақат ба масъалаи танқиди номеклатураи коммунистӣ ва ин сохт равона карда шуда, аслан маънои “демократияи танқидӣ”-ро дошт. Вале байни “танқиди демократию” таҳқири оммавӣ қариб ки фарқият гузошта намешуд. Дар асл бошад, муборизаи шадиди идеологӣ мерафт, ки он бештар хусусияти маҳалгароёна ва гуруҳӣ дошта, ба арзишҳои демократӣ зарба мезад. Дар ин раванд бештар бартариятҳои, таҳаммулнопазирӣ нисбат ба ҳарифи сиёсӣ, дарёфти душмани сиёсӣ дар чехраи ҳарифи сиёсӣ, набудани таҷрибаи муборизаи сиёсӣ дар доираи муайяннамудаи қонун ва ғ. хос буданд.

Дарк ва фаҳмиши классикии демократия ҳамчун василаи таъмини ҳокимияти халқ вучуд надошта, дар муносибатҳои иҷтимоӣ як навъ анархияи мавҷуд буд, ки коргардонҳои ин сахнаи бузург онро либоси “демократӣ” пӯшонида буданд.

Таҷрибаи сиёсӣ нишон медиҳад, ки таҳкими чомеаи демократӣ баҳри васеъ шудани вазифаҳои ниҳодҳои сиёсӣ замина мегузорад. Маҳз аз ҳамин сабаб ниҳодҳои сиёсии муосир аз рӯйи натиҷаҳои рушди худ махсусгардонида мешаванд. Онҳо дастовардҳо, меъёрҳо, ки чунин арзишҳои умумипазирфтаҳо, аз қабилӣ салоҳиятнокии сиёсӣ, мустақилият, масъулияти шахсӣ, ки бидуни онҳо ғаълонокии сиёсии шахс, ҳамчун субъекти сиёсат номумкин аст, асоснок мекунанд.

Дар робита ба ин қайд намудан лозим аст, ки раванди тағйирпазирӣ системаи сиёсии чомеа нишон медиҳад, ки хусусияти фарқкунандаи ниҳодҳои сиёсии муосир дар мустақилияти онҳост, ки баҳри шаҳрвандон дар татбиқи ҳуқуқи озодиҳои онҳо қулай ва дастрас

мебошанд. Маҳз ҳамин ҳолат заминаҳои бунёдии демократияро мустаҳкам мекунанд.

Масири демократикунонӣ ин раванди бунёд ва дар амал татбиқ намудани принципҳои демократӣ, ҳамкориҳои созишкоронаи субъектҳои сиёсӣ, ки бо роҳи қонунӣ ва устуворона аз манфиатҳои худ дифоъ мекунанд, маҳсуб меёбад.

Демократикунонӣ дар Тоҷикистон на танҳо аз амалҳои ҳокимият, балки рафтори ҳар як субъекти сиёсат саҳт алоқамандӣ дорад. Ин масъала ба шиноҳти ҷой ва мавқеи шахс дар муносибатҳои сиёсӣ алоқамандии зич дошта, нишондиҳандаи пазироии ҳокимият аз ҷониби омма мебошад. То иштироқи сиёсии бевосита ва ё бавоситаи мардум дар равандҳои иҷтимоӣ сиёсӣ таъмин нагардад, демократия шакли воқеии худро дарёфт карда наметавонад.

Дар баробари ин таъмини мутобиқат байни принципҳои асосии демократия ва воқеияти татбиқи онҳо низ яке масъалаҳои муҳим ба шумор меравад. Маҳз ҳамин нуқта демократияи асилро аз демократияи “шиорӣ” фарқ кунонида меистад.

Дар ин радиф таъмини волоияти қонун яке аз омилҳои муҳимми таъмини демократия дар муносибатҳои ҷамъиятӣ буда, риояи он аз ҷониби тамоми мақомоти сохторҳои давлатию ғайридавлатӣ ва шахсони алоҳида низ зарур мебошад.

Рушди равандҳои демократӣ дар сохтори мавҷудаи мақомоти давлатӣ дар кишвар инъикоси амиқи худро ёфтааст. Мутобиқи моддаи 9 Конститутсияи кишвар “Ҳокимияти давлатӣ дар асоси таҷзияи он ба ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ амалӣ мегардад”⁵⁸. Мавҷудияти ниҳодҳои гуногун, ки дар таъмини мардумсолорӣ нақш доранд, ба рушди демократия такони нав мебахшанд. Ин ниҳодҳо баҳри ҳимоя ва таъмини ҳуқуқи манфиатҳои мардум нақши бориз дошта, дар

⁵⁸ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе, 2016.- С.7.

банизомдарории муносибатҳо бидуни иштироки давлат низ метавонанд муваффақ гарданд.

Дар байни ин ниҳодҳо ниҳоди интиҳобот нақши муҳим дошта, дар таъмини қонунигардонии ҳокимият тавассути иштироки бевосита ва ё бавоситаи мардум дар раванди ташаккул ва идоракунии он мақоми махсус дорад. Моддаи 27 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар намудааст, ки “Шаҳрванд ҳуқуқ дорад дар ҳаёти сиёсӣ ва идораи давлатӣ бевосита ва ё ба воситаи вакилонаш иштирок намояд”⁵⁹. Ин иштироки мардум тавассути интиҳобот ва раъйпурсӣ сурат мегирад, ки тартиби онро низ моддаи мазкури Конститутсия муқаррар намудааст, ки тибқи он “Шаҳрванд аз синни 18 солагӣ ҳуқуқи дар раъйпурсӣ иштирок кардан, интиҳоб намудан, инчунин аз синни муқаррарнамудаи Конститутсия, қонунҳои конституционӣ ва қонунҳо ҳуқуқи интиҳоб шуданро дорад”⁶⁰. Ҳуқуқи интиҳоботӣ ва раванди интиҳобот бевосита бо самти фаъолияти сиёсии давлат ва ҷомеаи шаҳрвандӣ алоқаманд мебошанд. Агар ҳуқуқи интиҳоботӣ ҳуқуқи сиёсии шаҳрвандонро оид ба интиҳоб кардан ва интиҳоб шудан танзим намояд, пас раванди интиҳоботӣ ҳамчун шакли татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи интиҳоботӣ нишондиҳандаи фаъолгардӣ ва сохтори иштироки шаҳрвандонро дар раванди идоракунии ҳокимият муайян менамояд. Дар маҷмӯъ онҳо заминаи сиёсӣ ҳуқуқии фаъолияти ниҳодҳои системаи демократияи намояндагӣ ва интиҳоботиро ташаккул медиҳанд.⁶¹

Интиҳобот ва раъйпурсии умумихалқӣ ҳамчун ифодаи олии бевоситаи ҳокимияти халқ собит намуд, ки воқеан ҳам таъмини заминаи воқеии меъёрии ҳуқуқӣ ва амалӣ намудани чораҳои мушаххас дар самти боло бурдани маърифати сиёсии аҳоли ҷиҳати таҳкими равандҳои демократӣ нақши калон бозид. Маҳз аз ҳамин сабаб интиҳобот на танҳо як раванди маъмулии сиёсӣ, балки ҳамчун василаи муҳимми ташаккули

⁵⁹ Ҳамон ҷо.- С.16

⁶⁰ Ҳамон ҷо.- С.16.

⁶¹ www.dipshop.ru

ҳокимияти сиёсӣ пазируфта шуда, тайи солҳои соҳибистиқлолӣ тавонистааст ин рисолати худро ба пуррагӣ иҷро намояд.

Дар робита ба ин имрӯз бо боварӣ гуфта метавон, ки интиҳобот ҳамчун ифодаи олии ҳокимияти халқ, раванди муҳими сиёсӣ аст, ки аз натиҷаҳои он пешрафту рушди минбаъдаи давлати мо саҳт вобаста аст. Дар ин радиф интиҳоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми махсус дошта, иштироки фаъолонаи ҳар як шахси худшиносу худогоҳ ва интиҳоби огоҳонаи онҳо омили муҳими субботи сиёсӣ ва пешрафти иқтисодию иҷтимоӣ буда, баҳри ташаккули низоми идоракунии президентӣ дар кишвар василаи асосӣ ба шумор меравад.

Тайи солҳои фаъолиятҳои институтҳои президентӣ худро ҳамчун ниҳоди муҳими сиёсӣ нишон дода, собит соҳт кодир аст дар мушкилтарин лаҳзаҳои давлатдорӣ сарбаландона аз ӯҳдаи идоракунии он барояд. Бояд гуфт, ки зарурати тақвияти минбаъдаи институтҳои президентӣ дар кишварро вазъи имрӯзаи сиёсӣ, бахусус раванди инкишофи нерӯҳои демократӣ тақозо менамояд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар айни замон роҳбари Ҳукумат ба шумор рафта, рушду нумӯи муназзам ва ҳамаҷонибаи кишварро таъмин менамояд, ҳадафҳо ва масъалаҳои асосии фаъолияти Ҳукуматро муайян месозад. Мувофиқи моддаи 64 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Президент ҳомии Конституция ва қонунҳо, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, кафили истиқлолияти миллӣ, ягонагӣ ва тамомияти арзӣ, пойдорӣ ва бардавомии давлат, мурағабии фаъолияти мақомоти давлатӣ ва ҳамкориҳои онҳо, риояи қарордодҳои байналмилалӣ Тоҷикистон мебошад.

Воқеияти сиёсӣ собит намуд, ки мамлақати мо ба шарофати чунин шакли идоракунии тавонист чандин бӯҳронҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва иқтисодиро паси сар намуда, дар ҷодаи бунёди ҷомеаи навини демократӣ ба дастовардҳои назаррас муваффақ гардад.

Интихоботҳои Президентие, ки тайи ин солҳо баргузор гардиданд, рисолати таърихии худро пурра бар ҷой оварданд. Натиҷаи чунин идораи давлатӣ буд, ки дар муддати кӯтоҳи таърихӣ ба даргириҳои дохилӣ хотима дода шуда, оқибатҳои онҳо бартараф карда шуданд. Фирориён ва муҳочирони иҷборӣ ба марзу буми аҷдодӣ баргардонида шуда, сарҷамъии миллат таъмин гардид. Иқтисодиёти кишвар ба таври назаррас рушду нумӯъ намуд. Имрӯз як силсила барномаву Стратегияҳои гуногунмуҳлат дар марҳилаҳои гуногуни амалишавӣ қарор доранд.

Дар тайи ин солҳо ба арзишҳои волои таърихиву фарҳангии халқамон бо баргузориҳои ҷашнвораву ҷорабиниҳои илмӣ-фарҳангӣ арҷгузориву кадршиносӣ ба амал омад. Андеша ва ҳувияти аҳли ҷомеаи кишвар, хусусан ҷавонон, ташаккул ёфта, дар ҳоли рушду нумӯъ мебошад. Тоҷикистон ва соҳти давлатдорӣ он дар арсаи ҷаҳонӣ сазовори обрӯ ва нуфузи зиёд гардида, муваффақона раванди шомилшавиро ба созмонҳои бонуфузи ҷаҳонӣ ба итмом расонид. Ташаббусҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба масъалаҳои мубрами глобалӣ мавриди истиқболу дастگیرӣ қарор гирифтанд, ки худ нишонаи амиқи эътирофи давлатдорӣ сиёсатмадорист.

Ин ҳама натиҷаи идоракунии самаранок ва ҳадафмандона, фаъолияти бомарому ояндабинонаи институти президентист, ки тавонистааст дар ҷомеаи имрӯзаи Тоҷикистон мақоми махсуси худро пайдо намояд. Дар ин радиф метавон қайд намуд, ки ташаккул ва рушди институти президентӣ дар Тоҷикистон бевосита бо фаъолияти сарвари давлат, Президенти мамлакат, Ҷаноби олий, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон робитаи ногусастанӣ дошта, собит месозад, ки муваффақият ва самаранокии фаъолияти дилхоҳ ниҳоди иҷтимоию сиёсӣ, пеш аз ҳама, аз иродаи сиёсӣ, устуворӣ, кордонӣ, ҷасорат ва донишу малакаи шахсият вобаста аст.

Интихоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интихоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон», қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф кардааст, таъин ва баргузор мегардад. Ин рӯйдод масъултарин ва муҳимтарин маъракаи сиёсӣест, ки ҳамчун омили муҳимми ваҳдати миллӣ ва муттаҳидкунандаи миллат, ҳушёрӣ миллӣ ва бедорӣ маънавияи тайи солҳои соҳибистиқлолӣ рисолати ҳудро анҷом дода, рӯҳияи ҷомеа ба ҳақиқат бунёди ояндаи пешрафта баланд бардошт. Рӯҳбаландии иҷтимоии аҳолии омили муҳимми таҳкимбахшандаи боварии мардум ба ҳокимият буда, дар амали гардонидани муносибатҳои ҳокимият низ саҳми назаррас дорад. «Ташаккули эътимод амалан барои ба дастоварии аҳдофи ҳар як аъзои ҷомеа мусоидат мекунад. Густариши эътимод дар доираи ниҳодҳои иҷтимоӣ ташаккули онҳоро беҳтар мегардонад», - менависад Идиев Х.У.⁶²

Ҳамин тариқ, метавон хулоса кард, ки таъсиси институти идораи президентӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз масъалаҳои муҳимми назарияи конституционализм ба шумор рафта, ҳамчун падидаи нисбатан нав рӯи қор омада бошад ҳам, вале ҳудро ҳамчун василаи муассири ҳокимияти олии давлатӣ муаррифӣ намуд. Чунин шакли идораи ҳокимияти давлатӣ тавонист шакли муассири идораи президентиро ба вуҷуд оварда, Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба давраи бунёди ҷомеаи ҳуқуқбунёд ворид гардонад.

Таҳлили ҳаёти сиёсии ҷомеа дар ин самт нишон медиҳад, ки ҷомеаи мо ба равандҳои ҳамгирӣ ва муттаҳидӣ майл дошта, натиҷаи он фаъолияти созишкорунаи ҳизбу ҳаракатҳои сиёсӣ мебошад. Мушкилие, ки дар ин самт ба вуҷуд омад ин масъалаи муносибати ҳизби динӣ ба ҳокимият ва равандҳои дар он гузаранда буд, ки дар натиҷа ба поймол

⁶² Идиев Х.У. Тоҷикистон дар масири тағйироти иҷтимоӣ. - Душанбе, 2016. - С.80

намудани меъёрҳои конституционӣ оварда расонида, низоми мавҷудаи бисёрхизбии кишварро ҳалалдор намуд.

Моддаи 8 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар намудааст, ки иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ҳизбҳои сиёсӣ дар доираи Конститутсия ва қонунҳо таъсис меёбанд ва амал мекунанд. Таъсис ва фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ҳизбҳои сиёсӣ, ки наҷодпарастӣ, миллатгароӣ, хусумат, бадбинии иҷтимоӣ ва мазҳабиро тарғиб мекунанд ва ё бо роҳи бо зӯрӣ сарнагун кардани сохтори конституционӣ ва ташкили гурӯҳҳои мусаллаҳ даъват менамоянд, манъ аст. Ин муқаррароти конституционӣ тақозо менамояд, ки ҳар як ҳизби сиёсӣ барнома ва ойинномаи худро тибқи ин меъёр таҳия намуда, дар фаъолияти худ аз он сарфи назар накунад. Лозим ба ёдоварист, ки шаклҳои ҳуқуқии ҳамкориҳои ҳизбҳои сиёсӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва дигар субъектҳои системаи сиёсӣ бо давлат ҷанбаҳои махсус дошта, доираи ҳамкориҳо, пеш аз ҳама, бояд бо назардошти манфиатҳои умумидавлатӣ ва умумимиллӣ муайян карда шаванд.

Дар баробари ин ба инобат гирифтани зарур аст, ки озодиҳои муайяннамудаи демократия дар ягон кишвари дунё хусусияти мутлақ надошта, дар ҳама ҳолат бояд манфиатҳои аксарият ҳимоя карда шаванд.

Ин нишондиҳандаҳо ҷанбаҳои фарқкунандаи режими демократӣ буда, нишон медиҳад, ки ҳуқуқи манфиатҳои инсон ва шаҳрванд, тартиботи ҳуқуқӣ ва амнияти ҷомеа, идоракунии он фақат дар заминаи қонун амалӣ гашта, амалан демократия бо маънии “диктатураи” қонун фаҳмида мешавад.

Маҳз аз ҳамин сабаб фаъолияти тамоми мақомоти давлатӣ дар заминаи меъёри муайяншуда бояд амалӣ гашта, маҳдуд ва ё поймол намудани ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд бояд роҳ дода нашаванд. Салоҳият ва ваколатҳои шохаҳои ҳокимият дар доираи муайяннамудаи қонунгузорӣ бояд риоя шуда, низоми мавҷудаи “мувозинат

ва муқобилият” байни онҳо нигоҳ дошта шавад. Мазмуни институционалӣ ва функционалии татбиқи салоҳиятҳои шохаҳои гуногуни ҳокимият ифодакунандаи талаботи сиёсӣ иҷтимоист, ки низоми демократӣ ба онҳо пешниҳод менамояд.

Дар ин замина муайян ва мустаҳкам намудани вазъи ҳуқуқии мақомоти давлатӣ ва дигар ниҳодҳои системаи сиёсӣ мебошад. Муҳимияти ин масъала ҳеч гоҳ аз байн намеравад, зеро раванди рушди ҷомеа метавонад ба он тағйиру иловаҳо вобаста ба талаботи пайдошавандаи иҷтимоӣ ворид намояд. Мисоли аниқии ин гуфтаҳо тағйироти дар ин самт ба вуқӯъпайваста ба Конститутсияи мамлакат мебошад, гуфтаҳои болоро тақвият мебахшанд. Соли 1994 ҳангоми қабули Конститутсияи аввалини давлати соҳибистиклол муносибат ба ҳизби хусусияти динидошта вобаста ба вазъи мавҷудаи сиёсӣ, ошкор гардидани нақши бевоситаи ин ҳизб ва омили динӣ дар сар задани ҷанги шаҳрвандӣ дар кишвар буд, ки мавҷудияти ҳизби хусусияти динидошта манъ гардида буд. Раванди музокироти тоҷикон, ки натиҷаи муваффақонаи он имзо гаштани Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ваҳдати миллӣ дар кишвар буд, ба хотири таъмини ризоияти миллӣ фаъолияти ҳизби динӣ иҷозат дода шуда, тибқи тағйиру иловаҳои ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон воридгардида аз соли 1999 ҳизби динӣ расман имконияти фаъолият намуданро пайдо намуд. Он замон ин воқеият ҳамчун таҷрибаи нодири фаъолияти ҳизби динӣ дар давлати дунявӣ қабул гардида, аз ҷониби олимону коршиносон мусбӣ баҳогузорӣ карда шуда буд. Масалан, С.Шарипов вобаста ба ин масъала қайд намуда буд, ки “яке аз бахшҳои арзишманди таҷрибаи сулҳи тоҷикон расмӣ ёфтани фаъолияти ҳизби сиёсӣ дорои хусусияти динӣ дар шароити давлати дунявӣ ба ҳисоб меравад. Ин навъи муносибат бо нерӯҳои сиёсӣ динӣ, ки Тоҷикистон онро пеш гирифта, дар амал татбиқ намудааст, ба як силсила масъалаҳои муҳимтарини раванди бунёди низомҳои давлатии муосир дар ҷомеаҳои мусалмоннишин посухи амалӣ ё моделӣ додааст, ки омӯзиши он метавонад

на танҳо барои кишварҳои минтақа, балки барои аксари ҷомеаҳои мусалмонӣ муфид бошад”⁶³. Воқеан ҳам ин таҷрибаи нодир дар раванди сулҳофарӣ ва таъмини фаъолияти озоди ҳизби диние буд, ки боиси ба ҷанги шаҳрвандӣ кашида шудани кишвар гашта буд. Файласуфи дигари тоҷик Идиев Х.У. дар муносибат ба масъалаи таъсири арзишҳои динӣ ба афкори ҷомеа дахл намуда менависад, ки “Дар амалияи ҷомеасозии муосир камтар мушоҳида шудааст, ки созиши моделҳои пешниҳоднамудаи онҳо ба ҷигунагии дурнамои тарзи ташкили ҳаёти ҷамъиятӣ бо ҳамдигар бидуни мушкилот ба даст омада бошад”⁶⁴. Дар робита ба ин, раванди рушди ҷомеа нишон дод, ки ин ҳизб ҳаргиз аз мақсадҳои худ дар самти тағйир додани сохти конститутсионӣ, шакли идораи ҷумҳурӣ, моҳияти демократӣ, дунявӣ ва иҷтимоии давлат даст накашидааст, ҳарчанд ин меъёр дар моддаи 100-уми Конститутсияи мамлакат дарҷ гардида буд.

Масъалаи дигари таҳкимбахшандаи равандҳои демократӣ дар кишвар ин фаъолияти парлумони дупалатагӣ мебошад, ки баъди ворид кардани тағйиру иловаҳо ба Конститутсия 26 сентябри соли 1999 ба фаъолият шурӯъ намуд. Тибқи муқаррароти моддаи 48 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Маҷлиси Олӣ – парламенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – мақоми олии намояндагӣ ва қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Ин тағйироти моҳиятан калидӣ дар сохтори давлатӣ ба ҳисоб рафта баҳри фаъол гардонидани нақши ин шохаи давлатӣ дар ҳаёти ҷомеа, таъмини иштироки бевосита ва бавоситаи мардум дар идоракунии ҳокимияти давлатӣ, таъмини робитаи зичи байни омма ва мақомоти давлатӣ, ба сатҳи сифатан нав баровардани раванди қабули қонунҳо ва мустаҳкам намудани заминаи меъёрии ҳуқуқии рушди соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа муҳим мебошад.

Муқаррароти конститутсионӣ муҳлати ваколати вакилони Маҷлиси намояндагон ва узви Маҷлиси миллиро 5 сол муайян намуда, тартиби

⁶³ Ниг.: Шарипов С.И. Перспектива развития и проблемы мусульманского мира// Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. Паёми Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2007, №2(15).- С.24.

⁶⁴ Идиев Х.У. Тоҷикистон дар масири тағйироти иҷтимоӣ.- Душанбе, 2016.- С.68.

баргузории интихоботро ба ҳарду палата дар алоҳидагӣ муқаррар намудааст. Мутобиқи моддаи 49 Конститутсия “Интихоботи Маҷлиси намояндагон ба таври умумӣ, баробар мустақим ва бо овоздиҳии пинҳонӣ сурат мегирад”. Интихоби узви Маҷлиси миллӣ бошад, ба таври ғайримустақим дар маҷлисои якҷояи вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон ва шаҳру ноҳияҳои он вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳои онҳо, шаҳри Душанбе ва ноҳияҳои он, шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ (якҷоя) бо овоздиҳии пинҳонӣ интихоб мегардад. Аз чор як ҳиссаи аъзои Маҷлиси миллиро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъин мекунад.⁶⁵ Яъне таҳлили назариявии раванди мазкур нишон медиҳад, ки принсипи демократии интихоби бевосита ва ё ба воситаи вакилони худ дар ин ҳолат ба пуррагӣ риоя гардида, дар раванди баргузории интихобот дар кишвар ҳам системаи мажоритарӣ ва ҳам пропорционалӣ, яъне низоми омехтаи интихоботӣ татбиқ мегардад. Вобаста ба шакли фаъолияти онҳо бошад қайд кардан зарур аст, ки Маҷлиси намояндагон доимоамалкунандаи касбӣ буда, Маҷлиси миллӣ даъватӣ фаъолият мекунад. Парламентаризми тоҷик новобаста ба ҷавонии худ тавонистааст дар таҳкими фазои ягонаи ҳуқуқии кишвар саҳми муносиб гузошта, рисолати таърихӣ ба дӯш гирифтаи худро бо сарбаландӣ иҷро намояд. Маҷлиси намояндагон ҳамчун палатаи доимоамалкунандаю касбӣ, ҳамчун шоҳаи ҳокимияти қонунбарор ва намояндагӣ тавонистааст мавқеи сазоворро дар ҷомеа соҳиб гашта, дар таҳкими пояҳои давлатдорӣ миллӣ, рушди босуботи иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангию маънавии мамлакат саҳми муносиби худро гузошта бошад. Таҳлили фазои ҳуқуқии кишвар бори дигар собит месозад, ки парлумони тоҷик марҳила ба марҳила таҷрибаи қонунгузории худро сайқал дода, имрӯз тавонистааст низоми мукаммали ҳуқуқиеро дар кишвар ташкил намояд, ки он ҷавобгӯ ба меъёрҳои байнамилалӣ аст. Маҳз тавассути чунин низоми ҳуқуқӣ мо имконият пайдо намуда истодаем, ки озодона ба фазои иқтисоди ҷаҳонӣ ворид

⁶⁵ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе, 2016.- С.26.

гардида, бад-ин васила пешрафти иқтисодию иҷтимоии мамлакатамонро таъмин намоем.

Дар ҷомеаи демократӣ мақомоти худидоракунии маҳаллӣ нақш ва мақоми махсус дорад. Демократия ҳамчун шакли идораи давлатӣ муқобили мутамарказонии мутлақи ҳокимият ва дар ин замина маҳдуд намудани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд буда, тақсимои ҳокимият на танҳо ба таври амудӣ, балки ба таври уфуқӣ низ гузаронида мешавад. Намунаи барҷастаи чунин тақсимот вогузор намудани баъзе ваколатҳои мақомоти марказӣ ба мақомоти маҳаллӣ мебошад, ки мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот намунаи аниқи он мебошад.⁶⁶

Моддаи 78 Конститутсия муқаррар намудааст, ки “Мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот ҷамоат аст, ки тартиби ташкил, ваколат ва фаъолияти онро қонун танзим менамояд”⁶⁷. Такмили заминаҳои ташаккул ва фаъолияти худидоракунии маҳаллӣ ҳамчун сатҳи ба аҳоли нисбатан наздики ҳокимият баҳри устувории дигаргуниҳои демократӣ дар ҷомеаи тағйирпазир аҳамияти муҳим дорад. “Худидоракунии маҳаллӣ яке аз асосҳои сохтори конституциониро дар давлати ҳуқуқбунёд муайян намуда, баҳри демократикунонии дастгоҳи идоракунӣ, ҳалли масъалаҳои хусусияти маҳаллидошта шароит фароҳам меоварад”⁶⁸. Аз ин нуқтаи назар, худидоракунии маҳаллӣ ҳамчун шакли ҳокимияти давлатӣ баҳри устувор гардонидани робитаҳои иҷтимоӣ, таъмини тамомияти муносибатҳои сиёсӣ ва фаъолияти самараноки тамоми системаи сиёсӣ мусоидат менамояд. Вобаста ба аҳамияти худидоракунии маҳаллӣ дар раванди демократикунонии ҷомеа олими рус Тавадов М.Ю. менависад, ки “Худидоракунии маҳаллӣ зухуроти объективии ҳаёти ҷомеа буда, ҳамзамон яке аз шаклҳои худташаккулёбии он мебошад. Давлат ҳам ба мисли худидоракунии маҳаллӣ аз рӯйи табиати худ ниҳоди иҷтимоӣ

⁶⁶ Хидирова М.У. Политическая власть.- Душанбе,2011.- С.91.

⁶⁷ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе, 2016.- С.52

⁶⁸ Зотова З.М. Власть и общество: проблемы взаимодействия / Под общей редакцией С.А. Попова.- М., 2001.- С.144.

буда, як шакли худташаккулёбии ҷомеа аст”⁶⁹. Вобаста ба ин қайд намудан зарур аст, ки фарқияти байни ин ду ниҳоди иҷтимоӣ дар мураккабии сохтор ва мавқеашон дар системаи сиёсии ҷомеа мебошад. Вале ба ин ҳама нигоҳ накарда, дар самти тавсифи худташаккулёбӣ ҳар ду ниҳод ҳам дорои хосиятҳои ба ҳам монанд мебошанд.

Тавсифи равандҳои демократӣ бе таҳлили чараёни ташаккулёбии ҷомеаи шаҳрвандӣ нопурра мемонад, зеро ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳамчун инъикосгари фаъолияти давлат ва сохторҳои давлатӣ вазъи воқеии рушди асосҳои демократияро дар ин ё он давлат маънидод менамояд. Аз ин нуқтаи назар ташаккулёбии ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон як қатор хусусиятҳои худро дошта, ифодагари моҳияти сиёсати давлат дар самти таъмини озодиҳои шаҳрвандон, ҳуқуқҳои онҳо дар самти муттаҳидшавӣ баҳри ифодаи манфиатҳои умумӣ, кӯшиши онҳо баҳри иштирок дар идоракунии ҳокимияти сиёсӣ ва ҳалли масъалаҳои хусусияти иҷтимоидошта мебошад.

Яке аз дастовардҳои муҳиме, ки имрӯз ҷомеаи мо дорад, ин мавҷудияти платформаи гуфтугӯ байни ҳизбу ҳаракатҳои гуногун мебошад, ки дар шакли Шӯрои ҷамъиятӣ имрӯзҳо фаъолият намуда истодаанд. Шароити таърихӣ, ки ташаккули ин ниҳоди муҳимми ҷамъиятиро ба миён овард, аз он далолат мекунад, ки фарҳанги созиш ва ҳамкории байни ниҳодҳои гуногун мавҷуд буда, аксарияти онҳо вобаста ба масъалаҳои стратегии рушди давлатдорӣ муттаҳид мебошанд. Дар муруҷиатномаи худ аз 20 июни соли 1997, ки дар маҷлиси муассисони ин ҳаракат қабул шуда буд, қайд гардидааст, ки “ Мо, намояндагони интихобкардаи халқ аз шаҳру ноҳияҳои Тоҷикистон дар Душанбе дар маҷлиси муассисони Ҳаракати ваҳдати миллӣ ва эҳёи Тоҷикистон бо мақсади мусоидат ба барқарории сулҳ, мустаҳкам намудани тамомияти арзии Ватан, таҳкими ҳамдиلى ва ваҳдати ҳамватанон, соҳибистиқлолии Тоҷикистон, бунёди ҷомеаи демократию дунявӣ ва ҳуқуқбунёд ҷамъ

⁶⁹ Каверзин М.Ю. Государство и местное самоуправление: проблемы взаимодействия // *Вестник Российского университета дружбы народов*. Сер.: Политология. 2003.- № 4. - С. 13-19.

омада, неруи созандаи ҳама ҳизбу ҳаракатҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои эҷодӣ, ташкилотҳои динӣ ва шахсони алоҳидаро ба маҷрои ягонаи бозсозии кишвар равона мекунем”⁷⁰.

Лозим ба ёдоварист, ки таъсиси ниҳодҳои демократӣ яке аз принципҳои асосии бунёди демократия ба шумор рафта, бо ин васила механизми ҳамкории мақомоти ҳокимияти давлатӣ бо дигар ниҳодҳо таъмин гашта, ширкати фаъоли ҷомеа дар равандҳои сиёсии ҳаёти ҷомеа таъмин карда мешавад. Дар робита ба Шӯрои ҷамъиятӣ метавон гуфт, ки ҳадафи муайяннамудаи ин ниҳоди ҷамъиятӣ, ки дар сафҳои худ даххо ҳизбу ташкилотҳо дигарро ҷалб намуда буд, намунаи воқеии муттаҳидии ҷомеа атрофи сиёсати пешгирифтаи Ҳукумати мамлакат дар масъалаи ҳалли вазифаи стратегӣ ва ҳаётан муҳими давлатдорӣ буд.

Худи талаботи иҷтимоии ҷомеа ба ҳамзистӣ ва фаъолияти дастаҷамъонаи ҳизбу ҳаракатҳои гуногун нишонаи ташаккули фарҳанги сиёсии демократӣ мебошад, ки ба пазириии гуногунандешӣ ва ҳамкорӣ, ташаккули қоидаҳои сиёсӣ ҳуқуқии рафтори иштирокчиёни раванди сиёсӣ, амалӣ намудани ин қоидаҳо дар ҳолатҳои зарурии амалӣ ва назорати қонунӣ амалӣ намудани ин қоидаҳо асос ёфтааст.

Нишондиҳандаи мусбии ин раванд дар он аст, ки дар заминаи рушди муносибатҳои давлат ва ҷомеаи шахрвандӣ ҷанбаҳои рафтории муносибат дар ин самт ташаккул ёфтаанд. Ҷанбаҳои рафторӣ масъалаҳои муносибат, ҳамкорӣ, имиҷ ва усули корбариро дар бар гирифта, дар шароити кунунӣ дорoi хусусиятҳои зерин мебошад:

- муносибатҳои муносиб байни давлат ва ҷомеаи шахрвандӣ, ки баҳри рушди равандҳои иҷтимоӣ муфид мебошанд;

- мавҷудияти принципҳои ҳамкории иҷтимоӣ, ки майдони фароҳи фаъолияти ҷамоҳангро ба вучуд меорад;

⁷⁰Движение национального единства и возрождения Таджикистана. - Душанбе.:«Шарқи озод», 1997.- С.56

- афзалияти ҳадафҳои стратегии умумӣ, ки дар шакли нигоҳ доштани таҳаммулпазирӣ, сулҳ, созиш ва якдили иҷтимоӣ зоҳир шуда, заминаи устувор баҳри таҳкими ҷомеаи шаҳрвандӣ мегардад;

- шаффофияти фаъолияти ҳам давлат ва ҳам ҷомеаи шаҳрвандӣ, ки боиси устувор гаштани боварӣ байни онҳо мегардад;

- мусоидат ба имкониятҳои баробар барои тамоми ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ чиҳати татбиқи мақсадҳои худ;

- мусоидат баҳри ҷалби ҳарчи бештари шаҳрвандон ба фаъолияти ҷамъиятӣ, ки баҳри ташаккули эҳсос ва масъулияти шаҳрвандӣ дар онҳо мусоидат мекунад.⁷¹

Дар робита ба масъалаи зикршуда қайд намудан лозим аст, ки давлат доимо ба рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ манфиатдор аст, зеро тавассути онҳо масъалаҳои гуногуни давлатию ҷамъиятиро ҳал намудан мумкин аст. Айни ҳол дар Тоҷикистон ҳашт ҳизби сиёсӣ ва зиёда аз 2400 созмону ташкилотҳои ҷамъиятӣ фаъолият намуда истодаанд, ки бозгуйи воқеяти рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ дар кишвар мебошанд. Дар баробари ташкилоту созмонҳои ғайридавлатӣ 270 рӯзномаю маҷаллаи хусусию ҷамъиятӣ, 28 шабакаи радиотелевизионии хусусӣ ва 9 агентии иттилоотии ғайриҳукуматӣ фаъолият намуда истодаанд, ки ифодаи воқеии устуворгардии демократия дар кишвар мебошанд.

Барои ташаккул ва фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар асоси Конститутсия имрӯз дар кишвар тамоми шароити зарурӣ муҳайё буда, эътирофи ҳуқуқҳои шахсӣ, сиёсӣ, иҷтимоию иқтисодӣ ва динию фарҳангии ҳар шахс ҷузъи таркибии сиёсати пешгирифтаи давлат буда, онҳо пайваста такмил дода мешаванд.⁷²

Бо дарназардошти чараёни кунунии равандҳои демократӣ дар кишвар ва дастовардҳои демократия дар ҷаҳони муосир қайд намудан лозим аст, ки:

⁷¹ Хидирова М.У. Политическая власть.- Душанбе, 2011.- С.87.

⁷² Маҳмудзода М. Сиёсати ҳуқуқӣ ва давлати демократӣ.- Душанбе, 2017.- С.184.

- яке аз принципҳои асосии демократия, ки таъмини иштироки аксариятро дар идоракунии давлат тақозо мекунад, имрӯз дар кишвар ба пуррагӣ таъмин гашта истодааст;

- саҳми парлумон дар қабули қарорҳо ва муайян намудани самти рушди иқтисодию иҷтимоӣ тавассути муҳайё намудани заминаи меъёрию ҳуқуқӣ ғайб гашта, принципҳои иштироки озод ва ихтиёрӣ дар интихобот ба пуррагӣ таъмин гашта, сатҳи маърифати сиёсии мардум вобаста ба интихоб кардану интихоб шудан ба мақомоти гуногуни намояндагӣ боло рафта истодааст;

- муқаррароти конститутсионӣ дар бораи арзиши олий эътироф намудани ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд, ки яке аз муҳимтарин арзишҳои демократия ба ҳисоб мераванд, дар кишвар амалӣ гашта, баҳри таъмини волоияти онҳо тамоми чораҳо андешида мешаванд;

- баробарҳуқуқукии шаҳрвандон, новобаста ба мансубияти ҷинсӣ, динӣ, иҷтимоӣ, миллӣ, сатҳи иҷтимоӣ ва нуқтаи назари сиёсӣ, ки яке аз ченакҳои муосири демократия маҳсуб меёбад, принсипи асосӣ дар қонунгузорӣ ва ғайбӣ мақомоти давлатӣ ва ҷамъиятӣ ба шумор рафта баҳри таъмини он давлат мунтазам чораҳои амалӣ меандешад;

- нишонҳои муҳими демократия таъмини принсипи тақсимоати ҳокимият ба шаҳаҳои мустақили қонунгузор, иҷроия ва судӣ мебошад, ки дар ин замина ғайбӣ самараноки онҳо таъмин гашта, ҳар сеяшон дар раванди татбиқи сиёсати давлатӣ ҳамкорӣ менамоянд;

- озодии андеша ва баён яке аз принципҳои асосии демократия ба ҳисоб рафта, дар ин раванд баҳодиҳии ғайбӣ мақомоти давлатӣ, хизбҳои сиёсӣ ва дигар ниҳодҳои ҷамъиятӣ низ сурат мегирад. Озодандешӣ ва озодбаёнӣ, ки онро моддаи 29 Конститутсия муқаррар намудааст, ба шаҳрванд озодии суҳан, нашр ва ҳуқуқи истифодаи воситаҳои ахборро ҳуқуқ медиҳад. Ин меъёр баҳри дастрасии шахс ба иттилоот, ташаккули афори мустақили ӯ вобаста ба ин ё он раванди сиёсии дар кишвар ҷараёндошта, ғайбӣ дигар субъектони сиёсат

мусоидат намуда, баҳри фаъолгардонии мавқеи шахс дар равандҳои сиёсии ҷомеа мусоидат менамояд;

- воситаҳои ахбори омма (ВАО) ҳамчун шохаи ҷоруми ҳокимият фаъолият намуда, дар раванди демократикунонии ҳаёти ҷомеа нақши муассир гузошта истода истодаанд. Конститутсияи кишвар сензураи давлатӣ ва таъқиб барои танқидро манъ намуда, баҳри фаъолияти ВАО дар кишвар тамоми шароитҳоро фароҳам овардааст. Дар баробари ин “таблиғот ва ташвиқоте, ки бадбинӣ ва хусумати иҷтимоӣ, наҷодӣ, миллӣ, динӣ ва забониро бармеангезанд, манъ аст”⁷³. Фаъолияти садҳо нашрияҳо ва воситаҳои дигари электронии ахбори омма дар кишвар, ки ҳам давлатӣ ва ҳам ғайридавлатӣ мебошанд, имконияти фароҳам баёни озоди андеша ва афкорро баҳри тамоми ҷомеа фароҳам оварда, баҳри боло бурдани фарҳанги шинохти арзишҳои демократӣ нақши босазо гузошта истодаанд. Дар баробари ин ВАО низ вазифадор карда шудааст, ки масъулиятро барои паҳн намудани ахбори дидаю доништа бардурӯғ, носаҳеҳ ва нодуруст ба уҳда гирад. Ин принцип масъулияти дугарафаи ҳам ВАО ва ҳам ҳокимиятро баҳри эҳтиром ва ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои якдигар баланд мебардорад;

- дар низоми демократӣ таъмини озодонаи фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ яке аз меъёрҳои асосӣ ба ҳисоб рафта, тавассути онҳо муайян ва ҳифз намудани манфиатҳои гуруҳҳои муайяни иҷтимоӣ аамалӣ карда мешавад. Аз рӯйи ин нишондиҳанда ҳам дар Тоҷикистон раванди рушди демократия хусусияти пешраванда дошта, фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ дар доираи муайяннамудаи қонунгузории мамлакат ба роҳ монда шудааст;

- мақомоти худидоракунии маҳаллӣ дар шакли ниҳоди давлатӣ фаъолият намуда, заминаҳои амалӣ намудани ваколатҳои онҳо вобаста ба таъмини робитаи зичи давлат ва ҷомеа, таъмини иштироки ҷомеаҳо дар раванди амалисозии барнома ва ҳадафҳои иҷтимоӣю иқтисодӣ ва сиёсии давлат нақши зарурии худро гузошта истодаанд. Ҳамчун ниҳоди

⁷³ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе, 2016.- С.16

амаликунандаи принсипи демократӣ дар бораи таъмини иштироки васеи мардум дар ҳаёти иҷтимоию сиёсӣ, ташаккули мустақилият ва ташаббуси шаҳрвандӣ дар оммаи мардум ва боло бурдани масъулияти онҳо баҳри ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ мақомоти худидоракунии маҳаллӣ аллакай соҳиби таҷрибаи хуби иҷтимоӣ гаштааст.

2.3. Аҳамияти функционалии давлат дар такмили муносибатҳои сиёсӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ

Таҷрибаи таърихӣ нишон медиҳад, ки давлат ҳамчун шакли ташкилии ҳокимияти сиёсӣ дар танзими фаъолияти дигар институтҳои ҷомеаи шахрвандӣ тавассути режими муайяннамудаи идоракунии худ нақши муҳим дорад. Худи давлат як ҷузъи системаи сиёсӣ ба шумор меравад, дар баробари ин аз ваколатҳо ва салоҳиятҳои бештар дар доираи ин низом бархӯрдор мебошад. Дар робита ба ин дар китоби “Муколамаи давлат ва дин дар Тоҷикистон”⁷⁴ омадааст, ки “Давлат намояндаи сиёсии ҷомеаи шахрвандӣ аст. Он тамоми ҷомеаро идора мекунад. Дуюм, давлат дорои дастгоҳи (мақомоти давлатӣ) худ аст. Мақомоти ҳокимияти давлатӣ нисбат ба аҳоли дар ҷомеаи ваколатҳои ҳокимиятиро истифода мебарад. Сеюм, мансубияти худуд ва марз аст”.

Дар баробари ин зикр намудан ба маврид аст, ки давлат ҳар қадар муқтадир бошад ҳам, раванди тағйирпазирӣ дар он бояд мутассил давом кунад, зеро талаботҳои иҷтимоӣ доимо аз нав пайдо мешаванд ва дар шаклу намудҳои нав зуҳур меёбанд. Маҳз мавҷудияти талаботҳои зикргардида зарурати тағйирпазирӣ доимии давлатро пеш меоранд. Вобаста ба зарурати такмил ва тағйироти иҷтимоӣ дар ҷомеаи Идиев Х. қайд мекунад, ки “Ҳастии ҷомеаи ҳамеша хусусияти таърихӣ дорад, зеро он пайваста ба ҳоли ҳаракати таърихӣ қарор дошта, дар масири дигаргун сохтани худ, аъзоӣ, муҳиташ ва соири ҷузъҳои низ дигаргун мешаванд. Тамоми ҷомеаҳо чи ба сурати ногаҳонӣ ва чи ба гунае ором ё номаҳсус ҳар рӯз тағйиротро, ки мумкин аст бо гузашташон камубеш ҳамроҳангӣ дошта бошанд, аз сар мегузаронанд”⁷⁵. Яъне ба ақидаи файласуфи тоҷик раванди тағйирпазирӣ иҷтимоӣ қонуниятҳои маъмулии мавҷудият ва рушди ҷомеаҳо буда, дар шаклҳои гуногун онҳо метавонанд зуҳур намоянд. Дар ин масир, ба ақидаи мо, усулҳо,

⁷⁴ Ализода Б.П., Абдухолиқов А.М., Искандаров Қ.И., Ниёзов А.С., Нуриддинов. Муколамаи давлат ва дин дар Тоҷикистон.- Душанбе, 2010.- С.15.

⁷⁵ Идиев Х.У. Тоҷикистон дар масири тағйироти иҷтимоӣ.- Душанбе, 2016.- С.21.

механизмҳо ва шаклҳои ба амалбарории ин тағйиротҳо аҳамияти зарурӣ дошта, дар кадом самт татбиқ шуданашон бояд то дараҷае идорашаванда бошад.

Омӯзиши таърихи давлатҳо исботи он аст, ки қудратҳои сиёсӣ давраҳои муайяни мавҷудияти худро аз назари қонуниятҳои ҳар як ҳодисаи иҷтимоӣ ва табиӣ дар пайдоиш, инкишоф ва нузулҳои паси сар кардаанд. Чунин сурат гирифтани инкишофи давлатҳо зинаҳои лаппишмонанди инкишофи таърихро мемонад, ки марказҳои тамаддун ва тараққиҳои чомеаро аз як минтақа ба минтақаи дигар мекӯчанд.⁷⁶ Ин гуфтаҳо шаҳодат аз он медиҳанд, ки воқеан ҳам, раванди рушди чомеаҳо бо тағйирпазириҳои сохторию институтсионалӣ дучор омада, дар ҳолатҳои муайян соҳиби қудрати зиёдтар ва ё баръакс боиси аз даст додани қудрат мегарданд. Аз ин нуқтаи назар тағйирпазирӣ давлатро метавон ҳамчун раванди маъмулӣ маънидод намуда, қонуниятҳои онро дар доираи муқарраршуда ва санҷидашудаи муносибатҳои мавҷуда ва нав ташаккулёбанда бояд роҳандозӣ намуд. Чунин тағйирпазирӣ муносибатҳо дар иҷрои вазифаҳои функционалии давлат низ нақши босазо дошта, баҳри дар сатҳи зарурӣ амалӣ гаштани онҳо мусоидат карда метавонад. Дар баробари ин ба инобат гирифтани зарур аст, ки қонуниятҳои вобаста ба идоракунӣ, хусусиятҳои онҳо дар муносибат ба шароити мушаххаси таърихию сиёсӣ, ташкили чараҳои дурусти роҳандозии онҳо зарур буда, ба он ҳам омилҳои объективӣ ва ҳам омилҳои субъективӣ метавонанд таъсиргузор бошанд. Вобаста ба ҳолати зикргардида дар шароити Тоҷикистон метавон қайд намуд, ки иҷрои вазифаҳои функционалӣ аз ҷониби давлат дар марҳилаҳои аввали соҳибистиклолӣ муваффақона набуданд, ки боиси сар задани бенизомӣ дар муносибати байни давлат ва чомеа, пайдоиши хатарии нестии давлат гашт.

⁷⁶ Холиқзода А.Ф. Назарияи идоракунӣ шарқӣ (дар афкори мутафаккирони форс-тоҷик). - Душанбе, 2017.- С.11.

Раззоков Б.Х. қайд мекунад, ки “Ҷанги шаҳрвандӣ ва раванди ваҳдати миллӣ нақши худро дар ташаккули системаи сиёсии Тоҷикистон гузоштаанд. Дар замони ҳозира системаи сиёсии дорои хусусиятҳои хоси худ, ба монанди ҳокимияти пурқуввати президентӣ, теъдоди нисбатан зиёди ҳизбҳои сиёсӣ, оппозитсияи заиф ташаккул ёфтааст. Амалан гуфтан мумкин аст, ки давлати дорои низоми демократӣ, ки дар Конститутсия муқаррар гаштааст, ниҳоди устувори президентӣ бо маҷмӯи василаҳои таъмини суботи иҷтимоӣ дар ҷомеа ташаккул ёфтаанд”⁷⁷. Вале ин ҳама наметавонад ба ба инобат гирифтани талаботи зухурёбандаи иҷтимоӣ фаъолияти самаранок дошта бошад. Яъне хусусияти қолабӣ дар муносибатҳои иҷтимоӣ боиси пайдоиши рукуди сиёсӣ шуда метавонад.

Таҳлили раванди тағйирпазирии системаи сиёсӣ нишон медиҳад, ки давлат дорои имконият ва захираҳои махсус, аз қабili системаҳои иқтисодӣ, ҳуқуқӣ, ахлоқӣ ва арзишӣ, дин ва фарҳанг буда, қодир аст онҳоро барои нигоҳ доштани кудрати идоракунии худ истифода барад. Дар ҷомеаҳои дорои суботи демократӣ робитаи функционалӣ байни давлат ва дигар ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ на танҳо тавассути ҷораҳои сиёсии таъсиррасон, балки ба воситаи меъёрҳои умумипазируфтаи ахлоқӣ ва фарҳангӣ низ устувор буда метавонад. Ин раванд метавонад баҳри ташаккули мустақилият ва қобилияти худтанзимнамоии ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ мусоидат намуда, самаранокии фаъолияти онҳоро таъмин намояд.

Масъалаи тағйирпазирии системаи сиёсӣ, ки на танҳо барои кишвари мо, балки қариб барои тамоми кишварҳои пасошӯравӣ муҳим мебошад, мавзӯи омӯзиш ва баҳси доираҳои васеи илмӣ дар ин фазо мебошад. Аз он ҷумла, дар робита ба тағйирпазирии иҷтимоӣ дар ҷомеаи Тоҷикистон Идиев Х.У. қайд менамояд, ки “Аслан таҳавули иҷтимоиро иборат аз маҷмӯи тағйиротҳои медонанд, ки дар тӯли як

⁷⁷ Раззоков Б.Х. Проблемы, теории и практики организации исполнительной власти Республики Таджикистан./Дис.док.юрид.наук. - М., 2014.- С.14.

давраи тӯлонӣ дар ҷомеа ба амал меоянд. Бинобар ҳамин ҳам равандҳои марбут ба таҳаввули иҷтимоиро наметавон дар як муддати кӯтоҳ мушоҳида намуда ё ба қайд гирифт. Тағйироти иҷтимоӣ на танҳо марбути даврони тӯлонӣ, балки аз падидаҳои дар муддати замони кӯтоҳ баррасишавандае ҳам иборатанд, ки ҳар фард метавонад дар тӯли ҳаёти худ онҳоро мушоҳида кунад. Илова бар ин, тағйироти иҷтимоӣ метавонад дар доира ва сатҳи муҳити маҳдуд (сиёсӣ, ҷуғрофӣ) низ ба амал ояд, вале таҳаввули иҷтимоӣ дар доираи фарохтар ва густурдатар татбиқ мегардад”⁷⁸. Ба ақидаи Идиев Х.У. мафҳумҳои “таҳаввули иҷтимоӣ” ва “тағйироти иҷтимоӣ” аз якдигар бо фарогирии сатҳ ва муддати амалишавиашон фарқ мекунанд. Ин бори дигар аз он дарак медиҳад, ки тағйироти иҷтимоӣ дар раванди таҳаввулоти иҷтимоӣ ҳамчун ҷузъи раванди том фаҳмида шуда, решаи мафҳуми “тағйир” ё “тағир” маънои аз байн рафтани яке ва ҷойгузин шудани дигареро дорад, ки метавонад тадриҷӣ, яку якбора ва дафъӣ гузарад.⁷⁹

Вобаста ба хусусият ва аҳамияти тағйирпазирии иҷтимоӣ Хидирова М.У. қайд мекунад, ки “Сохтори иҷтимоии ҷомеа дар раванди рушди худ дигаргуниҳои гуногунро паси сар мекунад, ки бевосита таъсири худро ба раванди идоракунии ҷомеа низ мерасонад”⁸⁰. Аз ин ҷо, хулоса баровардан лозим аст, ки раванди тағйирпазирии ҷомеа ба дигаргунии муносибатҳо байни субъектҳои сиёсат низ дахл намуда, такмили раванди идоракунии онҳо василаи самарабахши таъмини тағйирпазирии иҷтимоӣ дар ҷомеа мебошад. Ё худ муаллиф дар чараёни татбиқи тағйироти иҷтимоӣ масъалаи идоракуниро яке аз омилҳои муҳим медонад.

Дар баробари ин қайд намудан бамаврид аст, ки тағйиротҳои иҷтимоӣ, ки раванди маъмулӣ дар рушди дилхоҳ ҷомеа мебошанд, муҳаррики таъминкунандаи инкишофи онҳо низ маҳсуб меёбанд.

⁷⁸ Идиев Х.У. Тоҷикистон дар масири тағйири иҷтимоӣ. -Душанбе, 2016.- С.14..

⁷⁹ Ниг.: Асари номбаршуда.- С.14

⁸⁰ Хидирова М.У. Институт лидерства в контексте трансформационного общества. - Душанбе,2008.- С.113.

Вобаста ба ин давлат бояд доимо ва дар ҳама ҳолат василаҳои таъсиррасон баҳри идораи дурусти ин тағйиротҳоро дошта бошад. Маҳз аз ҳамин сабаб аҳамияти функционалии давлат дар тағйирпазирии муносибатҳои сиёсӣ дар ҳома муҳим мебошад.

Муносибатҳои сиёсӣ ҳамчун зухуроти фарогирандаи тамоми кишрҳои иҷтимоӣ, гурӯҳҳо ва ҳизбҳои сиёсӣ, гурӯҳҳои миллию этникӣ ва миллатҳои том, давлат ва ниҳодҳои ҳомаи шахрвандӣ ва дигар ҷузъҳои системаи сиёсии ҳома дар бар гирифта, ифодакунандаи сатҳи шуур ва фарҳанги сиёсии ҳома дар маҷмӯъ мебошанд.

Ҳомаи демократии муосир манфиатҳои ҷамъиятиро, ки ифодагари манофеи умумӣ мебошанд, дар худ муттаҳид намуда, созиш ва ҳамкориҳои онҳоро таъмин менамояд. Табиати иҷтимоии давлат тақозо менамояд, ки он дар робита бо дигар ҷузъҳои низоми сиёсӣ қарор дошта бошад.

Муносибатҳои сиёсӣ дар ҳаҷони муосир, ки хусусиятҳои хоси худро дошта, таҳавулоти дар он падиоянда фарогири тамоми ҷанбаҳои муносибатҳои инсонӣ мебошанд (на танҳо сиёсӣ), тақозо менамоянд, ки давлат ҳамчун институти ба танзимдорорандаи ҳамаи ин муносибатҳо бояд ин вижагиро ба инобат гирад. Аз он ҷумла, ба инобат гирифтани омилҳои иҷтимоӣ фарҳангӣ ҳамчун ҷузъи таркибии муносибатҳои сиёсӣ, ки имрӯз онҳоро нодида гирифта намешавад, ба мазмун ва моҳияти ин раванд таъсири бевосита расонида истодааст.

Зухуроти ҳодисоти хусусияти сиёсӣ, фарҳангӣ, иҷтимоӣ ва иттилоотӣ демографидошта аз он шаҳодат медиҳанд, ки ин омилҳо аҳамияти махсуси захиравӣ пайдо намуда, дар баамалбарории ҳокимияти сиёсӣ ва функцияҳои давлат ба таври амиқ таъсиргузор гашта истодаанд. Тағйирпазирии арзишҳои, ки зерин таъсири равандҳои глобализатсионӣ гузашта истодаанд, башаклдорории меъёрҳо ва қоидаҳои нави рафторро тақозо менамоянд. Таҳавулоти омилҳои

иҷтимоию фарҳангӣ қувваи танзимкунанда ва роҳнамоикунанда баҳри рушди минбаъда гашта истодаанд.⁸¹

Мавқеъгириҳои арзишӣ ҳамчун танзимкунандаи рафтори иҷтимоии субъектҳо дар ҷомеа омӯхта шуда, онҳо ҳангоми бархӯрди талаботҳо ба низоми томи иҷтимоӣ, мавҷудияти шароитҳои умумии иҷтимоӣ баҳри фаъолияти инсон ба вучуд меоянд, ки хусусиятҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва иқтисодии муҳитеро, ки дар он субъекти иҷтимоӣ зиндагӣ дорад, дар бар мегиранд.⁸² Вобаста ба ин ҳулоса баровардан мумкин аст, ки тамоюлҳои арзишӣ бевосита ифодакунандаи талаботҳои иҷтимоии субъектҳои сиёсӣ буда, ин зухурот майли онҳоро ба сӯи тағйирпазирӣ муайян мекунад. Чуноне, ки Г.Гегел қайд мекунад, “Амалҳои инсон аз талабот, шавқ ва манфиатҳои онҳо бармеоянд”⁸³.

Маҳз аз ҳамин сабаб, ҳамчун танзимкунандагони рафтори иҷтимоӣ баҳри ташаккули талаботҳои нав замина фароҳам оварда, тақозо менамоянд, ки давлат ин талаботҳои бамиёнояндаро ба инобат гирифта, баҳри роҳнамоӣ намудан ҷиҳати амалӣ гаштани онҳо замина фароҳам оварад. Муваффақияти вазифаи танзимнамоии давлат ҳам ҳамон вақт таъмин карда мешавад, ки агар сари вақт ҳама омилҳои таъсиррасон ба муҳит ошкор карда шаванд. Яъне воқуниши саривақтии давлат ба ҳама “садохое”, ки аз муҳит, чи дохилӣ ва чи беруна, мерасанд, омили таҳкими муносибатҳои сиёсӣ дар ҷомеа мегардад.

Вобаста ба ин, таҳлили вазъи воқеии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки дар марҳилаи кунунӣ дар ҳақиқат ҳам тағйирпазирӣ иҷтимоие, ки дар худ пеш аз ҳама ҷанбаҳои амиқи иҷтимоию фарҳангӣ доранд, пурзӯр шуда истодаанд. Раванди муосири давлатдорӣ наметавонад дар рушди минбаъдаи худ бе ба инобат гирифтани омилҳои таъсиррасоне, ки рушди технологияҳои иттилоотӣ пеш овардааст, самтҳои минбаъдаи рушди ҳудро муайян намояд. Яъне омезиши арзишҳо, ки босуръат дар ҷаҳон

⁸¹ Хидирзода М.У., Маҳмадалиева Д. Институт лидерства: вопросы обеспечения устойчивости. //Известия Института философии, политологии и права Академии наук РТ. №2, 2017.-С.71.

⁸² Сурина И.А. Ценностные ориентации. //Энциклопедия гуманитарных наук. 2005, №4.- С.162

⁸³ Гегель Г.В. Лекции по философии религии. //Гегель Г. Философия религии. - М., 1977, Т.2.- С.342

идома дорад, ба сифати яке аз вазифаҳои функционалии давлат вазифаи таъмини ҳамгирӣ бо ҷомеаи ҷаҳонӣ маҳз дар заминаи арзишҳои тақозо менамояд. Ба ақидаи Шосаидов С.Н. “Барои марҳилаи имрӯзаи рушди иҷтимоӣ ва фарҳангии Тоҷикистон, ки ҳанӯз муҳлати тӯлонии таърихро тай накардааст, дигаргуниҳои ҷиддии сиёсӣ ва иқтисодӣ ҳос буда, онҳо ба тамоми самтҳои ҳаёти ҷомеа таъсир расонидаанд. Таҳияи стратегияҳои нави рушди ҷомеаи тозаистиклоли тоҷик дар заминаи омилҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ, қабл аз ҳама омӯзиши баррасии стратегияҳои рушди инсон аст”⁸⁴. Аз ин нуқтаи назар, захираҳои демографӣ низ дар татбиқи вазифаҳои давлат ҳамчун унсурҳои калидӣ баромад намуда, маҳз идоракунии дурусти онҳо метавонад ҳамчун омилҳои таъсиррасон дар самти ба даст овардани мақсадҳои ниҳонӣ гардад. Зеро омилҳои иҷтимоӣ фарҳангӣ дар шароите, ки “омешиши бархӯрди ҷаҳонфаҳмии ҳосилҳои даврони шӯравӣ ва тарзи нави воқеияти идроки замони соҳибистиклолӣ ... ногузир ба монетаҳои муайяни объективӣ ва субъективӣ мувоҷеҳ мегардад”⁸⁵ Ба ақидаи Бондаренко В.А. «Раванди мутобиқат бо функсияи азнавсозии узвҳо, механизмҳо, коркарди малакаҳои навшуда, одатҳо ва хислатҳо вобаста мебошад, ки ба мутобиқати шахсият ва муҳит мусоидат менамоянд. Раванди мутобиқшавӣ хусусияти духӯра дорад. Дар он имкониятҳои нав ба даст оварда шуда, ҳамзамон имкониятҳои мавҷуда навосозӣ мешаванд. Нигоҳ доштани самаранокии фаъолият дар он вақте ба даст меояд, ки шахс барои одат кардан дар муҳити нав омода бошад. Қобилият ба мутобиқшавӣ на танҳо одат кардан ба вазъи тағирёбанда, балки дар коркарди усулҳои маъмулии рафтор низ инъикос меёбанд, ки имконият медиҳанд мушкилиҳои гуногунҷанба ва баъзан шадидро паси сар намоянд»⁸⁶.

⁸⁴ Шосаидов С.Н. Омилҳои иҷтимоӣ-фарҳангии идоракунии захираҳои инсонӣ//Идоракунии давлатӣ, Душанбе, 2017, №1(33). С.54.

⁸⁵ Ҳамон ҷо.

⁸⁶ Бондаренко В.А. Социальная адаптация личности: понятие и сущность.// www.superinf.ru

Бо дарназардошти ин нукта вазифаи функционалии давлат ҳамчун ҳифзкунанда ва нигоҳдорандаи манфиатҳои миллӣ дар шароити соҳибистиклолӣ ин нигоҳ доштани асолати миллӣ ва ҳифзи хуввияти миллӣ мебошад. Холиқов А.Ғ. қайд мекунад, ки “Агар Тоҷикистон барои мавқеияти сиёсии аввалия ва маркази тамаддуни башарӣ мубориза набарад ҳам, вай имконият дорад ҳамчун давлати дар пояи халқияти қадима, ки аҷдодонашон замоне номбардори давлату давлатдорӣ, илму маърифат ва фарҳанги ҷаҳонӣ буданд, ба сифати давлати пешқадами ҷаҳонӣ аз нигоҳи илмӣ, иқтисодӣ, ва сиёсати давлатдорӣ баромад намуда, саҳми беандозаи худро дар ин самт гузорад”⁸⁷. Яъне таҷрибаи бойи давлатдорӣ ва тамаддуни побарҷо имрӯз ҳам имконият медиҳад бо истифода аз захираҳои мавҷуда баҳри таҳкими мавқеи худ дар арсаи байналмилалӣ давлати тоҷикон имконияти бештаре дошта бошад. Барои ноил гаштан ба ин мақсад зарур аст, ки низоми мавҷудаи муносибатҳои сиёсии ҷомеа пайваста такмил дода шуда, баҳри ҷавобгӯ буданашон ба талаботи мунтазам тағирёбандаи муосир механизмҳои дохилӣ ва захираҳои экстраксионӣ васеъ истифода шаванд. Бояд қайд намуд, ки арзишҳои миллӣ маҳз ҳамон зухурот ва объектҳои моддию ғайримоддие мебошанд, ки дар тури таърих муҳимияти онҳоро миллат эътироф намудааст, тавассути нигоҳдошт ва рушди онҳо пешравии худро таъмин намудааст, дар заминаи онҳо тарзи рузғордорӣ, урфу одат ва анъанаҳои худро нигоҳ доштааст. Маҳз дар ҳамин замина миллат ҳамчун умумияти томи дорои хусусиятҳои умумӣ, тарзи тафаккур ва урфу одат дар ҳудуди таърихии худ пойдор мондааст. Пойдории миллат пойдории давлатдории миллиро заминагузор гаштааст.

Таҳдидҳои, ки ба ин раванд тавассути таҳҷумҳои иттилоотӣ сурат мегиранд, хусусияти осоишта дошта, аз рӯи нишондиҳандаҳои хатарнокӣ аз диди аввал таҳдидовар нестанд. Вале моҳияти муборизаҳои фарҳангӣ ва иттилоотии имрӯза, ки қисми ҷудонашавандаи набардҳои

⁸⁷ Холиқов А.Ғ. Назарияи идоракунии шарқӣ (дар асоси афкори мутафаккирони форсу тоҷик). - Душанбе, 2017. - С.19.

геополитикӣ мебошанд, нишон медиҳанд, ки ин омилҳо ва василаҳои “мулоими” ба даст овардани мақсад аз давлат коркарди стратегияи дарозмуддати мудофиавиро тақозо менамояд. Моҳияти ин стратегия бояд самтҳои зеринро дар бар гирад:

- ҳифзи арзишҳои фарҳанги миллӣ ва таъмини рушди минбаъдаи онҳо тавассути андешидани чораҳои ҳуқуқию сохторӣ;
- таъмини ваҳдат ва ягонагӣ дар кишвар тавассути густариши минбаъдаи идеяи миллӣ ва татбиқи ғояи “Тоҷикистони соҳибистиқлол – Ватани азизу маҳбуби ҳамаи мо”;
- тақвияти чораҳои институтсионалӣ баҳри пешгирии паҳншавии ҳаракатҳои террористӣ ва ифротӣ дар ҷомеа;
- густариши ҳамгирии минтақавӣ бо мақсади таъмини суботу амният дар минтақа.

Ба ақидаи мо, ҳар як давлат бо низоми мавҷудаи муносибатҳои иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангию сиёсии худ имконияти комили институтсионализатсияи фаъолияти онҳоро дорад, ки дар забони имрӯзаи илми сиёсатшиносӣ он ҳамчун низоми сиёсӣ муаррифӣ гашта, доираи муайяни ниҳодҳои сиёсӣю иҷтимоӣ ва муносибатҳои дар доираи онҳо амалишавандаро дар бар мегирад, ки дар маҷмӯъ ҳаёти сиёсӣ ва иҷтимоӣю иқтисодии давлат, муносибати байни кишварҳои гуногуни ҷомеа, фарҳанг ва шуури сиёсии ҷомеаро фарогир мебошанд. Низоми сиёсӣ дар ин самт метавонад фаъолиятро дар ҷодаи муносибатҳои байнисистемавӣ ва дохилисистемавӣ амалӣ намояд.

Фаъолияти байнисистемавӣ дар марҳилаи кунунӣ, ки ҳамбастагии ҷаҳони муосирро зич гардонда истодааст, бағоят муҳим аст. Воқеияти сиёсии муосир нишон дода истодааст, ки ягон давлат дар алоҳидагӣ ба пуррагӣ наметавонад ин хатарро решакан намояд, зеро доираи паҳншавӣ ва робитаҳои онҳо басо фарох мебошанд. Маҳз аз ҳамин сабаб, ҷаҳони имрӯза терроризму ифротгароиро ҳамчун хатари

умумибашарӣ эътироф намуда, муборизаи дастачамъонаро ба муқобили онҳо мувофиқи мақсад мешуморад.⁸⁸

Файласуфи тоҷик Назри Яздон қайд мекунад, ки «Вобастагии сиёсии чандинасра дар шуури мо бадтарин таассубҳоро ҷой кардааст, ки имрӯз барои тараққии миллӣ зарари сахт мерасонанд: ҳам таассуби миллӣ, ҳам таассуби динӣ ва ҳатто таассуби мазҳабӣ...»⁸⁹. Дар робита ба ин метавон қайд намуд, ки қабул шудани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» як навъ инқилоби иҷтимоӣ маҳсуб меёбад, ки таҳаввулоти ҷиддиро дар мафкура ва зехни мардум ба вучуд овард. Ин самти фаъолият раванди бениҳоят муҳим буда, онро метавон як навъ инқилоби иҷтимоӣ номид. Чуноне ки олимони маънидод намудаанд, «Инқилобҳои иҷтимоӣ зиддиятҳои сершумореро ҳал мекунанд ва барои пешрафти нерӯҳои истеҳсолӣ замина мекушоянд, ба озодшавии нерӯи инсонӣ мусоидат намуда, оммаҳои халқро ба зинаҳои нави рушд мебардоранд, раванди озодшавии шахсият, рушди маънавия ва ахлоқии ӯро ба зинаи наватаре мебардоранд ва ҳамчун инқори диалектикаи сохти пешина аз ҷизҳои кӯҳна пешқадамтарро нигоҳ медоранд». Вобаста ба ин бояд эътироф намуд, ки дигаргуниҳои иҷтимоӣ, бахусус он таҳаввулоте, ки дар арзишҳо ва меъёрҳои ташаккулёфта ва дар умқи ҷомеа ҷойгирифта мегузарад, сараввал метавонад боиси нофаҳмиҳо ҳам гардад.⁹⁰ Вале таҷриба нишон дод, дарки воқеият ва шинохти ҷавҳари анъана ва ҷашну маросимҳо, ки ба тариқи системавӣ дар ҷомеаи Тоҷикистон амалӣ гашт, гузариши босуботро дар шинохти ва эътирофи арзишҳои нав осон гардонид. Яъне давлат тавонист тавассути ҳадафнок амалӣ намудани вазифаи маърифатии худ баҳри ба зинаи сифатан нав баровардани дараҷаи тафаккури мардум, аз қолабҳои асрҳо ташаккулёфта озод намудани онҳо мусоидат намояд. Вобаста ба ин масъала, Маҳмудзода М.

⁸⁸ Хидирзода М.У. Роҳҳои пешгирӣ ва муқовимат бо равияҳои ифротӣ// Истиклолият ва стратегияҳои муваффақ.- Душанбе, 2017.- С.67.

⁸⁹ Назри Яздон. Ҳикмати озодандешон.

⁹⁰ Хидирзода М.У. Асари номбаршуда. С.78.

қайд менамояд, ки “Агар дар доираи муайян давлат ба расму ойинҳо ва анъанҳо бо мақсади хайр даст занад, вай одатан ба муваффақиятҳо ноил мегардад. Яъне давлати адолатпарвар танҳо дар он сурате ба ин кор даст мезанад, ки дин ва ё шакли дигари шуури чамъиятӣ бо дуршавӣ аз решаи аслий бо дар назари манфиатҳои чудагона бидъатҳои мухталифро ҳамчун бори гарон ба сари мардум бор намуда, мардумро аз маънӣ ва мазмуни эътиқод ба шаклпарастии зоҳирбинӣ мубтало мегардонад.⁹¹ Аз ин нуқтаи назар, ба танзим даровардани расму ойинҳо ҷанбаҳои муҳими фарҳангии ҳуқуқӣ ва арзишӣ дошта, баҳри танзим ва нигоҳдошти асолати воқеии онҳо низ нақши босазо дорад.

Вобаста ба ин масъала қайд намудан зарур аст, ки дар замони ҷаҳонишавӣ, дар марҳилае, ки хатари махлутшавии миллатҳои хурд зиёд аст, яке аз вазифаҳои асосии давлат ин муаррифӣ карда тавонистани унсурҳои гуногуни фарҳангии миллӣ мебошад, зеро функсияи фарҳангӣ ва маърифатие, ки бояд давлат ба ҷо оварад, имконият медиҳад, ки фарҳанг на ҳамчун унсурҳои дохилӣ баҳри нигоҳдошти миллат ва ягонагии фарҳангӣ, балки ҳамчун василаи муаррифии миллат ва давлат дар арсаи байналмилалӣ хизмат расонад. Чуноне ки маълум аст, моҳи феврالی соли 2010 дар шастумин ҷаласаи роҳбарияти Созмони Милали Муттаҳид ҷашни Наврӯзи мо ҳамчун иди байналмилалӣ эълон гашт. Тавассути амалӣ гаштани ин иқдом мафҳуми “Наврӯз”, ки калимаи тоҷикӣ мебошад, дар тамоми забонҳои олам садо дод ва имрӯзҳо ҳам садо дода истодааст. Вобаста ба ин Пешвои муаззамии миллат қайд намудаанд, ки “Ҳамчун ҷашни байналмилалӣ эътироф ва ҷашн гирифтани Наврӯз-ҷашни миллӣ ва суннати тоҷикон бори дигар мардуми моро ҳамчун миллати фарҳангсоз ва дорои таърих, анъана ва тамаддуни қадима ба ҷаҳониён шиносонид.”⁹² Агар паҳншавии дини ислом ба арабҳо имконияти паҳн намудани забони худро дода бошад, пас, хулоса

⁹¹ Маҳмудзода М.Сиёсати ҳуқуқи ва давлати демократӣ.- Душанбе, 2017.- С.470.

⁹² Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2012.- С.37.

намудан мумкин аст, ки ҷаҳонишавии Наврӯз василаи нақӯтарин хислат ва анъанаҳои миллати тоҷикро дар баробари дигар давлатҳои ҳавзаи Наврӯз фароҳам овард. Яъне метавон гуфт, ки паҳншавии ҳудуди арзишҳои миллӣ тавассути василаҳои фарҳангӣ омили муҳим баҳри нигоҳдошти пояҳои давлатдорӣ миллӣ, муқовимати сазовор нишон додан дар фазои муҳорибаҳои фарҳангӣ ва иттилоотӣ ҷаҳони муосир мебошад. Чуноне ки Ҷонибеки Асрориён қайд мекунад, “Наврӯз маҷмӯи андешаҳо ва мушоҳидаҳои мардум, дониш ва маърифат аст, ки дар замони ҷаҳонишавӣ метавонад, инчунин рисолатро ба анҷом расонад”.⁹³

Ин амалҳои аз ҷониби давлат амалишаванда ба бедорӣ ва пойдорӣ андешаи миллӣ мусоидат менамояд. Бедорӣ андешаи миллӣ омили муҳими таҳкимбахшандаи фарҳанг, забон ва арзишҳои таърихан ташаккулёфтае мебошанд, ки баҳри муваффақ гаштан дар раванди давлатсозӣ миллӣ омилҳои муҳим ба шумор рафта, амалҳои дар ин сам амалишаванда ба бедорӣ ҳисси миллӣ, шинохти асолати худ мусоидат менамоянд. Зеро амалия собит намуда истодааст, ки пойдорӣ давлати миллӣ бе таҳкими пояҳои ҳувияти миллӣ аслан номумкин аст. Ин аст, ки пайваста ташвиқ ва дар шуури ҷомеа ҷой намудани ғояҳои ифтихори миллӣ амали зарурӣ ба ҳисоб рафта, он имконият медиҳад то ҳар як шахси ватандор ҳастии худро маҳз ба ҳастии ватану сарзамини аҷдодӣ маҳсуб донанд. Баланд будани рӯҳияи миллӣ омили муҳими таъминкунандаи муваффақият дар раванди давлатсозист. Зеро миллате, ки рӯҳияи баланд надорад, дар рӯ ба рӯи мушкилиҳои дар ин раванд пешоянда метавонад маъюс гашта, истиқлолияти худро осебпазир гардонад.

Дар хотир гирифтани гирифтани зарур аст, ки яке аз вазифаҳои муҳими давлат дар самти тағйирпазирии муносибатҳои сиёсӣ ин боло бурдани маърифати сиёсии ҷомеа ва муваффақ гардонидани он дар шинохти ғояи сиёсии заруриест, ки метавонад баҳри ба ҳадафҳои

⁹³ Асрориён Ҷ. Дирафши хосаи Наврӯз//Дин ва ҷомеа.- Душанбе,2015. -С.24.

минбаъда расидани давлат мусоидат намояд. Бинобар ин, бо боварӣ метавон гуфт, дар сиёсат бе мавҷудияи ғояи ягонаи муттаҳидкунандаи ҷомеа, ки болотар аз манфиатҳои хизбию гурӯҳӣ меистанд, таъмини сафарбаркунии ҷомеа баҳри ба даст овардани мақсади гузошташуда номумкин мебошад. Дар ин ҳолат давлат ҳамчун институти танзимкунандаи муносибатҳо байни субъектҳои гуногуни иҷтимоӣ бояд ба масъалаи ташаккули идеологияи ягона диққати аввалиндараҷа диҳад. Баҳсҳо атрофи масъалаи идеология ва нақши он дар ҷомеа муддатҳои тулонӣ идома дошта, ҳатто дар давраҳои муайян назарияпардозони сиёсӣ ва сиёсатмадорони зинаҳои гуногун назарияҳои “деидеологизатсия”-ро низ пешниҳод намуда буданд. Вале сиёсатшиноси тоҷик Ятимов С.С. қайд мекунад, ки “Новобаста аз ҳама гуна кӯшиш ва талошҳо ҷиҳати беобрӯсозии идеология ҳамчун як шакли шуури ҷамъиятӣ, ҳеҷ кас қудрате надорад онро нодида гирад, манъ кунад ва гузашта аз ин нобуд созад”⁹⁴ Чуноне ки Муҳаммад Абдурахмон қайд мекунад, “Идеологияи сиёсӣ доимо ҳадафмандона ташаккул дода мешавад ва одатан рушди онро як гурӯҳ мутахассисони касбӣ (идеологҳо) амалӣ мегардонанд. Гузашта аз ин ҳар як идеологияи сиёсӣ дорои сохтори худ, роҳу равиши махсуси тарғиботӣ ва усулҳои таъсиррасонии худро доро мебошад”⁹⁵. Аз ин ҷо хулоса баровардан мумкин аст, ки ташаккули идеологияи ягона дар давлат ин маҳсули тасодуф набуда, балки натиҷаи фаъолияти инсонҳо ва ниҳодҳои махсусе мебошад, ки афзалиятҳоро дар ташаккули стратегияи давлат ва миллат муайян намуда, баҳри рушди минбаъдаи он механизмҳои заруриро низ коркард мекунанд.

Дар ҷойи дигар вобаста ба мавқеъ ва нақши идеология дар раванди рушди ҷомеа ва ташаккули муносибатҳои нави сиёсӣ М.Абдурахмон қайд мекунад, ки “идеология шуури бардурӯғ ва ҷашмбандии” табақаҳои

⁹⁴ Ятимов С.С.Идеология ва манфиати миллӣ.- Душанбе, 2015. С.14.

⁹⁵ Муҳаммад Абдурахмон. Инсон, сиёсат ва ҷомеа: таҷрибаи таҳлили фалсафии сиёсӣ.- Душанбе, 2018.- С. 83.

ичтимоӣ набуда, балки дар он донишҳои бунёди дар бораи ҷомеа, ки ифодакунандаи манфиатҳои иҷтимоиянд, дида мешавад”⁹⁶. Аз ин нуқтаи назар, идеология ҳамчун маҷмӯи назариявии муташаккиле баромад мекунад, ки қодир аст, дар ифода ва ҳифзи манфиатҳои гурӯҳҳои муайяни иҷтимоӣ саҳми назаррас гузорад.

Баҳси мавҷудияти идеологияи ягона дар Тоҷикистон солҳои тӯлонӣ идома дошта, Конститутсияи кишвар вобаста бо он мавқеи муайян дорад, ки тибқи он мафкураи ягон ҳизби сиёсӣ ба сифати мафкураи давлатӣ қабул карда нашуда, мавҷудияти гуногунакидагӣ кафолат дода мешавад. Ин принцип моҳиятан принципи воқеан демократӣ буда, имконият медиҳад, дар фазои сиёсии кишвар мавҷудияти баробари ҳама ҳизбу ҳаракатҳои сиёсӣ таъмин карда шавад. Муайян гардидани Тоҷикистон ҳамчун давлати ягона, демократӣ, дунявӣ, ҳуқуқбунёд ва иҷтимоӣ имрӯз ба сифати концепсияи идеологияе баромад карда истодааст, ки дар он раванди имрӯза ва минбаъдаи рушди давлатдорӣ муқаррар гаштааст. Пешниҳоди ғояи “Тоҷикистони озоду соҳибистиклол - Ватани азизу маҳбуби мо” ва муттаҳид гаштан атрофи он дар замони имрӯза баҳри таъмини ваҳдату ҳамгирии сартосарии кишвар аҳамияти махсус дорад. Мавҷудияти ғояи мазкур имконият медиҳад, ки муҳолифати арзишҳои гуногун дар ҷомеа баргараф карда шуда, баҳри таъмини субот ва амнияти давлат заминаҳо фароҳам оварда шаванд. Вобаста ба ин масъала Президенти мамлакат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд мекунад, ки “Мо дар назди худ ҳадафҳои ҳаётан муҳими ҳифзу таҳким бахшидани давлатдорӣ миллӣ, густариши худшиносию ватандорӣ, муттаҳид шудан дар атрофи ғояи “Тоҷикистони озоду соҳибистиклол – Ватани маҳбуби ҳамаи мо”, таҳкими ваҳдату ризоияти миллӣ, ҳалли масъалаҳои ҷавонон, ҳифзи арзишҳои миллӣ ва эҳтироми забони давлатиро гузошта, барои амалӣ кардани онҳо якдилу

⁹⁶ Муҳаммад Абдурахмон. Инсон, сиёсат ва ҷомеа. - Душанбе, 2018.- С.194

якмаром муттаҳид гашта, тамоми маҳорату истеъдод ва нерӯи зеҳнии худро равона месозем”⁹⁷.

Ташаккули низоми муташаккили муносибатҳои сиёсӣ вобаста ба татбиқи ин ғоя ҳамчун ғояи роҳбарикунанда тақозо менамояд, ки муттамарказонии диққат на танҳо атрофи сирф манфиатҳои миллӣ, балки манфиатҳои умумидавлатӣ низ равона карда шавад, зеро таъмини ҳамзистии осоиштаи халқияту миллатҳои дигар низ дар раванди рушди давлатдорӣ мустақили мо нақши муҳим дошта, заминаҳои тақвияти эҳсоси ватандорӣ мегарданд. Вобаста ба ин мавзӯё метавон ба ақидаи Ятимов С.С. овард, ки менависад: “Идеология баёнгари ҳамин ҳел принципҳост, ки инчунин муҳтаво ва сатҳи манфиатҳое, ки дар як вақт ҳуқуқҳои дигаронро нақз намекунад, манфиатҳои дигар миллатҳоро зери шубҳаю таҳдид намегузорад, баръакс, онҳоро пурра эътироф карда, сиёсати мувофиқу мушобехро татбиқ менамояд, ҳамин идеологияро метавон воқеӣ, ҳаққонӣ ва ниҳоят илмӣ донист”⁹⁸. Яъне метавон хулоса намуд, ки идеологияи нақзкунандаи ҳуқуқу манфиатҳои кишрҳои гуногун даъвои идеологияи илмӣ ва ҳаққонӣ буданро намекунад. Ҳарчанд ин нуқтаи назар ҳам метавонад боиси баҳсҳои зиёд бошад, зеро табиати идеология, ки ифодакунандаи манфиатҳои гурӯҳҳои муайяни одамон мебошад, хоҳу нохоҳ боиси пайдо гаштани муҳолифати арзишӣ дар ҷомеа гашта метавонад. Вале, ба ақидаи мо, мушкилӣ на сари мавҷудияти муҳолифати арзишҳо, балки роҳҳои ба ҳам омезиш дода тавонистани онҳо мебошад. Бархӯрдҳои идеологияе, ки заминаи иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва эътиқодӣ доранд, дар солҳои охир пурзӯр гашта, роҳҳои идоракунии ва таъмини омезиши онҳо мушкил гашта истодаанд. Вобаста ба баҳси муҳолифати арзишҳо Ятимов С. қайд мекунад, ки “Зиддияти арзишҳо зиддияти аз ҳама хатарнок ва мушкилҳалшаванда мебошад. То замоне, ки ҷаҳон боқист, ин зиддиятҳо

⁹⁷ Самтҳои асосии Барномаи пешазинтихоботии номзад ба мансаби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз Ҷизби Халқии Демократии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон.- Душанбе, 2013.

⁹⁸ Ятимов С.С.Идеология ва манфиатҳои миллӣ.- Душанбе, 2015.- С.16.

идома меёбанд. Ин воқеияти реалӣ аст. Аммо захираҳои пешбарандаи ақлонии инсоният, ки дар он илм нақши асосиро иҷро мекунад, ба таври мусолиҳатомез ҳаллу фасл кардани муҳолифати байни инсонҳоро муайян менамояд.”⁹⁹

Яке аз вазифаҳои муҳими давлат ин таъмини амнияти субот ва шароити осудаи ҳаёту фаъолият барои шаҳрвандон мебошад. Ҳамчун институти сиёсӣ давлат муваззаф аст, то тамоми чораҳои институтсионалиро андешад, то ин вазифаи худро дар сатҳи зарурӣ иҷро намояд. Муҳимияти ин масъала дар он аст, ки таъмини амният барои давлат ҳам ҷанбаи дохилӣ ва ҳам ҷанбаи беруна дорад. Дар маҷмӯъ агар ба назарияҳои мавҷудаи амният назар афканем мебинем, ки онҳо фарогирандаи ҷанбаҳои дохилию беруна буда, дар ин самт аз тақозо мегардад, то стратегияе тарҳрезӣ намояд, ки хусусияти маҷмӯӣ дошта бошад. Ин стратегия бояд фарогири тадбирҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва ташкилӣ буда, баҳри таъмини амнияти ҷомеа, инсон ва шаҳрванд равона карда шавад. Айни ҳол фаҳмишҳои гуногуни мафҳумҳои “амнияти миллӣ” ва “амнияти давлатӣ” ҷой доранд. Одатан мафҳуми “амнияти миллӣ” ҳамчун асос барои тамоми шаклҳои дигари амният фаҳмида мешаванд.¹⁰⁰ Мафҳумҳои “амнияти давлатӣ” ва “амнияти миллӣ” дар маҷмӯъ ифодакунандаи вазъияте мебошанд, ки ҳифзи манфиатҳои миллию давлатиро аз таҳҷуми беруна таъмин намуда бошанд. Дар ҳар сурат муҳтавои мафҳуми мазкур бояд манфиатҳои воқеӣ ва ҳаққонии ҳуди миллатро ба таври объективӣ ифода кунад. Маҳз аз ҳамин лиҳоз кӯшишҳои бунёдии давлатҳо бояд ба қонеъ намудани талаботи ҳақиқӣ ва воқеии миллат равона карда шаванд.¹⁰¹ Моддаи 5 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи амният” ба сифати манфиатҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмини ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, нигоҳдории ризоияти ҷомеа ва суботи сиёсӣ дар мамлакат, рушду

⁹⁹ Ҳамон ҷо.- С.42.

¹⁰⁰ Ниг.:Кузнецов Ю., Никольский В. Введение в теорию национальной безопасности., электронная библиотека кафедры национальной безопасности;<http://safety.spbtu.ru/book/>

¹⁰¹ Ятимов С.С. Асари номбаршуда.- С.16

устувории иқтисодиёти кишвар, тарбияи ватандӯстӣ ва таҳкими ягонагии халқ, пойдорӣ ва инкишофи арзишҳои моддӣ ва маънавии ҷамъият, тағйирнопазирии сохти конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла истиқлолияти давлатӣ, шакли идораи ҷумҳурӣ, тамомияти арзӣ, дахлнопазирии сарҳади давлатӣ ва ҷудонашаванда будани ҳудуди он, фаъолияти устувори ниҳодҳои давлатдорӣ, таҳким ва самаранокии фаъолияти онҳо, таъмини муҷаҳҳазгардонӣ ва омодагии ҳарбии Қувваҳои Мусаллаҳ, дигар қушунҳо ва воҳидҳои ҳарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон, иҷрои бечунучарои санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои ҳуқуқии байналмилалии эътирофнамудаи Тоҷикистон ва нигоҳдории тартиботи ҳуқуқӣ муайян намудааст.

Аҳамияти функционалии давлат дар таъмини амнияти шаҳрвандон калидӣ буда, маҳз он тавассути доираи идории дардастдошта, механизмҳои институтсионалӣ ва захиравии худ имконият дорад, ин вазифаро иҷро намояд. Дар шароити муосир, ки таъмини функцияи давлат аҳамияти аввалиндараҷаи худро боз ҳам тақвият мебахшад, зарур аст, то таҳдиду хатарҳои мавҷуда ба пуррагӣ таҳлил карда шуда, афзалият байни таҳдидҳои дохилӣ ва хориҷӣ дода нашавад, зеро ҳамаи онҳо хатарзо буда, дар ҳолатҳои муайян метавонанд якдигарро пурра намоянд. Қувват гирифтани ҳамбастагӣ ва вобастагии байнихамдигарии давлатҳо дар шароити ҷаҳонишавии иқтисод ва дигар муносибатҳо на танҳо ба рушди иқтисодӣ, балки ба вазъи умумии амниятӣ низ бетаъсир намонад. Маҳз дар ҳамин замина гуфта метавонем, ки сарҳади байни хатарҳои дохилӣ ва беруна аз байн меравад. Чунин ҳолат масъалаи амнияти кишварҳоро боз ҳам осебпазир мегардонад. Маҳз аз ҳамин сабаб давлатҳо кушиш мекунанд, ки заминаҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва институтсионалӣ баҳри таъмини амният дар ҷомеа таъмин бошанд. Мутобиқи моддаи 1 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи амният” – таъмини амният – татбиқи сиёсати ягонаи давлатӣ дар соҳаи таъмини

амният тавассути маҷмуи чораҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, ташкилӣ ва дигар хусусиятҳо, ки ҷавобгӯи таҳдид ба манфиатҳои ҳаётан муҳими инсон ва шаҳрванд, ҷамъият ва давлат мебошанд, маънидод намудааст. Категорияи “таъмини амният” ҳамчун мафҳуми асосӣ дар қонуни мазкур истифода шуда, ифодакунандаи раванDEST, ки он бояд бо татбиқи сиёсати ягонаи давлатӣ дар ин самт амалӣ гардад, ки бори дигар муҳимияти масъаларо ошкор месозад. Яъне татбиқи сиёсатҳои дугона, идоравӣ ва соҳавӣ дар алоҳида наметавонанд муваффақият ва самаранокии ин равандро таъмин намоянд. Аз ин рӯ, дақиқ намудани вазъи меъёрии ҳуқуқии муқаррарот дар бораи таъмини амният имконият медиҳад, ки дар ҷомеа вобаста ба масъалаи мазкур муносибати ягона ва қатъӣ муқарраршуда бошад. Ҳамчунин, таъмини амният ҳамчун масъалаи бисёрҷанба ва ифодакунандаи манфиатҳои шахс, давлат ва ҷомеа дар шароити кунунӣ фарогири самтҳои гуногун буда, институтсионализатсияи онҳо имкон медиҳад, то дар ҳама ҳолат ҳифзи онҳо аз таҳдидҳои гуногун таъмин бошад. Маҳз аз ҳамин сабаб қонун шаклҳои гуногуни амният, аз он ҷумла, амнияти иқтисодӣ – вазъи муҳофизатии иқтисодиёти милли аз шароит, раванд ва омилҳои дохиливу беруни, ки рушди устувор ва истиқлолияти иқтисодиро зерӣ хатар мегузоранд; амнияти озуқаворӣ – ҳолати муҳофизатии иқтисодиёти давлат мебошад, ки аз ҳисоби истехсолоти дохилӣ беҳатарии озуқавории кишвар таъмин гардида, дастёбии воқеӣ, ки барои ҳаёти солиму фаъол ва рушди демографияи ҳамаи аҳоли зарур аст, кафолат дода мешавад; амнияти ҷамъиятӣ – ҳифзи ҳуқуқӣ-сиёсӣ, маънавӣ-ахлоқӣ ва иҷтимоии ҳаёт, саломатӣ ва некӯахлоқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин арзишҳои ҷамъият аз хатар ва таҳдидҳои имконпазире, ки ба онҳо зарар расонида метавонанд; амнияти ҳарбӣ – ҳолати муҳофизатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз таҳдидҳои воқеӣ ва эҳтимолии хусусияти ҳарбидошта ба соҳибистиклолӣ ва тамомияти арзии мамлакат; амнияти экологӣ –

ҳолати муҳофизати манфиатҳои ҳаёган муҳими инсон ва шаҳрванд, чамъият ва давлат аз таҳдидҳои, ки дар натиҷаи таъсири антропогенӣ ва дигар таъсиррасониҳо ба муҳити зист ба вуҷуд меоянд; амнияти иттилоотӣ – ҳолати муҳофизати манбаъҳои давлатии иттилоотӣ, инчунин ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд, манфиатҳои чамъият дар соҳаи иттилоот; амнияти берунӣ – ҳолати муҳофизати манфиатҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз таҳдидҳои, ки аз ҷониби давлатҳо, ташкилотҳо ва шаҳрвандони хориҷӣ бармеоянд; амнияти дохилӣ – ҳолати муҳофизати манфиатҳои ҳаёган муҳими шахсият, чамъият ва давлат аз таҳдидҳои дохилӣ.¹⁰² Шаклҳои зикршудаи амният ҳар кадом баҳри таъмини амнияти воқеӣ аҳамияти муҳим дошта, коста гаштани яке аз онҳо метавонад вазъи амнияти давлатро осебпазир гардонад. Моддаҳои 7 ва 8-и Қонуни зикршуда низоми амнияти кишвар ва вазифаҳои онро муайян намуда, дар асоси конунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар доираи сиёсати ягонаи давлатӣ, қувваҳои бо ҳам ҳамкорикунандаи таъмини амният, дигар мақомоти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот ва ташкилотҳои, ки дар доираи салоҳияти худ масъулияти таъмини амниятро ба уҳда доранд, низоми амнияти кишварро ташкил медиҳанд. Ба ибораи дигар, маҷмӯи мақомоти давлатие мебошанд, ки дар таъмини амният вазифа, салоҳият ва ваколатҳои мушаххаси худро дошта, дар ин доира фаъолияти худро амалӣ мекунанд. Тибқи моддаи 8 вазифаҳои асосии низоми таъмини амният инҳо мебошанд:

- пешбинӣ, ошкор ва пешгирӣ кардани таҳдидҳои дохилӣ ва берунӣ ба манфиатҳои ҳаёган муҳими объектҳои амният (ҚҶТ аз 15.03.2016, № 1283);
- таҳия ва амалӣ намудани маҷмуи тадбирҳои таъҷилӣ ва дарозмуддати пешгирӣ кардан ва аз байн бурдани ин таҳдидҳо;

¹⁰² Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният»// Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2011, №6, моддаи 434; с. 2014, №11, моддаи 646; Қонуни ҚТ аз 15.03.2016 , № 1283).

- ташкил намудан ва дар ҳолати омодабош нигоҳ доштани қувваю воситаҳои таъмини амният;
- идора намудани қувваю воситаҳои таъмини амният дар шароити ҳамарӯза ва ҳолатҳои фавқулодда;
- амалӣ намудани маҷмӯи тадбирҳои барқарор кардани кори муътадили объектҳои амният дар минтақаҳое, ки дар натиҷаи ба миён омадани ҳолатҳои фавқулодда зарар дидаанд;
- иштирок дар таъмини амнияти умумӣ ва минтақавӣ мувофиқи санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофнамудаи Тоҷикистон.¹⁰³

Муқаррароти зикршуда тақозо менамояд, ки мақомоти дар низоми амният масъул ҳамчун механизмҳои давлатӣ чораҳои заруриро дар самти мазкур бояд доимо андешида, баҳри бартараф намудани таҳдидҳои воқеӣ ва эҳтимоли омодагии доимӣ дошта бошанд.

Таҳлили воқеяи имрӯзаи Тоҷикистон ва ҷаҳони муосир дар назди давлат як қатор вазифаҳои муҳимро дар самти таъмини амният ва пойдории истиклолияти давлатӣ пеш мегузорад. Як қатор масъалаҳое мавҷуданд, ки таҳдид ба суботи давлат маҳсуб меёбанд, аз он ҷумла:

- мавҷудияти масъалаҳои то ба охир ҳалношудаи марзӣ бо баъзе кишварҳои ҳамсоя, аз он ҷумла Қирғизистон;
- мавҷудияти манбаи ҷангу низоъ дар Афғонистон, ки таҳдиди ҷиддӣ ба оромии марзҳои давлатӣ ва суботи на танҳо Тоҷикистон, балки тамоми минтақа ва ҷаҳон дорад;
- кӯшишҳои даҳолати беруна ба корҳои дохилӣ, ноором сохтани вазъи сиёсӣ аз ҷониби баъзе давлатҳои манфиатдор дар минтақаи Осиёи Марказӣ;
- авҷ гирифтани омили “исломи сиёсӣ” дар минтақа ва ҷаҳон ва хусусияти таҳдидовар касб намудани он барои инсоният;

¹⁰³ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният»// Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2011, №6, мод. 434; с. 2014, №11, мод. 646; Қонуни ҚТ аз 15.03.2016 с., № 1283)

- қувват гирифтани мусаллаҳшавии бошитоби абарқудратҳо, бартариятҳоҳӣ дар муносибатҳои байналмилалӣ ва талошҳои геополитикӣ ҷиҳати аз нав тақсим намудани ҷаҳони тақсимшуда.

Ин хатару таҳдидҳо дар замони муосир таҳдидҳои мебошанд, ки аз давлат андешидани чораҳои амалиро баҳри тақвияти қудрати амниятӣ ва мудофиавӣ талаб мекунад. Ҳамзамон, ҳамбастагӣ ва ҳамгиройии амиқ бо кишварҳои минтақа дар ин самт яке аз омилҳои таъминкунандаи амнияти миллию давлатӣ ба ҳисоб меравад, зеро дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ, васеъгардии манфиатҳои молии кишварҳои бузург ва ихтилофоти зиёди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии динии давлатҳои ҷаҳон, новобаста аз фишангҳои байналмилалии ба қолаби муайян даромада, на ҳар давлати миллӣ имконият дорад, ки истиқлолияти давлатии худро ҳифз намуда, мавқеи кишвари худро дар сатҳи ҷаҳонӣ ҳифз ва дуруст муаррифӣ намояд.¹⁰⁴ Ин ҳолат водор мекунад, ки давлат баҳри таъмини истиқлолияти худ ҳам аз механизмҳои дохилисистемавӣ ва ҳам аз байнисистемавӣ самаранок истифода барад. Принсипҳои таъмини амният, ки дар моддаи 3 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи амният”, тақозо менамоянд, ки дар ин раванд бояд эҳтиром ва риояи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд, қонуният ва масъулияти мутақобилаи инсон ва шахрванд, ҷамъият ва давлат оид ба таъмини амният риоя карда шуда, иттилоотонии ғаврии байниҳамдигарӣ ва мувофиқаи амалҳои қувваҳои таъмини амният ба роҳ монда шавад. Ҳамчунин, ягонагӣ, баҳамалоқамандӣ ва мувозинати ҳамаи намудҳои амният, бартарияти чораҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иттилоотӣ, назорат аз руи татбиқи ҳамаи маҷмуи амалҳо оид ба ҳифзи амният ва робита бо низомҳои амнияти байналмилалӣ таъмин карда шаванд.

Албатта, бешубҳа, шаклҳои зикршудаи амният татбиқи маҷмуи чора ва амалҳои мақсаднокро тақозо менамояд. Дар робита ба ин, қайд бояд намуд, ки давлат ҳамчун институти сиёсии ҷомеа қудрати тағйири

¹⁰⁴ Холиқзода А.Ф. Назарияи идоракунии шарқӣ (дар афкори мутафаккирони форс-тоҷик).- Душанбе, 2017. - С.19.

муносибати куллии ҷомеаро ба масъалаҳои амниятӣ низ дорад. Дар ин самт ба инобат гирифтани таҳдидҳои, ки хусусияти иттилоотӣ доранд, аҳамияти хоса касб мекунад. Таъмини амнати иттилоотии давлат чанбаҳои гуногун дошта он ҳамчун низоми мукаммали нигоҳдошт ва ҳифзи иттилоот, ифшо накардани иттилооти хизматӣ ва дигар иттилооти ба манфиатҳои давлат алоқаманд, дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон паҳн накардани маводи интишорӣ, намоишҳои телевизионӣ ва паҳши радиои воситаҳои ахбори оммаи хориҷӣ, ки мазмуни онҳо амнати миллиро халалдор месозад, роҳ надодан ба ғасби иттилоотӣ аз ҷониби давлатҳои дигар, ташаккули низоми мукаммали муқовиматкунандаи иттилоотӣ ва ғайраҳо тақозо менамояд. Вобаста ба ин қайд намудан зарур аст, ки ҷаҳони муосир мақом ва мансубияти иттилоотро ба маротиб боло бардошта, онро ҳамчун василаи мубориза барои ба даст овардани мақсадҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, ҳарбӣ, мудофиавӣ, экологӣ ва ғайраҳо истифода бурда истодааст. Маҳз аз ҳамин сабаб мафҳуми “ҷангҳои иттилоотӣ” дар муборизаи имрӯзаи абарқудратҳо мавқеъ пайдо намуда, ҳамчун шакли пешбурди мубориза барои ба даст овардани мақсад истифода шуда истодааст. Иттилоот ҳамчун василаи интиқоли арзишҳои муайян дар шаклгирии муносибатҳои ҷамъиятию сиёсӣ нақши муҳим дорад. «Башаклдарории» идеологии дилхоҳ ҷомеа бевосита тавассути механизми иттилоотӣ ба роҳ монда мешавад. Ҷоҳоро метавон ба он қисмати шуур хос донист, ки оламро дар шакли образҳо инъикос намуда, муносибати инсонро ба воқеияти атроф дар асоси иттилооти ба дастоварда ба танзим мебарорад. Иттилоот ҳамчун ҷузъи ташаккулдиҳандаи сохтор дар шуури ҷамъиятӣ ва фарҳанги сиёсӣ кодир аст ин зухуротҳо вобаста ба мансубияти худ танзим намояд.¹⁰⁵

Шаклҳои гуногуни хатарҳои иттилоотӣ ҷой доранд, ки ба онҳо терроризми иттилоотии ба руҳу равони шахрвандон таъсиррасонанда,

¹⁰⁵ Хидирзода М.У. Нақши иттилоот ва муқовимати иттилоотӣ дар шаклгирии шуури омма (дар ҳошияи мақолаи С.Ятимов «Равоншиносии ҷамъиятӣ ва амнати ҷамъиятӣ» (дар доираи шуури муқаррарӣ) //Ҷумҳурият, 7 апрели соли 2016, №67 (22889).

пешниҳоди иттилооти таҳрифшуда аз ҷониби воситаҳои ахбори омма, аз ҳад зиёд ошкор ва кушода будани фазои иттилоотӣ дар ҷомеа, ки тасаввуротро дар бораи набудани сирри давлатӣ, тижоратӣ ва хизматӣ ба миён оварда, боиси сар задани ҳолатҳои таҳаммулнозарии этиқодӣ ва сиёсӣ низ шуда метавонанд, таъқиби электронии аҳоли, ҳизбҳои сиёсӣ, истифодаи шабакаҳои компютерӣ ва мавҷуд набудани масъулият барои иттилоот дохил мешавад.¹⁰⁶

Ҷаҳони имрӯза гирифтори инқилоби бечунучарои иттилоотӣ гаштааст. Ин раванд таъсири бевоситаи худро ба ташаккули муносибатҳои нави ҷаҳонӣ низ расонида, иттилоотро ҳамчун захираи боэътимоди ҳокимият ва идоракунии истифода бурда истодаанд. Дар чунин шароити мураккабу мушкил василаҳои иттилоотӣ бояд ҳамчун як шакли хоси моликият шинохта шуда, идоракунии ин моликият бо назардошти манфиатҳои миллию давлатӣ роҳандозӣ карда шаванд. Чуноне ки Добренков В.И. қайд мекунад, дар шароити болоравии вобастагии бемайлоии равандҳои иҷтимоӣ ва фаъолияти инсонҳо аз фаъолияти системаҳои иттилоотию телекоммуникатсионӣ, ҳамчунин дар шароити мавҷудияти имкониятҳои маҳдуди назорати соҳаи иттилоот таъсиррасонии иттилоотӣ яке аз усулҳои пешбурди сиёсати байналмилалӣ гашта истодааст.¹⁰⁷ Ин амалия агар аз як ҷиҳат амалияи пазируфташуда дар замони муосир гашта бошад ҳам, таҳдидҳои дар ин замина ба вуҷудоянда низ кам нестанд. Мисоли одитарин ин мансубият ва духурагии воситаҳои электронии иттилоот мебошад. Агар иқтисодии бузурги иттилоотӣ ва шабакавӣ, аз як ҷиҳат баҳри иттилоотонӣ ва таъмини муқовимати иттилоотӣ хизмат кунад ҳам, аз ҷиҳати дигар, амнияти иттилоотии давлатро осебпазир мегардонад. Яъне ҳуҷумҳои иттилоотӣ тавассути маҳз системаҳои иттилоотии мавҷуда дар ин ё он

¹⁰⁶ Ниг.:Информация. Дипломатия. Психология.//Отв.ред.Ю.Б.Кашлев. - М.,2002.- С.602.

¹⁰⁷ Добренков В.И. Проблемы построения стратегического сообщества на основе положений Окинавской Хартии// Добренков В.И. Глобальная информатизация и безопасность России. Материалы круглого стола «Глобальная информатизация и социально-гуманитарные проблемы человека, культуры, общества»//Под ред. Добренкова В.И. - М., 2001.- С.23.

кишвар сурат мегиранд. Маҳз аз ҳамин сабаб, таъмин намудани амнияти иттилоотӣ бо тамоми ҷузъиёташ сиёсати ягонаи тарҳрезӣшударо тақозо менамояд, ки ба ташаккули фазои ягонаи иттилоотӣ мусоидат намояд.

Зимни ташаккули фазои ягонаи иттилоотӣ давлат нақши асосиро бозида, бештари ҳолатҳо мақсадҳои иттилоотию идеологиро пайғирӣ менамояд, зеро маҳз инҳо дар нигоҳдорию рушди давлат ва иттиҳоди миллат чун омили меҳварӣ баромад мекунад.¹⁰⁸ Ташаккули фазои ягонаи иттилоотӣ дар замони муосир масъалаи мушкил, вале ҳалшаванда боқӣ мемонад, зеро вобаста ба рушди технологияҳои иттилоотӣ беҳтар гардидани дастрасӣ ба онҳо, таъсис ва фаъолияти даҳҳои шабакаҳои иҷтимоӣ, ташаккули системаҳои мукамал ва пурқуввати шабакавӣ муҳимияти масъаларо боз ҳам боло бурда, аз ҳар як давлат тақозо менамояд то дар масъалаи ташкили муқовимати устувор ба таҳдидҳои иттилоотӣ вобаста ба талаботи ҷаҳони имрӯза ҷавобгӯ чораҷуӣ намояд.

Масъалаи таъмини гардиши (сиркулятсия) иттилоот дар ҷомеа яке аз масъалаҳои муҳиме мебошад, ки аҳамияти амнияти дошта, бояд таҳти назорати ҷиддӣ қарор гирад. Зеро таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки мавҷудияти мавҷи иттилоотии беназорат ва транзитӣ дар шароити муосир яке аз омилҳои муташанниҷ гардонидани вазъи иҷтимоию сиёсӣ дар кишварҳои гуногун гашта, фаъолона ҳамчун аслиҳаи ҷанги иттилоотӣ истифода шуда истодааст.¹⁰⁹ Воқеияти имрӯзаи Тоҷикистон нишон медиҳад, ки низом ва фазои кушодаи иттилоотӣ мавҷи иттилоотии хусусияти гуногундоштаро ба ҷомеа бор намуда истодааст. Дар ҷаҳони зудтағйирёбандаи муосир метавонад номувофиқатӣ ва ҷун натиҷа муҳолифати манфиатҳо дар соҳаҳои гуногун, аз ҷумла дар соҳаи иттилоот ба амал ояд. Ихтилофи манфиатҳо дар ин соҳа пайваستا ба сурати муҳолифати иттилоотӣ инъикос мегардад, ки он шаклҳои таҳдидро касб менамояд. Таҳдиди иттилоотӣ, ҳамчун амали

¹⁰⁸ Соҳибов У.Ш. Технологияи иттилоотию коммуникатсионӣ дар ташаккули фазои иттилоотӣ//Ахбори институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови АИ ҶТ.- Душанбе, 2017, №2.- С.52.

¹⁰⁹ Хидирзода М.У., Раҳимзода Ш.К. Информатсия ва управление политическими процессами.- Душанбе, 2017.- С.36.

тархрезिशуда, аз истифодаи ҳадафноки восита ва усулҳои махсус барои таъсир ба захираҳои иттилоотӣ ва ҳимояи захираҳои иттилоотии худӣ ба хотири расидан ба ҳадафҳои стратегӣ ё тактикий худ иборат аст.¹¹⁰

Гардиши иттилоот дар ҷомеаи мо тавассути василаҳои гуногуни иттилоотӣ таъмин гашта истодааст. Дар чунин ҳолат хусусияти куллан манфӣ ё мусбӣ доштани онҳоро бе таҳлили амиқ муайян намудан мумкин нест. Маҳз аз ҳамин сабаб ташаккули муқовимати сазовори иттилоотӣ зарур мебошад, ки ин нуқта яке аз нуқтаҳои асосии Консепсияи таъмини амнияти иттилоотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Консепсияи мазкур муқаррар намудааст, ки “Сиёсати давлатии иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун ҷузъи таркибии сиёсати давлатии хориҷӣ ва дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон доираи фаъолияти мақомоти ҳокимият ва идораи давлатиро дар соҳаи иттилоот муайян менамояд. Консепсияи сиёсати давлатии иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон системаи назарияти расмии давлат ба мақсад, вазифа, усулҳо ва самтҳои асосии фаъолият дар соҳаи иттилоот мебошад”¹¹¹. Чуноне ки аз муқаррароти Консепсия бармеояд, сиёсати давлатии иттилоотӣ фарогири доираи васеъ, яъне ҳам сиёсати дохилӣ ва ҳам сиёсати хориҷии давлат ба шумор меравад. Ин нуқта аз он далолат мекунад, ки имрӯз бидуни иттилоот ва василаҳои иттилоотӣ дар сиёсатҳои худ давлат наметавонад муваффақ бошад. Яъне иттилоот имрӯз василаи мавҷудияти давлат, захираи боэътимоди ҳокимият, омили ташаккули афкори ҷомеа маҳсуб ёфта, барои ин зарур аст, ки ҷиҳати таъмини идоракунии босамари давлатӣ бо роҳи ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотию таҳлили муосир, дастгирии қабули қарорҳои идоракунӣ, рушди устувори иқтисодӣ, афзалиятнокии манфиатҳои давлатӣ ва амнияти миллӣ ҷораҳои мушаххас андешида шаванд.

¹¹⁰ Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тасдиқи Консепсияи сиёсати давлатии иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели соли 2008, №451.

¹¹¹ Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “дар бораи тасдиқи Консепсияи сиёсати давлатии иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели соли 2008, №451.

Сиёсати иттилоотӣ ин қобилият ва имконияти таъсиррасонии субъектҳои сиёсат ба шууру зеҳни одамон, рафтору фаъолияти онҳо тавассути иттилоот ба манфиати давлат ва ҷомеаи шахрвандӣ аст. Микдор, сифат ва дастрасии захираҳои иттилоотӣ аз бисёр ҷиҳат сатҳи тараққиёти мамлакат, мавқеи онро дар ҷомеаи ҷаҳонӣ муайян менамоянд ва бешубҳа нишондиҳандаи асосии ин мавқеъ дар даҳсолаҳои аввали асри XXI мегарданд. Бинобарин самтҳои стратегии сиёсати давлатии иттилоотӣ чунинанд:

- ташкил, рушд ва таъмини амнияти захираҳои давлатии иттилоотӣ;
- истифодаи васеи технологияҳои иттилоотӣ дар идоракунии давлатӣ ва дар идораи системаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва ғайра;
- эҷод, дастгирӣ ва такмили нуфузи иттилоотии Тоҷикистон бо роҳи истифодаи босамари технологияҳои иттилоотӣ;
- ҳифзи манфиатҳои иттилоотии давлат, таъмини амнияти иттилоотии давлат, дифоъ аз ҳамлаҳои иттилоотӣ, таҳдидҳо ва амалиёти дигар, бартарафсозии онҳо;
- воридшавӣ ба ҷомеаи иттилоотии ҷаҳонӣ.¹¹²

Самтҳои зикршуда нишон медиҳанд, ки иттилоот ҳамчун захираи сиёсӣ қодир аст, дар маъмини амнияти сартосарӣ таъсири амиқ дошта бошад. Бинобар ин дар назди давлат як қатор вазифаҳои муҳим, аз қабилӣ ташкили механизми самаранок ва такмили идоракунии давлатии захираҳои иттилоотӣ, таъмини талаботи иттилоотии ҷомеа ва афрод, ташкили заминаҳои иттилоотии рушди ҷамъиятии устувор ва босуботи Ҷумҳурии Тоҷикистон меистад, ки иҷрои онҳо омили муҳими таъмини соҳибистиклолии давлат маҳсуб меёбад.

Таҳкими давлатдорӣ миллии мо дар замони омешиши шадиди арзишҳо бе талошҳои созанда ва муқовимати устувори иттилоотӣ бениҳоят мушкил аст. Маҳз аз ҳамин сабаб, амнияти иттилоотӣ ҳамчун яке аз роҳҳои таъмини амнияти давлатию миллий қабул гашта, дар роҳи

¹¹²Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “дар бораи тасдиқи Концепсияи сиёсати давлатии иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели соли 2008, №451.

ба амал баровардани он чораҳои мушаххас андешида мешаванд. Ба сифати таҳдидҳо дар ин раванд девалвацияи арзишҳои маънавӣ, тарғиби намунаҳои маданияти оммавии ба зӯроварӣ асосёфта, назарфиребии иттилоотӣ ва ғайра пазируфта мешаванд. Ногуфта намонад, ки нигоҳдошти забон ва фарҳанги миллӣ ҳамчун арзишҳои миллӣ ва давлатдорӣ ба сифати масъалаҳои калидӣ дар таҳкими давлатдории миллӣ боқӣ мемонанд.

Бояд қайд намуд, ки арзишҳои миллӣ маҳз ҳамон зухурот ва объектҳои моддию ғайримоддие мебошанд, ки дар тури таърих муҳимияти онҳоро миллат эътироф намудааст, тавассути нигоҳдошт ва рушди онҳо пешрабии худро таъмин намудааст, дар заминаи онҳо тарзи рузгордорӣ, урфу одат ва анъанаҳои худро нигоҳ доштааст. Маҳз дар ҳамин замина миллат ҳамчун уму мияти томи дорои хусусиятҳои умумӣ, тарзи тафаккур ва урфу одат дар ҳудуди таърихии худ пойдор мондааст. Пойдории миллат пойдории давлатдории миллиро заминагузор гаштааст.

Арзишҳои миллию давлатдорӣ арзишҳои муҳиму ивазнашавандае мебошанд, ки новобаста ба манфиатҳои сиёсӣ, мавқеъҳо ва ақидаҳо аз ҷониби аъзои ҷомеа бояд ҳифз карда шаванд. Бахусус, дар замони муосир, ки муқовиматҳо дар самтҳои гуногун бо шакли намудҳои гуногун идома доранд, ин рисолати воситаҳои ахбори омма аҳамияти махсус пайдо мекунад.

Сабабҳои дар боло зикргардида тақозо менамоянд, ки таъмини амнияти фарҳангӣ ҳамчун яке аз роҳҳои таъмини амнияти давлатию миллӣ маҳсуб ёфта, дар роҳи ба амал баровардани он чораҳои мушаххас андешида мешаванд. Ба сифати таҳдидҳо дар ин раванд девалватсияи арзишҳои маънавӣ, тарғиби намунаҳои маданияти оммавии ба зӯроварӣ асосёфта, назарфиребии иттилоотӣ ва ғайра пазируфта мешаванд. Ногуфта намонад, ки нигоҳдошти забон ва фарҳанги миллӣ ҳамчун

арзишҳои миллӣ ва давлатдорӣ ба сифати масъалаҳои калидӣ дар таҳкими давлатдорӣ миллӣ боқӣ мемонанд.¹¹³

Дар чунин шароит ҳифзи арзишҳои миллӣ ва умумидавлатӣ вазифаи басо мушкил, вале муҳим мебошад. Тафриқаандозии байни арзишҳои муқаддаси миллӣ ва манфиатҳои гурӯҳ ё қишрҳои алоҳида боиси суст шудани низоми арзишӣ дар ҷомеа гашта, қодир аст масъалаи афзалиятнокии арзишҳои миллиро зери таҳдид қарор диҳад. Ҳифзи забону фарҳанг бо ҳама рӯкнҳои он дар марҳилаи кунунӣ хеле муҳим арзёбӣ мешавад. Омӯзиши таъриху фалсафаи ҳар як урфу одат, анъана ва сару либоси миллӣ худ як мактаби муҳим дар самти худшиносии миллӣ маҳсуб ёфта, муаррифии онҳо зарур мебошад, зеро шинохти асолат ва аҳамияту зарурати одитарин рӯкнҳои фарҳанг имконияти васеъро баҳри муаррифии бештари онҳо ба миён оварда, такони ҷиддӣ дар самти ҳимояи онҳо мегардад.¹¹⁴

Чӣ хеле ки тазаккур дода будем, ҷаҳонишавӣ ба вазъи фарҳангии кишвари мо таъсири бевоситаи ҳудро расонида истодааст. Аз як тараф, агар василаи ошноӣ бо тамаддун ва фарҳангҳои миллатҳои дигар гашта бошад, аз дигар ҷониб, вобастагиаш аз шабакаҳои иттилоотӣ зиёдтар гаштааст. Вобаста ба ин ҳолат Сайидзода З. қайд мекунад, ки “Вақте шаҳрвандони боақлу фаросат ба тамошочиёни беҳаёл табдил мешаванд ва зиндагии иҷтимоӣ фаъолиятҳои дастачамбӣ инсонҳо ба сахнаҳои театр ё пардаҳои намоиш табдил мешаванд, ин вазъ нишонаи он аст, ки фарҳанги миллӣ дар хатар аст. Ба ин тартиб мумкин аст, бӯҳронҳои шадиде ба вуқӯъ биёянд”¹¹⁵. Муаллиф барҳақ қайд менамояд, ки ба сифати намунаи рафтору ахлоқ қабул намудани арзишҳои бегона боиси фалачи арзишҳои маънавии миллӣ гашта, раванди бегонашавиро метезонад. Ин таҳдидҳоро дар ҷомеаи Тоҷикистон низ бояд пешгирӣ

¹¹³ Хидирзода М.У. Ҳикмати либоси миллиро бояд шинохт/ АМИТ «Ховар», 25.07.17. /khovar.tj

¹¹⁴ Хидирзода М.У. Иттилоот ва омилҳои ташаккули тафаккури созанда дар замони ҷаҳонишавӣ// Истиқлолият ва стратегияҳои муваффақ.- Душанбе, 2017.- С.57.

¹¹⁵ Сайидзода З. Густариши ахлоқи миллӣ –посух ба паёмдҳои манфии ҷаҳонишавӣ.- Душанбе,2014.- С.34.

намуд, зеро фазои мавҷудаи иттилоотӣ имрӯз имконият дода истодааст, то мавҷи иттилооти хусусияти гуногундошта ба ҷомеа ворид шавад.

Маҳз бо дарназардошти таҳлили зикршуда зарур аст, то дар ҳама ҳолат бартарияти захираҳои иттилоотии давлат таъмин карда шаванд. Таҳлили ҳодисаҳои “баҳори араб” нишон доданд, ки бартарии захираҳои иттилоотии беруна аз дохилӣ боиси радикализатсияи ҷомеа ва ғайриқонунии равияҳои экстремистӣ гашт. Масъалаи дигари муҳим ин воридоти таълимоти динии ғайриисломӣ, ки аз манотиқи дигари ҷаҳон ворид шуда, тавассути василаҳои иттилоотӣ ҷонибдорони зиёде пайдо карданд.¹¹⁶

Дар рӯ ба рӯи таҳдиду хатарҳои мавҷуда ба истиклолияти давлатӣ функцияҳои давлат низ такмил ёфта, дар ҳолатҳои муайян омезиши функцияҳои дохилӣ ва хориҷӣ ба амал меоянд. Дар натиҷа талабот ба ҳамгироии минтақавӣ ва ҷаҳонӣ бо мақсади ҳалли мушкилиҳои мавҷуда пурзӯр гашта, аз давлат тақозо мегардад, ки дар татбиқи ҳадафҳои худ устувортар баромад намояд. Чунин ҳатаре, ки имрӯз маҳз пурзӯр гаштани ҳамин ҷанбаи функционалии давлатро тақозо менамояд, ин афзудани таҳдидҳо вобаста пешгирии терроризм ва экстремизм мебошад.

Қувват гирифтани равия ва ҳаракатҳои ифротӣ инсониятро бо раванди глобалии харобиоваре рӯ ба рӯ намудааст, ки даҳшату оқибатҳои фоҷиабораш аз дигар мушкилоти глобалӣ хатарноктаранд.

Хатар ва даҳшатафкани ин равия ва ҳаракатҳо дар он аст, ки онҳо на танҳо пояҳои сиёсӣ ва иқтисодии кишварҳо ва низомҳои сиёсии побарҷоро аз байн мебаранд, балки тухми кинаю адоватро дар вучуди инсоният дар заминаи мансубияти миллӣ ва динию мазҳабии онҳо кошта, хотираи таърихии миллатҳоро тираю тор ва пур аз нафрату кина нисбат ба якдигар мекунанд. Ин аст, ки даҳшатафкани ин равияҳо агар дар давраҳои пешин ба муқобили шахсиятҳои алоҳида нигаронида шуда

¹¹⁶ Махмадов А.Н., Хоперская Л.Л. Современный Таджикистан: диалектика независимости и интеграции (политико-правовой анализ).

бошад, пас, айна ҳол ин раванд таҳдид ба ҳастии инсоният ва сулҳу суботи кишварҳо дорад. Хатари чиддӣ ва таҳлукаовари равияҳои ифротӣ дар он аст, ки қайҳо онҳо марзҳои кишварҳоро паси сар карда, ба як зухуроти трансмиллӣ ва транссарҳадӣ табдил ёфтаанд.

Фаъолияти байнисистемавӣ дар марҳилаи кунунӣ, ки ҳамбастагии ҷаҳони муосирро зич гардонида истодааст, бағоят муҳим аст. Воқеияти сиёсии муосир нишон дода истодааст, ки ягон давлат дар алоҳидагӣ ба пуррагӣ наметавонад ин хатарро решакан намояд, зеро доираи паҳншавӣ ва робитаҳои онҳо басо фарох мебошанд. Маҳз аз ҳамин сабаб, ҷаҳони имрӯза терроризму ифротгароиро ҳамчун хатари умумибашарӣ эътироф намуда, муборизаи дастаҷамъонаро ба муқобили онҳо мувофиқи мақсад мешуморад.

Рисолати низоми сиёсӣ дар мавриди пешгирии терроризму экстремизм, пеш аз ҳама, дар иҷрои вазифаи экстракционии он аён мегардад, ки тибқи он бояд тамоми нерӯи дохилии худро баҳри фаъолияти минбаъдааш сарф намояд. Дар ин самт ба низоми сиёсӣ зарур аст, ки баҳри такон додан ва ба кор даровардани механизмҳои дохилисистемавӣ кӯшиш намояд. Механизмҳои дохилисистемавӣ гуфта, он ниҳодҳоеро дар назар дорем, ки фаъолияти онҳо дар сатҳи ҷомеа амалӣ гашта, муносибатҳои иҷтимоӣ аз ҷониби онҳо тавассути низоми мавҷудаи ҳуқуқӣ, ҷамъиятӣ, урфу одат ва анъанаҳо амалӣ карда мешаванд.

Истифодаи васеи мафҳуми “терроризми исломӣ”, “ифротгароии исломӣ” бозгӯи он ҳақиқатест, ки имрӯз қувваҳои асосии геополитикӣ бо истифода аз ҳассосияти эътиқодӣ баҳри баҳри ба даст овардани мақсадҳои худ аз номи ислом манфиатхоҳона истифода бурда истодаанд. Ин таҳдид ба амният ва суботи кишвари мо низ ҷойдошта, вобаста ба он Президенти мамлакат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намуда буд, ки “дар солҳои охир раванди сиёсигардонии ислом ва дар ин замина қувват гирифтани бадбинии динию мазҳабӣ, амалҳои таҳрибкорона сабаби

муташианниҷ гаштани вазъият дар минтақаҳои гуногун гашта истодааст. Бо дар назардошти мавқеи географии кишвари мо, ин хатарҳо ба мо ҳам таҳдид мекунад”.¹¹⁷ Яъне мавҷудияти терроризму ифротгароӣ ҳамчун мушкилиҳои хусусияти глобалидошта дар назди давлат вазифаи тақвияти ҳамкориҳои байналмилалиро бо мақсади мубориза бо ин хатари ҷаҳонӣ пеш гузошта, тақозо менамояд то дар муайян намудан афзалиятҳои рушд, пеш аз ҳама, аз афзалияти вазифаҳои таъмини амният ва субот пеш гирифта шавад. Таъмини афзалияти ин масъала барои кишвари мо як қатор сабабҳои ҷиддӣ дорад. Аз он ҷумла:

- мавқеи ҷойгиршавии ҷуғрофӣ, ки чорроҳаи тамаддунҳо маҳсуб меёбад;
- ҳамсоягӣ бо Афғонистон, ки ҳамчун кишвари ноором ва манбаи омода намудани террористон шинохта шудааст;
- мавҷудияти баъзе омилҳои иҷтимоӣ, аз қабилӣ бекорӣ ва муҳочират, ки особпазирии ин қишрҳо ба баланд мебардорад.

Ин ва дигар омилҳои хусусияти объективӣ ва субъективӣ дошта муҳимияти масъаларо асоснок намуда, боло бурдани самаранокии иҷрои функцияи мазкурро тақозо менамояд, зеро хусусияти таъсиррасонии қувваҳои беруна, кушишҳои истифода аз нерӯҳои ноустувори сиёсии дохилӣ, истифода аз таъсир ва нуфузи дин мушкилии ҷиддиро дар ҷомеаи мо дар соли 2015 низ пеш оварда, субот ва амнияти кишварро зери таҳдид қарор дод. Қувваҳои манфиатдори геополитикӣ бо истифода аз мавҷудияти озодиҳои динию сиёсӣ дар Тоҷикистон кӯшиш намуданд, то ҲНИТ дар якҷоягӣ бо қувваҳои хоинони дигари дохилӣ табадуллотӣ давлатӣ ба амал бароранд. Вале ин нақшаи онҳо амалӣ нагашта, давлат қудрати худмуҳофизатии худро истифода буд ва пеши роҳи ин амал гирифта шуд.

Ҳизби Наҳзати Исломии Тоҷикистон (минбаъд ҲНИТ) аз 4 декабри соли 1991 расман ташкил шуда, фаъолият менамуд. Ҳарчанд дар

¹¹⁷ Баромади Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷаласаи васеи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи натиҷаҳои рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакат дар соли 2015 аз 21.01.2016.

ичлосияи ХУ1 Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти ҳама хизбҳои сиёсӣ, аз он ҷумла ҲНИТ то муайян намудани сатҳи иштироки онҳо дар муқовиматҳои сиёсӣ ва барангехтани низои сиёсӣ боздошта шуда буд, вале ҲНИТ фаъолияти худро аз соли 1992 то соли 1997 дар ҳудуди Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон идома дода, баъди бастании Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон аз 27 июни соли 1997 дар асоси қарори раёсати Суди Олӣ аз 12 августи соли 1999 фаъолияти ин хизб дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷозат дода шуда, 28 сентябри соли 1999 дар Вазорати адлия ба қайд гирифта шуда буд ва сипас 15 октябри соли 2003 он ҳамчун хизби сиёсӣ аз нав ба қайд гирифта шуд.

Гарчанде таъйиноти асосии таъсиси ҲНИТ аз ҳифзи истиқлолияти сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии Тоҷикистон, ҳимояи яқпорчагӣ ва тамомияти арзии Тоҷикистон, ҳимоят аз истиқрори сулҳ, таъмини ваҳдати миллӣ ва ҳамзистии бародаронаи халқҳои Тоҷикистон ва ғайра иборат бошад ҳам, вале тайи солҳои охир аъзои он даст ба қонуншиканиҳо зада, теъдоди зиёди чиноятҳои дорои хусусияти террористию экстремистӣ содир намуда, дар байни аҳоли, аз ҷумла, бо истифодаи воситаҳои ахбори омма норозигию ифво ва кинаю адоват барангехтанд, ки ин амалҳои онҳо боиси халалдоршавии ҳаёти осудаи шаҳрвандон ва амнияти ҷамъиятӣ гардида, ба асосҳои сохти конституционӣ, амният ва соҳибхушӣҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳдид менамояд. Ҳамчунин, ширкати онҳо дар кӯшиши табaddулоти давлатӣ, ки аз ҷониби собиқ муовини вазири мудофия Назаров Ҳ. мақсади ниҳоии онҳоро бараъло нишон дод, ки ин хизб ҳанӯз ҳам аз мақсадҳои худ даст нақашадааст. Бинобар ин бо қарори Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҳизби Наҳзати Ислонии Тоҷикистон ташкилоти террористӣ-экстремистӣ эътироф карда шуда, фаъолияти он дар Ҷумҳурии

Тоҷикистон қатъ карда шуда, ҳизб ҳамчун шахси ҳуқуқӣ барҳам дода шуд.

Воқеаҳои ҷаҳони муосир ва ғоҷиаҳои инсоният вобаста ба ғаъолияти гурӯҳи террористии ба ном “Давлати исломӣ” бори дигар нишон медиҳанд, ки терроризм ҳамчун падидаи глобалӣ қудрати фарогирии кишварҳоро новобаста ба сатҳи иқтисодию иҷтимоӣ ва мавқеи географӣ дошта, таҳдид ба истиқлолияти давлатӣ ва яғонагии кишварҳоро пурзӯр мегардонад. Аз рӯйи оморҳои расмӣ соли 2015 аз ҷониби эмиссарҳои давлатҳои исломӣ ба воситаи Туркия ва Афғонистон ба кишварҳои Шарқи наздик зиёда аз 500 нафар шаҳрвандони Тоҷикистон сафарбар карда шуда буданд. Ин теъдод то охири моҳи март соли 2016 ба 1094 расид. Ин нишондиҳандаҳо аз он далолат мекунанд, ки қобилияти таъсиррасонии эмиссарҳои давлати исломӣ, истифодаи усулҳои эътимодбахшӣ ва боваркунонӣ, василаҳои маҷозӣ, шабакаҳои иттилоотӣ ва иҷтимоии васеъ истифодашаванда имкониятҳои гурӯҳҳои террористиро боз ҳам васеътар мегардонанд.

Ин аст, ки имрӯзҳо маҳз шабакаҳои интернетӣ василаи ҷалби ҷавонон ба муқовиматҳои кишварҳои хориҷа ва ташвиқу тарғиби равияҳои ифротӣ дар дохили кишвар гашта истодаанд. Мубаллиғони виртуалӣ, ки дорои малакаҳои хуби боваркунонӣ, ҳавасмандсозӣ ва ҷалбкунӣ мебошанд, аз усулҳои корбарии фардӣ васеъ истифода бурда, доираи ҷонибдорони худро васеъ намуда истодаанд. Таҷриба ва таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар аксарияти кулли мавридҳо ҷалбшавии ҷавонон маҳз тавассути шабакаҳои интернетӣ сурат гирифта истодаанд. Яъне, маҳз шабакаҳои иҷтимоӣ майдони мусоиди гуфтугузори мубаллиғон гашта, ғаъолияти гурӯҳҳои ифротӣ бо ҳамин васила таъмин гашта истодааст. Ин аст, ки наврасони нооғаҳи мо дар Нораку Шаҳритӯс тавассути хоҷагони виртуалии худ «фармон» гирифтаю парчами ҷаҳолату торикиро дар фазои суботу шукуфони ватани худ бардоштани шуданд. Яъне маҳз тавассути тағйири дарк ва шуури ҳанӯз

ба пуррагӣ ташаккулнаёфтаи наврасону ҷавонон бо роҳи гуфтугӯи мустақими виртуалӣ ва таъсиррасонӣ ба руҳу равони онҳо мубаллиғону аъзои ин ҳаракатҳои иртиҷоӣ ҷонибдорони ғоявии худро «коркард» мекунанд.¹¹⁸

Новобаста ба ҷораҳои андешидашуда, мутаасифона то ба имрӯз ҷомеаи ҷаҳонӣ дар муқовимат бо ин вабои аср муваффақ нест. Механизмҳои муқовимат бо терроризму ифротгароӣ наметавонанд барои тамоми ҷомеаҳо якхела бошад, зеро ҳар як ҷомеа хусусиятҳои хоси миллию этникӣ ва динию мазҳабии худро дошта, паҳнқунандагони ин равияҳо моҳирона ин омилҳоро ба инобат мегиранд. Аз ин рӯ, дар низоми мавҷудаи муносибатҳои иҷтимоию сиёсӣ зарур аст, ки механизмҳои ташаккулдиҳандаи шуури ҷамъиятӣ фаъолияти мунтазам ва системанок дошта бошанд.

Ин таҷрибаи сиёсӣ аз он дарак медиҳад, ки манфиатҳои дар заминаи истифодаи эътиқоду дин ташаккулёфта, метавонанд доимо василаи истифодаи нерӯҳои беруна қарор гирифта, ҷиҳати пешгирии амалҳои таҳрибкоронаи онҳо ҳамкории минтақавӣ ва ҷаҳонӣ ногузир мебошад.

Тоҷикистон ҳамчун кишвари соҳибистиклол дар ин самт стратегияи муайяни худро пеш бурда, тавассути мустаҳкам намудани заминаи қонунгузорӣ ва ҳамкориҳо бо дигар субъектҳои муносибатҳои байналмилалӣ фаъолияти ҳадафнокро пеш бурда истодааст.

Қабул шудани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мубориза бар зидди терроризм”, ки мақсади он татбиқи сиёсати давлатӣ дар соҳаи мубориза бар зидди терроризм, татбиқи уҳдадорҳои байналмилалии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи мубориза бар зидди терроризм, танзими ҳуқуқии муносибатҳои вобаста ба мубориза бар зидди терроризм, ташаккули вазъи тоқатнопазири аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба терроризм, ошкор, пешгирӣ ва қатъ намудани

¹¹⁸ Хидирзода М.У. Нақши иттилоот ва муқовимати иттилоотӣ дар шаклгирии шуури омма (дар ҳошияи мақолаи С.Ятимов «Равоншиносии ҷамъиятӣ ва амнияти ҷамъиятӣ» (дар доираи шуури муқаррарӣ) //Ҷумҳурият, 7 апрели соли 2016, №67 (22889).

фаъолияти террористӣ, бартараф кардани сабаб ва шароитҳои пайдоиши терроризм мебошад, баҳри таҳким бахшидани фаъолият дар ин самт мусоидат намуда истодааст. Тибқи муқаррароти моддаи 6 қонуни мазкур мубориза бар зидди терроризм яке аз вазифаҳои афзалиятноки давлат буда, функцияи худро дар ин соҳа тавассути мақомоти ҳокимияти қонунгузорӣ, иҷроия ва судӣ амалӣ менамояд.

Бо дарназардошти пурзӯр гаштани таҳдидҳои амалҳои террористӣ ва экстремистӣ дар кишварҳои гуногуни минтақа ва ҷаҳон Ҷумҳурии Тоҷикистон **Стратегияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба муқовимат ба экстремизм ва терроризм барои солҳои 2016-2020-ро қабул намуд.** Таҷрибаи байналмилалӣ ва ватании муқовимат бо экстремизм ва терроризм собит менамояд, ки муваффақ шудан дар ин ҳода таҳия ва амалӣ намудани чорабиниҳои маҷмӯии ба бартараф намудани омилҳои мафкуравӣ, иқтисодӣ-иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ ва ниҳодии фаъолшавии онҳо равонашударо тақозо менамояд. Дар муқаддимаи ҳуҷҷати мазкур омадааст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон бо эҳсоси таҳдидҳои афзояндаи экстремизм ва терроризм ба амнияти миллии ва рушди босуботи худ ба пайгирӣ аз ҷомеаи ҷаҳонӣ ва кишварҳои минтақа, муборизаро дар ин самт пурзӯр менамояд.

Созмонҳои экстремистӣ ва террористӣ фаъолиятшонро вобаста ба паҳн намудани ғояҳои тундравона, барангехтани кинаю адоват ва низои мазҳабӣ дар ҷомеа, ба сафҳои худ ҷалб намудани ҷавонон ва содир намудани ҷиноятҳои дорои хусусияти экстремистӣ ва террористӣ пурзӯр намуда, мехоҳанд соҳти ҷамъиятӣ-сиёсии ин ё он кишварро бо роҳи зӯрварӣ тағйир диҳанд.¹¹⁹ Яъне, дар назар бояд гирифт, ки экстремизму терроризм ҳамчун зухуроти харобиовар ба ҳастии инсоният таҳдид намуда, рӯз ба рӯз усул ва тарзи муборизаи худро гуногун намуда, талош мекунад то дар муҳитҳои гуногуни иҷтимоӣ баҳри худ замина фароҳам оварад. Бинобар ин Тоҷикистон бо дарназардошти ин хусусият кӯшиш

¹¹⁹ Стратегияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба муқовимат ба экстремизм ва терроризм барои солҳои 2016-2020.

намуда истодааст, ки дар масири мубориза зарбаҳои ҳадафнок расонида тавонад.

Дар ҳуҷҷати мазкур самтҳои афзалиятноки мубориза ба муқобили экстремизму терроризм муайян карда шудаанд, аз он ҷумла, баланд бардоштани сатҳи фарҳанги ҳуқуқии ҷомеа ва ҳифзи иҷтимоӣ-ҳуқуқии шахс, бартараф намудани омилҳои иҷтимоӣ-иқтисодии экстремизм ва тундгароии ба терроризм баранда, ташаккули андешаи миллӣ ва пурзӯр намудани қорҳои мафкуравӣ, пешгирии экстремизм ва ташаккули фарҳанги таҳаммулгароӣ дар муҳити динӣ, Огоҳонӣ аз экстремизм ва тундгароӣ дар байни ноқилогон ва ҷавонон, муқовимат ба истифодаи Интернет бо мақсадҳои экстремистӣ ва террористӣ, қор бо муҳожирони меҳнатӣ, пешгирии паҳншавии ақидаҳои экстремистӣ ва тундгароӣ дар муассисаҳои илмӣ, пешгирӣ аз экстремизм ва тундгароӣ дар байни қорҳои мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва хизматчиёни ҳарбӣ, тақмили қорҳои таъқиб ва ҷавобгарӣ барои амалҳои экстремистӣ ва террористӣ, иштироки ҷомеаи шаҳрвандӣ ва бахши хусусӣ дар муқовимат ба экстремизм ва терроризм мебошанд.

Узвияти Тоҷикистон дар ин ташкилотҳо, бахусус ташкилоту созмонҳои минтақавӣ дар самти таъмини самаранокии муқовиматҳои дастаҷамъона ба муқобили терроризм ва экстремизм дар замони муосир бисёр муҳим арзёбӣ мегардад.

Созмони ҳамқорҳои Шанхай дар ин раванд яке аз созмонҳои бонуфуз дар самти таъмини ҳамқороии давлатҳои Аврусиё ба ҳисоб рафта, намунаи беҳтарини ҳамқороӣ дар мубориза ба муқобили ифротгароӣ ва терроризм маҳсуб меёбад. Ҳамаи давлатҳои аъзои ин созмон дар масъалаи тақвияти ҳамқорҳои иқтисодӣ фарҳангӣ, мубориза бо терроризми байналмилалӣ ва таъмини сулҳу субот дар Афғонистон мавқеи ягона дошта, ҳамчун минтақаи нави ҷаҳонӣ дар самти таъмини ҳамқороии қувва ва мавқеъ сол ба сол пурқувват гашта истодааст. Васеъшавии функционалии ташкилот аз ҳисоби мақоми

нозирро гирифтани Ҳиндустон, Покистон, Эрон, Муғулистон ва Афғонистон диққати қувваҳои зарурии геополитикиро ба худ ҷабл намуд, ки дар натиҷа омили аз панҷгонаи Шанхай ба Созмони ҳамкориҳои Шанхай мубаддал гашт.

Ташкилоти дигари бонуфуз дар доираи ҳамкориҳои минтақавӣ ва пасошуравӣ ин Созмони паймони амнияти дастаҷамъӣ мебошад, ки ҳадафи асосии он таъмини амнияти субот дар як қатор кишварҳои пасошӯравии узви он мебошад. Дар оинномаи ин созмон омадааст, ки “Мақсади созмон мустаҳкам намудани сулҳ, амният ва суботи минтақавию байналмилалӣ, дар асоси дастаҷамъӣ ҳифзи намудани тамомияти арзӣ ва истиқлолияти давлатҳои аъзо” мебошад. 2 декабри соли 2004 Созмони Милали Муттаҳид ба СПХД мақоми нозирро дар Ассамблеяи Генералӣ дод, ки нишонаи эътирофи байналмилалии ин созмон махсуб меёбад. Дар заминаи созмони мазкур соли 2009 қувваҳои дастаҷамъии воқуниши февралӣ таъсис дода шуданд, ки вазифаи асосии он ҷавоби сазовору саривақтӣ додан ба тамоми таҷовузҳои ишғолгарона мебошад.

Ҳамин тариқ, метавон хулоса намуд, ки аҳамияти функционалии давлат дар тағйирпазирии муносибатҳои иҷтимоӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ бамаротиб афзуда, ҳамчун институти иҷтимоӣ дар ҷомеа вазифадор аст баҳри таъмини ягонагӣ ва ҳамгироӣ, фаъолияти муназзами институтҳои дигари иҷтимоӣ, таъмини амният ва субот дар ҳудудҳои худ, ҳифзи манфиатҳои миллию давлатӣ, таъмини тағйирпазирии муътадил, муқовимат ба таҳдидҳои терроризму экстремизм иқтидори ҳудро афзун намояд. Дар ин замина ба инобат гирифтани омилҳои тафаккурсоз, аз ҷониби давлат самаранок истифода намудани механизмҳои гуногуни таъсиррасонӣ, тағйирпазирии муносибатҳои сиёсӣ вобаста ба талаботи ҷомеа ва равандҳои ҷаҳонишавӣ низ зарур мебошад. Таҳлили болозикр муайян намуд, ки

аҳамияти функционалии давлат вобаста ба тағйирпазирии муносибатҳои иҷтимоӣ дар амалҳои зерин аён мегардад:

- давлат ҳамчун институти иҷтимоӣ сиёсии ҷомеа вазифадор аст тағйирпазирии муносибатҳои сиёсиро тавассути стратегияи муайяни коркардшуда ба амал оварда, бо ҳамин васила баҳри рушди муътадили муносибатҳо замина фароҳам оварад. Бе таъмини тағйирпазирии муътадил давлат наметавонад дар шароити ҷаҳонишавӣ дар муайян ва татбиқ намудани манфиатҳои ҷомеа муваффақ гардад, зеро талаботи рузафзунӣ иҷтимоӣ ин талаботро пеш гузошта, аз диди функционалӣ давлатро вазифадор месозад, то бо дарназардошти таҳаввулотӣ дар ҷаҳон рухдиҳанда воқеияти сиёсии ҳаёти ҷамъиятиро ба ин талаботҳо ҷавобгӯ намояд;
- муносибатҳои сиёсӣ дар замони ҷаҳонишавӣ ба худ хусусияти системавӣ, ва ҳатто дар баъзе ҳолатҳо ба таври хаотикӣ, тағйирёбанда касб намуда, тақозо менамоянд, ки ин хусусиятҳо дар муҳити иҷтимоӣ ба инобат гирифта шаванд. Аз ин нуқтаи назар, давлат қудрат дорад то ҳамаи тағйиротҳои бавуқӯъояндаро ба низомӣ муайян дароварда, баҳри ташаккули муносибатҳои сиёсии ба эҳтироми манфиатҳои якдигар нигаронидашуда мусоидат намояд. Дар ин раванд субъектҳои сиёсат низ вазифадоранд бо риояи меъёрҳои фарҳанги баланди сиёсӣ байни якдигар муносибат намоянд;
- яке аз функсияҳои калидии давлат дар марҳилаи ҷаҳонишавӣ ин амалӣ намудани чораҳо баҳри ҳифзи ҳуввияти миллӣ мебошад, зеро давлати миллӣ бе иҷрои ин вазифаи муҳим наметавонад пойдории истиқлолияти худро таъмин намояд. Функсияи асосии давлат дар ин маврид устувор намудани андешаи миллӣ, тарбияи ифтихори миллӣ ва боло бурдани эҳсоси худшиносии миллӣ мебошад, то ҳар як шаҳрванди он тавонад мансубияти

худро ба ин миллат шиносад ва баҳри таҳкими ин эҳсос дар ҷомеа талош намояд;

- аҳамияти функционалии давлат баҳри ҳифзи арзишҳои фарҳанги миллӣ дар замони пурзӯршавии омезиши шадиди арзишҳо бағоят калон буда, тақозо менамояд, то кӯчактарин рӯкни фарҳанги миллӣ ҳифз карда шаванд, зеро таҳдидҳои фарҳангӣ ҷузъи таркибии таҳҷумҳои муосир маҳсуб ёфта, мақсади асосии онҳо тавассути махлутсозӣ ва нест намудани фарҳанги миллӣ нест намудани миллатҳо бо роҳҳои осоишта мебошад;
- замони муосир тақозо менамояд, то функсияи муқовимати давлат дар рӯ ба рӯи таҳҷумҳои иттилоотӣ низ пурзӯр гардонида шавад. Чуноне ки аз таҳлилҳо бармеояд, иттилоот дар замони муосир василаи татбиқи ҳадафҳо ва мақсадҳои қувваҳои гуногуни геополитикӣ гашта, ҳамчун аслиҳаи таъсиррасон ба мафкура ва зеҳни инсонҳо васеъ истифода шуда истодааст. Дар чунин шароит аз давлат тақозо мегардад, ки қобилияти муқовимати худро тақмил дода, баҳри ҳифзи мафкураи ҷомеа аз таъсирҳои беруна ва дохилии ғаразнок ҳифз намояд;
- ҳатарҳои замони муосир дар назди давлатҳо вазифа мегузорад, то баҳри муваффақ гаштан дар муқобили ҳатарҳои хусусияти глобализацш аз механизмҳои ҳамкориҳои минтақавӣ ва ҷаҳонӣ васеъ истифода баранд. Дар ин самт вазифаҳои берунаи давлат тақвияти бештар пайдо намуда, самтҳои ҳамкорӣ васеъ мешаванд. Дар мисоли воқеияти имрӯзаи ҷаҳон маҳз ҳамкориҳои минтақавию ҷаҳонӣ дар самти мубориза бо терроризм ва экстремизм метавонанд баҳри таъмини яке аз вазифаҳои асосии давлат – таъмини суботу амният нақши босазо дошта бошад.

ХУЛОСА

Таҳлил ва омӯзиши мавзӯи «Нақши давлат дар тағйирпазирии системаи сиёсӣ дар шароити муосири иҷтимоию сиёсии Тоҷикистон» нишон медиҳад, ки он бисёрҷанба буда, таҳқиқи он дар доираи илми сиёсӣ ҷиҳати шинохти моҳияти равандҳои дар ин масир суратгиранда аҳамияти махсуси илмию назариявӣ дорад. Аз ин рӯ, дар ҷаҳорҷӯбаи пажӯҳиши мо мутобиқ ба мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот мо кӯшиш намудем, то ба ҷанбаҳои назариявӣ методологии омӯзиши системаи сиёсӣ ва таҳлили сохтори он, хусусиятҳои таҳлили сохторию функционалии он, давлат ҳамчун институти асосии системаи сиёсӣ ва таъсири он ба раванди тағйирёбии муносибатҳои ҷамъиятӣ, тағйирпазирии системаи сиёсӣ дар шароити истиқлолияти давлатӣ, заминаҳои иҷтимоию сиёсӣ ва иҷтимоию таърихӣ ташаккули давлати соҳибистиклоли тоҷикон, раванди демократикунони ҳаёти ҷамъиятӣ дар шароити соҳибистиклолии Тоҷикистон ва аҳамияти функционалии давлат дар такмили муносибатҳои сиёсӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ аз диди таҳлилӣ муносибат намуда, хусусиятҳо ва тамоюлҳои рушди давлати соҳибистиклолро дар самтҳои мазкур муайян намоем.

Дар доираи таҳқиқоти худ дар асоси таҳқиқи дақиқи омилҳои мушаххаси иҷтимоию сиёсӣ раванди ташаккулёбӣ ва рушди имрӯзаи Тоҷикистони соҳибистиклолро таҳлил намуда, қонуниятҳои инкишофи онро муайян намоем. Бо дарназардошти таҷрибаи таърихӣ мо ба хулосае омадем, ки пайдоиши ғояҳои истиқлолхоҳӣ решаҳои амиқи таърихӣ дошта, ханӯз аз асрҳои IХ ва X сарчашма мегиранд. Ташаккули давлатдории нахустини тоҷикон – давлати Сомониён, сипас, аз даст додани он ва тӯли ҳазорсолаҳо ба давлати миллӣ мондан сабақи таърихӣ мебошад, ки дар марҳилаҳои минбаъдаи таърихӣ баҳри ба қадри ин неъмат расидан мардуми тоҷикро водор менамуд.

Сипас, дар соли 1924 ноил гаштан ба эътирофи сиёсӣ ва эълон гаштани Ҷумҳурии мухтор ва баъди чанде соли 1929 эълон гаштани Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон имкониятҳои мусоиди таърихӣ буданд, ки баҳри шинохти ҳувият, ташаккули худшиносии миллӣ ва тамомияти марзӣ маъмури мусоидат намуда, истиқлоли имрӯзаи моро заминагузор гаштанд.

Таҳлили омилҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии сиёсӣ нишон медиҳанд, ки кишвари мо дар тӯли давраи чорҷасраи истиқлолияти худ мушкилиҳои зиёдеро, аз қабилӣ низои шаҳрвандӣ ва бӯҳрони амиқи маънавӣ иқтисодӣ паси сар намуда, дар ин масир бо ҷавҳари ғайриинсонӣ қувваҳои ифротгаро, тундгароии динӣ ва манфиатталабии сиёсии субъектҳои дохилӣ ва хориҷӣ рӯ ба рӯ гашт. Ба ҳамаи ин мушкилиҳо нигоҳ накарда, дар масири таъмини истиқлолияти комили худ муваффақиятҳои назаррас ба даст оварда, худро ҳамчун давлати мустақил ва субъекти комилҳуқуқ дар муносибатҳои байналмилалӣ муаррифӣ намуд.

Дар шароити муосир Тоҷикистони соҳибистіқлол раванди тағйирпазирии системаи сиёсии худро муваффақона ва самаранок амалӣ намуда, ҷиҳати устувор гардонидани пояҳои истиқлолияти худ пайваста ҷораҳои мушаххас андешида истодааст, зеро шароити кунунӣ тақозо менамояд, то дар раванди умумии ҷаҳонишавӣ ҳувият ва ягонагии миллат нигоҳ дошта шуда, давлат имконият пайдо намояд, то аз худ дар мушкилтарин шароитҳои дифоъ намуда тавонад. Ҳадафи асосии имрӯзаи давлати Тоҷикистон ин таъмини суботи сиёсӣ, ҳамдигарфаҳмӣ байни субъектҳои гуногуни муносибатҳои ҷамъиятӣ дар кишвар, ҳимояи манфиатҳои миллию давлатӣ дар шароити дигаргуншавии муносибатҳои байналмилалӣ ва ташаккули тартиботи нави ҷаҳонӣ мебошад.

Таҳлили мавзӯи нишон дод, ки омӯзиши системаи сиёсӣ ва хусусиятҳои таҳлили сохторию функционалии он аз диди назариявӣ ва амалӣ баҳри таҳқиқи мавзӯи мазкур зарур буда, дар ин замина системаи

сиёсӣ ҳамчун муҳити муносиб барои фаъолияти тамоми ниҳодҳои дигари сиёсӣ, аз он ҷумла давлат ба ҳисоб рафта, дар доираи он муносибатҳои гуногуни ҷамъиятӣ ба амал бароварда мешаванд. Ҳамин аст, ки давлат ҳамчун институти асосии системаи сиёсӣ ба раванди тағйирёбии муносибатҳои ҷамъиятӣ таъсири бевосита дошта, дар доираи он низоми нави ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ ташаккул дода мешавад.

Таҳлили омилҳои иқтисодию иҷтимоӣ ва маънавию ғоявӣ имконият медиҳад собит созем, ки кишвари мо дар ҳама соҳаҳо баҳри ташаккули муносибатҳои сиёсии сифатан нав ва ба фарҳанги волои сиёсӣ асосёфта талаш намуда, ба он мақсади гузоштаи худ муваффақ ҳам гаштааст. Таҳия ва татбиқи стратегияҳои гуногуни таъмини рушди кишвар имкон дод, то Тоҷикистон ҳамчун кишвари дорои захираҳои бойи энергетикӣ, низоми ба суботи амният асосёфта, дорои захираҳои бозғамии инсонӣ муаррифӣ гардад.

Дар рафти омӯзиши масъала мо якҷанд равандҳои ошкор ва асоснок намудем, ки баҳри таъмини рушди минбаъдаи кишвар метавонад нақши босазо дошта бошанд:

-таҳкими ваҳдати миллӣ ва ягонагии кишвар дар заминаи эҳтиром ба принсипҳои конституционӣ, эҳтироми ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, волоияти қонун ва суботи ҷомеа;

-таҳким ва рушди минбаъдаи худшиносии миллӣ, боло бурдани эҳсоси ифтихори ватандорӣ, ҳимояи арзишҳои фарҳанги миллӣ, густариши робитаҳои иҷтимоӣ тавассути пурзӯр намудани ҷорабиниҳои хусусияти идеологӣ ва маърифати дошта;

-таъмини рушди босуботи демократия бо назардошти тағйирпазирии муносибатҳои иҷтимоӣ сиёсӣ, фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ, иттиҳодия ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ, густариши минбаъдаи асосҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, баланд бардоштани фаъолнокӣ, ташаббускорӣ ва масъулияти шаҳрвандӣ;

-таъмини тағйирпазирии муттасили системаи сиёсӣ тавассути гузаронидани ислоҳоти сохторӣ, баланд бардоштани самаранокии имкониятҳо ва захираҳои инсонӣ, механизмҳои идоракунии ва ҳамгирии иҷтимоӣ;

-ташаққули ниҳоди нави сарварӣ дар Тоҷикистони соҳибистиклол баҳри рушди равандҳои созанда мусоидат намуда, таҳаввули муносибатҳо дар ин самт боиси устуворгардии идоракунии самараноки давлат гашта, шахсияте ба сари қудрат омад, ки таърихи нави давлатдориро асосгузор гашт.

Таҳлилҳо маълум намуданд, ки тағйирпазирии системаи сиёсӣ дар Тоҷикистон дар шароити вазнини иқтисодию иҷтимоӣ оғоз гардида бошад ҳам, ин марҳила аз ҷиҳати самаранокӣ ва сурати баланди дигаргунӣ фарқ мекунад. Шикасти низоми шӯравӣ, ки баҳри авҷи истиқлолҳои ва боло рафтани талошҳои гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ дар ин самт мусоидат намуданд, ҷиҳати фароҳам омадани заминаҳои объективӣ ва субъективӣ дар самти ташаққули давлати мустақили миллии нақши муҳим бозид.

Марҳилаи низои байни тоҷикон ҳамчун марҳилаи мушкил дар масири давлатсозӣ эътироф гашта, ҳамзамон ба мавҷудияти масоили гуногуни ба амнияти суботи давлат ва ҳифзи манфиатҳои миллию давлатӣ алоқаманд равшанӣ андохт. Ин таҷрибаи талхи таърихӣ собит намуд, ки пойдор нигоҳ доштани давлати мустақил дар шароити дигаргуншавии рӯзафзуни ҷаҳон тақвияти амал ва механизмҳои гуногуни сиёсиро тақозо менамояд, ки давлат дар дораи вазифаҳои функционалии худ бояд онҳоро иҷро намояд. Дар ҳамин асос, дар марҳилаи барқарорсозии баъди низоъ дигаргунӣҳои муҳими институтсионалӣ дар низоми идоракунии давлатӣ ба вучуд омада, сохтори давлатӣ ба талаботҳои замони мутобиқ гардонида шуданд.

Яке аз дастовардҳои муҳим дар ин давра ин ташаққули фарҳанги нави сиёсӣ дар ҷомеа ба ҳисоб мерафт, ки дар худ маҷмӯи

банизомдаровардашудаи арзишҳо, принципҳо, меъёрҳо, ақидаҳо ва қоидаҳои нави муносибатҳои ҷамъиятиро инъикос мекарданд. Ба сифати арзишҳои муҳими фарҳанги нави сиёсӣ таҳаммулпазирӣ, эҳтироми ақидаи рақибӣ сиёсӣ, гузашт кардан, ба созиш моил будан, гӯш кардан тавоништан, новобаста ба тафовути мавқеъҳо ва манфиатҳо, тақсим кардан тавоништани қудрати сиёсӣ хос буданд. Маҳз татбиқи ҳамин арзишҳо дар марҳилаи бисёр мушкул ва ҳассоси барқарорсозии баъдинизоӣ баҳри ташаккули муносибатҳои сифатан нави иҷтимоӣ сиёсӣ мусоидат намуданд.

Маҳаки тамоми тағйироти иҷтимоӣ ба вучудомадаро маҳз ташаккули системаи нави сиёсӣ ташкил медиҳад, ки ба он режими демократӣ, дунявӣ ва иҷтимоӣ ҳуқуқбунёд будан хос мебошад. Мардум ҳамчун манбаи ҳокимияти сиёсӣ шинохта шуда, баробарии ҳама новобаста аз дину мазҳаб, миллату наҷод ва сатҳи иҷтимоӣ эътироф кардан мешавад. Дар ҳамин замина системаи сиёсӣ тамоми дигар ниҳодҳои таркибии худро муваззаф менамояд, то фаъолияти онҳо ба мақсади гузашташуда мувофиқ бошад.

Ҷаҳорҷӯбаи муайяннамудаи қонунгузори Тоҷикистон имконият медиҳад, то дар ин доира фаъолияти ҳар як шахс озодона таъмин кардан шуда, манфиатҳои давлат ва ҷомеа ҳифз кардан шаванд. Ҳамаи ин нишонаи он аст, ки идоракунии дурусти сиёсӣ, дуруст муайян кардан тавоништани афзалиятҳо дар роҳи рушд, ба даст овардани боварӣ ва эътимоди мардум омилҳои муҳим дар роҳи ба мақсад расонидани давлат мегардад.

Яке аз масъалаҳои муҳиме, ки қариб тӯли тамоми таҳқиқи мавзӯ матраҳ кардан мешавад, ин нақши ташаккули идеалҳои мустақилият ва озодӣ дар инсонҳо мебошад. Хулосаи асосӣ он аст, ки агар дар зехн ва вучуди инсонҳо таассурот ва ё арзиши ин мафҳумҳоро дуруст ташаккул диҳем, эҳсоси ватандӯстӣ ва ифтихори миллию ватандорӣ шахс боло рафта, дар роҳи дифоъ аз манфиатҳои муҳимми давлатию милли нақши субъекти

асосии сиёсат _ шахс Ғыаъл мегардад. Дар самти таҳкими пояҳои истиқлолият ва озодӣ маҳз сармояи инсонӣ нерӯи пурқувват буда, қодир аст баҳри татбиқи самараноки ин ҳадафҳо нақши бориз дошта бошад.

Бо дарназардошти таҳқиқи гузаронидашуда метавон хулоса намуд:

- раванди тағйирпазирии системаи сиёсӣ раванди давомнок, зина ба зина ва дорой стратегияи муайян буда, нақши давлат дар ин масир бениҳоят калон мебошад. Масъалаи мазкур дорой ҷанбаҳои назариявӣю методологии муайян буда, омӯзиш ва таҳлили сохтори он имконият дод, то дар доираи назариясиёсии мавҷуда он ба ҷузъиёташ таҳлитл карда шавад. Дар натиҷа мавқеъ ва нақши ҳар ҷузъиёти он муайян карда шуда, нақши давлат ҳамчун ниҳоди асосии иҷтимоӣю сиёсӣ асоснок гардонида шуд. Аз диди сохторию функционалӣ давлат ҳамчун ниҳоде баромад мекунад, ки идоракунии самараноки тамоми ҷомеа, аз он ҷумла метавонад банизомдарории ғайолияти дигар ҷузъҳои системаи сиёсиро дар дохили худ низ танзим намояд;

- таҳлил ва омӯзиши мавзӯю муайян намуд, ки давлат ҳамчун институти асосии системаи сиёсӣ дар шаклгирии муносибатҳои ҷамъиятӣ таъсири амиқ гузошта, аз диди ақидавӣ ва рафторӣ қодир аст ин муносибатҳоро танзим намояд. Муносибатҳои дар дохили давлат ба вучудоянда ифодакунандаи шуур ва маърифати сиёсии аъзои он буда, таҳавуллоти ин падидаҳои муҳим ғайолияти мақсадноки механизмҳои гуногуни иҷтимоиро тақозо менамояд, то ин ки ғазои яғонаи ғоявӣ дар ҷомеа нигоҳ дошта шавад. Раванди тағйирёбии муносибатҳои ҷамъиятӣ аз омилҳои гуногун вобаста буда, нақши давлат дар муҳайё намудани ин заминаҳо назаррас аст;

- омӯзиши заминаҳои иҷтимоӣю сиёсӣ ва иҷтимоӣю таърихии ташаккули давлати соҳибистиқлоли тоҷикон нишон дод, ки шароити мусоиди таърихию сиёсӣ, мавҷудияти талошҳои истиқлол ва озодихоҳӣ, ташаккули ғазои сиёсии байналмилалии мусоид барои дифоъ намудан аз ҳуввият ва яғонагии миллӣ ва имконияти камназири сиёсӣ баҳри

соҳибдавлат гаштан заминаҳо ва сабабҳои асосии ташаккули давлатдории навини тоҷикон гашт. Вале шароити зудтағйирёбанда давлати ҷавонро ба вартаи ҷанг тела дода, ҳастии минбаъдашро зери хатар гузошт. Фақои идоракунии самараноки сиёсӣ, фаъолияти ниҳоди нави сарварӣ зери роҳбарии Пешвои муаззамии миллат тавонист ин хатархоро бартараф намояд ва давлатро пойдор гардонад. Бо назардошти ин воқеияти таърихӣ зарур аст, таҷрибаи низоъ ва сулҳи тоҷикон пайваста мавриди омӯзиш қарор дода шуда, барои дар оянда пешгирӣ кардан аз омилҳои низооъовари эҳтимоли истифода бурдан зарур аст;

- таҳлили раванди демократикунони ҳаёти ҷамъиятӣ дар шароити соҳибистиклолии Тоҷикистон нишон дод, ки он дар Тоҷикистон хусусиятҳои хоси худро дошта, раванди мардумсолорӣ аз амалӣ намудани ҳуқуқи манфиат ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд оғоз ёфта, минбаъд то ташаккули идораи демократӣ омада расидааст. Шинохти дурусти арзишҳои демократия, дарки иҷтимоии тамоми меъёрҳои муқаррарнамудаи демократӣ ва дар дар доираи онҳо зиндагӣ намудан рӯкни муҳими зиндагии муосири шахсро дар кишвар ташкил дода, баҳри таҳкими ин равандҳо ҳама заминаҳо фароҳам оварда шудаанд. Бо мақсади минбаъд густариш додани ин раванд тақвияти фаъолият дар самти таъмини ҳамкории зичи давлат ва ҷомеаи шаҳрвандӣ, баланд бардоштани сатҳи фарҳанги сиёсии демократӣ, боло бурдани сатҳи эътимоди мардум ба ҳокимият зарур мебошад. Ҳамчунин, дар назар бояд гирифт, ки технологияҳои нави “интиқоли демократияи Ғарб” барои кишвари мо тарҳи хатарнок буда, ҳадафи он ба даст овардани мақсадҳои муайяни геополитикӣ мебошад. Бинобар ин бо ҳама роҳу восита баҳри таъмини амнияти давлат аз чунин технологияҳои хатарнок пешгирӣ бояд намуд;

- омӯзиши аҳамияти функционалии давлат дар тақмили муносибатҳои сиёсӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ муайян намуд, ки дар

шароити муосир яке аз вазифаҳои асосӣ ин тақвияти фаъолият дар самти устуворгардонии ғоявии ҷомеа, қавигардонии фазои идеологӣ, бақорандозии механизмҳои пурқуввати ташаккулдиҳандаи афкори омма ва тафаккури созанда дар ҷомеа мебошад. Мақсаднок истифода бурда тавониستاني техника ва технологияҳои нави иттилоотӣ баҳри ҳимояи манфиатҳои давлат ва ҷомеа, аз таҳдидҳои терроризму экстремизм эмин нигоҳ доштани он аҳамияти махсуси функционалиро барои давлат пайдо мекунад. Маҳз аз ҳамин сабаб, функсияи муҳофизатии давлат бояд тақвият ёфта, он ба ҳамаи хатару таҳдидҳои пайдошаванда муқовимат карда тавонад.

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Абальмаз В.В. Теоретические аспекты в современных политических системах // Экономика и социум. – 2016. – № 11-1 (30). – С. 17-23.
2. Абдуллоҳи Раҳнамо. Ҳизби динӣ ва давлати дунявӣ. – Душанбе, 2008. 226с.
3. Абдуллоҳи Раҳнамо. Ислом ва амнияти миллӣ дар Тоҷикистон. – Душанбе, 2011. 297с.
4. Азамов Х.С. Демократическое и правовое государство. – Душанбе, 2011. 159 с.
5. Азаров А.И., Болховитина Т.С. Политическая система общества в контексте общей теории систем // Открытое образование. – 2011. – № 2-2. – С. 162-166.
6. Алағоз А.В. Влияние национально-этнических особенностей на политическую систему государства // Политические институты и процессы. –2015. – № 2. – С. 72-74.
7. Алексеева Т.А. Современные политические теории.- М., 2002 г.- 479с.
8. Ализода Б.П., Абдухолиқов А.М.,Искандаров Қ.И., Ниёзов А.С.,
9. Нуриддинов. Муколамаи давлат ва дин дар Тоҷикистон. – Душанбе, 10.2010. - 225с.
- 11.Амонов Р. Факторы национального единения и возрождения Таджикистана. – Душанбе, 1999. - 31с.
- 12.Андреев С. Политические системы и политическая организация общества// Соц-полит. науки.-1992., №1.-С.8-12.
- 13.Анилионис Г.П., Зотова Н.А. Глобальный мир единый и разделенный.- М., 2005 г., -686с.
- 14.Ануфриев С.С. Политическая система и политическая организация общества // Социально-политические науки. – 1992. – №2.- С.54-67.
- 15.

16. Анцупов А.Я., Шипилов А.И Конфликтология. -М., 2002. - 551с.
17. Асадуллоев Р. Н. Молодёжь в процессах демократизации общественной жизни страны (на примере Республики Таджикистан). – Душанбе, 2004. - 143с.
18. Асрориён Ч. Дирафши хосаи Наврӯз//Дин ва чома. - Душанбе, 2015.- С.24-29.
19. Ахмедов Б. Прочность мира в Таджикистане - историческая необходимость // Исторический опыт миротворчества в Таджикистане. – Душанбе, 2001.- С. 164-165.
20. Ачкасов В.А., Елисеев С.М., Ланцев С.А. Легитимация власти в постсоциалистическом Российском обществе. - М., 1996.- 125с.
21. Ашӯров С. Б. Государственная молодёжная политика Таджикистана: состояния и перспективы. – Душанбе, 2002. - 236с.
22. Баранов О.Н., Голицын В. А., Терещенко В.В. Глобальное управление. -М., 2006 г. - 256с.
23. Бард А., Зодерквист Я. Новая правящая элита и жизнь после капитализма. - СПб., 2004.-252с.
24. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества. М., 2004 г. -88с.
25. Бауман, З. Национальное государство - что дальше? / З. Бауман // Отечественные записки. -2002. - №> 6 (7). - С. 419-435.
26. Бек У. Власть и ее оппоненты в эпоху глобализма. Новая всемирно-политическая экономия / У Бек. - М. : Прогресс-Традиция : Изд. дом «Территория будущего», 2007. - 464 с.
27. Бек У. Трансформация политики государства в эпоху глобализации Свободная мысль ХХ1, 2004г., № 7. - С.111-140.
28. Бек У. Космополитическая Европа: реальность и утопия. Свободная мысль-ХХ1. 2007 г., №3.-С.31-45.
29. Белов Г.А. Политология. Учебное пособие.- М., 2004. - 302с.

30. Белов Г.А. Функции политической системы. // Кентавр, 1995. - С.3-25.
31. Биндюков Н.Г. Глобализация и Россия: парадигма, социально-политический аспект, стратегия левых сил. М., 2004 г. - 368с.
32. Борзова Е.П., Бурдукова И.И. Культура и политические системы стран Востока. Учебное пособие. –СПб.: СПбКО, 2008. – 384 с.
33. Бузгалин А. Глобализация сопротивления: борьба в мире. - М., 2005 г., - 304с.
34. Буриева М.Б. Особенности развития политической системы Таджикистана: ее влияние на внутреннюю и внешнюю политику/ Автореф. дис. канд полит. наук. - М., 2006.- 23с.
35. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире. - М., 2001 г. - 415с.
36. Венгеров А.Б. Теорема государство и права: учебник для вузов А.Б.Венгеров. - М.: Омега-Л., 2011. - 608с.
37. Власов А.В. Теория права и государства. - М., 2011. - 219с.
38. Воронцов С.А. Взаимоотношения политических и религиозных систем: философско-правовой анализ. Монография. –Ростов на Дону, 2016. –192 с.
39. Воскресенский А.Д. Политические системы и политические культуры Востока. Монография. 2-е изд. перераб. и доп. - М.: АСТ, 2007. - 829 с.
40. Воскресенский А.Д. Политические системы и модели демократии на Востоке. Монография. –М.: Аспект - Пресс, 2007. - 190 с.
41. Гаджиев К.С. Политическое наука.- М., 1994.- 400с.
42. Ганиев Т.Б. Технологии навини медаименечмент ва суръатнокии таълимоти касбии мактаби сарварӣ//Идоракунии давлатӣ, 2016, №2(30).- С. 107-116
43. Гафуров Б.Г. Таджики: древнейшая, древняя, средневековая и новейшая история. – Душанбе, 1998. - 375с.

44. Гегель Г.В. Лекции по философии религии. // Гегель Г. Философия религии. - М., 1977. Т.2. - С.342.
45. Гиёев К. Национальные интересы: социально-философские аспекты. – Душанбе, 2000, - 231с.
46. Гимпельсон Е.Г. Новая экономическая политика и советская политическая система: 20-е годы. Монография. –М.: ИРИ РАН, 2000. –439 с.
47. Горбачев С.Б. Государство как сложная самоорганизующаяся система: роль в политических процессах. Монография. - Уфа, 2009. - 124 с.
48. Государство, демократия, парламентаризм. Курс политологии для высших учебных заведений в схемах, таблицах, цифрах.- Краснодар, 2004. - 261с.
49. Гринин Л.Е. Государство и исторический процесс. Политический срез исторического процесса. - М., 2007 г., 363с.
50. Гринин Л.Е. Государство и исторический процесс. Эпоха формирования государства. - М. 2007 г. - 272с.
51. Дадабаева З.А. Особенности эволюции национальных отношений в Республике Таджикистан. – Душанбе, 2002. - 296с.
52. Даль Р. О демократии. - М., 2000. - 208с.
53. Дегтярева М.И. Разработка понятия «суверенитет» Жаном Боденом. -Полис, 2000 г., №3.157-169.
54. Дегтярёв А. А. Политика сфера общественной жизни.// Социально-политический журнал, 1997, №2.- С.94-107.
55. Дербишайр Дж.Д., Дербишайр Я. Политические системы стран мира. Том 1. - М.: Рипол Классик, 2004. - 512 с.
56. Дербишайр Дж.Д., Дербишайр Я. Политические системы стран мира. Том 2. –М.: Рипол Классик, 2004. – 496 с.

- 57.Дмитров Ю.А. Соотношение понятий политической и государственной власти в условиях формирования гражданского общества // Государства и права.- 1994, № 7. - С.28-34.
- 58.Добреньков В.И. Проблемы построения стратегического сообщества на основе положений Окинавской Хартии// Добреньков В.И. Глобальная информатизация и безопасность России. Материалы
- 59.круглого стола «Глобальная информатизация и социально-гуманитарные проблемы человека, культуры, общества»/Под ред. Добренькова В.И. - М., 2001.- С.23.
- 60.Добрынина М.И., Осинский И.И. Политическая система общества. Учебное пособие. – Улан-Удэ: изд-во Бурятского госуниверситета, 2002. –182 с.
- 61.Долуцкий И.И., Ворожейкина Т.Е. Политические системы в России и СССР в XX веке. В 4 т. – Т.1. –М.: Университет, 2008. – 440 с.
- 62.Дорожкин Ю.Н., Шкель С.Н. Политическая система Российской Федерации и зарубежных стран. Учебное пособие. –Уфа: УГНТУ, 2008. –334 с.
63. Дюверже М. Политические институты и конституционное право. Антология мировой политической мысли в 5-ти томах. Т.2. - 707с.
- 64.Евсеева Л.И. Политическая система: проблема стабильности политической практики // Актуальные проблемы современной политической науки. – СПб., 2015. – С.38-48.
- 65.Еньшина Е.В. Институты власти и общества в современных политических системах // Вестник Забайкальского государственного университета. – 2017. – Т. 23. – № 9. – С. 84-92.
- 66.Заемский В. Современные проблемы миротворческой деятельности ООН. №2, 2009 г.- С.130-138.
- 67.Зокиров Н.Г. Системаи сиёсӣ: масъалаҳои рӯз ва дурнамои инкишоф.Душанбе, 2011. - 350с.

68. Зокиров Г. Давлат. Қ.1. – Душанбе, 2012. - 384 с.
69. Зокиров Г. Давлати тавоно. – Душанбе, 2018. - 59 с.
70. Зотова З.М. Власть и общество: проблемы взаимодействия / Под общей редакцией С.А. Попова. - М., 2001. - 528с.
71. Иванников И.А. Общая теория государства и права: учебное пособие для вузов/И.А.Иванников. - М., Дашков И. К., 2007.- 392с.
72. Идиев Х.У. Тоҷикистон дар масири тағйироти иҷтимоӣ. – Душанбе, 2016. - 119с.
73. Идиев Х. Фалсафаи иҷтимоӣ. – Душанбе, 2013.- 234с.
74. Каверзин М.Ю. Государство и местное самоуправление: проблемы взаимодействия // Вестник Российского университета дружбы народов. Сер.: Политология. - 2003.- № 4. - С. 13-19.
75. Качановский Ю. Создать новую политическую систему // Вестник Хабаровского государственного университета экономики и права. – 2008. – № 1. – С. 78-79.
76. Кларк Р., Нейк Р. Третья мировая война. Какой она будет? - СПб.: Питер, 2011. - 336с.
77. Колесникова Г.И. Неосознаваемый механизм выбора социального действия // Материалы международной научно-практической конференции.- Нижний Новгород: Изд-во НФ УРАО, 2011. - 98 с.
78. Кольсариева Н.Ш. Понятие типологизации политических систем // Известия ВУЗов Кыргызстана. – 2015. – № 5. – С. 252-254.
79. Комилов К. Мушкилоти татбиқи сиёсати иттилоотӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ//Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. - Гуманитарные науки.- 2014. №1,(38).- С.62-67.
80. Коровин В. А. Третья мировая сетевая война. - СПб.: «Питер», 2014. - 350 с.

81. Косолапов Н. Глобализация: территориально-пространственный аспект / Н. Косолапов // Мировая экономика и международные отношения. - 2005. № 6.- С.3-13.
82. Костин А. Кросс-культурный менеджмент и политическая среда в условиях глобализации экономики / А. И. Костин, И. А. Костина // Вестник Московского университета. Сер. 12.- Политические науки, 2005 г. № 1.- С.103-131.
83. Краснов Б.И. Политические системы // Социально-политический журнал. – 1995. – № 4. С.52-71.
84. Краткий энциклопедический словарь-политология.- Ростов-на Дону «Феникс» .- Москва «Зевс», 1997. - 372с.
85. Кулик О.В., Лизикова И.И. О месте государства в политической системе общества // Проблемы развития государства и права в современном российском обществе.- М., 2006. –С.5-25.
86. Лазарев В.В. Общая теория права и государства. - М., 1997.- 64 с.
87. Ланге О.В. Современные манипулятивные технологии: вопросы теории и методологии// Дисс. д.п.н. СПб., 2016.- 36 с.
88. Лапаева В.В. Закон о политических партиях: Вопросы взаимодействия партий с государством / В.В. Лапаева // Журнал российского права.-2011.-№4.-С.14-22.
89. Лапаева В.В. Политическая партия: Понятия и цели: к принятию Закона о партиях / В.В. Лапаева // Журнал российского права.- 2011.-№1.- С.16-25.
90. Лобанова А.А., Сербай Л.И. Политическая система общества и политический процесс. Учебное пособие. –Новосибирск, 2014. – 115 с.
91. Макиавелли. Государь.- М. 1996. - 74с.
92. Малахов В.С. Государство в условиях глобализации. - М., 2007 г. - 254с.

93. Мақом ва нақши ислом дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Зери таҳрири Баротзода Ф. – Душанбе, 2016. - 292 с.
94. Мақом ва нақши ислом дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Зери таҳрири Баротзода Ф. – Душанбе, 2017. - 300 с.
95. Манучехри Аббас. Политическая система Ирана. Монография. – СПб.: Петербургское Востоковедение, 2007. – 240 с.
96. Мастенбрук У. Управление конфликтными ситуациями и развитие организации: Пер. с англ. - М., 1996. - 256с.
97. Масов Р. Таджики: история с грифом «совершенно секретно». – Душанбе: «Пайванд», 1995, - 200 стр.
98. Махмадов А.Н. Муқаддимаи идеяи миллӣ. – Душанбе, 2013. - 180с.
100. Махмадов А.Н., Хоперская Л.Л. Современный Таджикистан: диалектика независимости и интеграции (политико-правовой аспект). – Душанбе, 2016. - 363 с.
101. Махмадов А.Н., Хоперская Л.Л. Национальное примирение: перспективы развития суверенного таджикского государства. – Душанбе, 2017. -168с.
102. Махмадов А.Н. Истиклолият ва таҳкими давлатдорӣ миллӣ. – Душанбе, 2016. - 204с.
103. Муқолама аз роҳи амал (маҷмӯаи илмӣ). // Зери таҳрири Сатторзода А. – Душанбе, 2008. - 296с.
104. Маъмурзода Н. Хатари ифротгарӣ ва терроризмро саҳл надонем //Хатлон, 2017, №3(3088) 18 январ.
105. Муҳаммад Абдурахмон. Инсон, сиёсат ва ҷомеа: таҷрибаи таҳлили фалсафию сиёсӣ. – Душанбе, 2018. - 239с.
106. Маҳмудзода М. Сиёсати ҳуқуқӣ ва давлати демократӣ. – Душанбе, 2017. - 456 с.
107. Мигранян А., Рогожков М. Суверенная демократия. От идеи к доктрине. Антология. - М., 2007 г. - С.3-10.

109. Морозова О.С. Влияние типа избирательной системы на функционирование политической системы общества // Теория и практика общественного развития.- 2013. № 2. - С. 175-179.
110. Назаров Т.Н. Таджикистан: горизонты настоящего и будущего. - Нью-Йорк, 1999,- 102с.
111. Назри Яздон. Ҳикмати озодагон. – Душанбе, 2009.- 47с.
112. Ниёзов А.С., Шамсов И.С. Правительство Республики Таджикистан как эффективная технология оказания государственных услуг:состояние и перспективы//Вестник Астраханского государственного технического университета. - 2016. №3.- С.77-84.
113. Философский словарь. - М.,7 изд. 2010. -С.68.
114. Шарипов С.И. Перспектива развития и проблемы мусульманского мира// Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. Паёми Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2007, №2(15). - С.24-32.
115. Общая теория прав и государства: учебник для вузов / В.С. Афанасьев; (и др); ред. В.В. Лазарев.- Изд. 3-е, перераб и доп.- М.: Юристъ, 2010.- 517 с.
116. Олимов К. Роҳҳои маъқул ва воқеии амалисозии ҷорабиниҳо ҷиҳати эҷоди боварӣ//Муколама бо роҳи амал:таҷрибаи тоҷикон.// Зери таҳрири Сатторзода А. – Душанбе, 2018.- С.18-29.
117. Павлова Е.Д. Статус и роль информационного воздействия на сознание в современных политических системах // Современные гуманитарные исследования. – 2007. – № 1. – С. 236-237.
118. Парсонс Т. Система современных обществ. - М., 1997. - 270с.
119. Перская В.В. Глобализация и государство. - М., 2005 г.- 207с.
120. Платон. Государство. Собрание сочинений в 4-х т. Т.3, - 832с.

121. Политическая трансформация стран Центральной и Восточной Европы./ РАН. Институт международных экономических и политических исследований. - М., 1997 г.- 377с.
122. Психология.//Отв.ред.Ю.Б.Кашлев. - М.,2002. - 667 с.
123. Пугачев В. П., Соловьев А. И. Введение в политологию. М. , 2000. - 47с.
124. Раззоков Б.Х. Проблемы, теории и практики организации исполнительной власти Республики Таджикистан. //Автореф. дис. док. юрид. наук.- М., 2014.- 49с.
125. Расулов К.Р. Саҳми давлати Сомониён дар пешрафти афкори сиёсӣ, илм ва фарҳанги Осиёи Марказӣ. – Душанбе, 1994. - 201с.
126. Расулов К., Гулахмедов М. Национальные и политические процессы независимости Таджикистана. (на тадж. яз.) . – Душанбе, 2001. - 187с.
127. Рахимов А., Расулов К. Политическая система общества (на тадж. яз). – Душанбе, 2005. - 76с.
128. Роганов И.М. Влияние избирательной системы на политические системы, трансформация политических систем//Студенческий вестник. – 2017. № 14 (14). - С. 17-19.
129. Сайидзода З. Густариши ахлоқи миллӣ–посух ба паёмадҳои
130. манфии ҷаҳонишавӣ. – Душанбе, 2014. - 258 с.
131. Сайдуллаева Г.Р. Особенности политической социализации в таджикской политической системе.//Вестник Таджикского национального университета.- 2017, № 3-5. - С. 172-176.
132. Салихджанов Р. Диалектика социальных противоречий: особенности познания и решения. – Душанбе, 2000. - 136 с.
133. Салимов Н.Философия национального единства.-Душанбе, 2000. - 136с.

134. Сафаров С.С. Таҳдидҳои дохилӣ ба истиқлолияти давлати Тоҷикистон.//Традиции и процессы демократизации в Таджикистане. – Душанбе, 2013.- С.161-171.
135. Селезнев Л.И. Политические системы современности: сравнительный анализ .- СПб, 1995.
136. Сейлеханов Е.Т. Политическая система Республики Казахстан: опыт развития и перспективы. Монография.- Алматы: КИСИ при Президенты КР, 2009. - 296 с.
137. Сотиволдиев Р.Ш. Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ.- Душанбе, 2010. - 203с.
138. Соҳибов У.Ш. Технологияи иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар ташаккули фазои иттилоотӣ//Ахбори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови АИ ҶТ. – Душанбе, 2017, №2.- С.48-54.
139. Сулакшин С.С. Партийная и политическая система России и государственное управление. Актуальный анализ. Монография.- М.: Научный эксперт, 2012. - 320 с.
140. Сунгуров А. Функции политической системы и их изменения в процессе российского транзита. Учебное пособие.- СПб., 2008. - 211 с.
141. Сурина И.А. Ценностные ориентации. Энциклопедия гуманитарных наук. - 2005,№4.- С.162
142. Тахиров Ф.Т. История государства и права Таджикистана. Душанбе, 2001. - 161с.
143. Теория государства и права: курс лекций / М.И. Байтин; (и др); ред. Н.И. Матузов; А.В. Малько-2-е изд, перераб и доп.- М.: Юристъ, 2011.-771с.
144. Теория государства и права: учебник для вузов / отв. пед. В.Д. Перевалов.- 3-е изд., перераб. и доп.- М.: НОРМА, 2007. - 484с.

145. Теория государства и права: учебник для вузов / пед. ред М.М. Рассолова, В.О. Лучина, Б.С. Эбзеева.М., Закон и право, 2009. - 640с.
146. Теория государства и права: учебное пособие для вузов / С.Г.Голубцкая; (и др.); ред. В.П. Малахов; В.Н. Казаков.- М.: Акад. Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2011, - 575с.
147. Тетчер М. Искусство управления государством. Стратегия для меняющегося мира. - М., 2003.- 503с.
148. Торкунов А.В., Мельвиль А.Ю., Миронюк М.Г. Политические системы современных государств. Том 2. Азия. Энциклопедический справочник. – М.: Аспект Пресс, 2012. - 599 с.
149. Фарукши М.Х. Политическая система общества // Социально-политические науки. –1991. – № 5.
150. Федотов А. Глобалистика: начало науки о современном мире.- М., 2002 .- 224с.
151. Фукуяма Ф. Сильное государство. -М., 2006. - 220 с.
152. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие.- СПб, 2000. - 606с.
153. Хайруллаев С. Век закона. – Душанбе «Эр-граф», 2008. - 240 с.
154. Хамидова З. Трансформационные и модернизационные процессы в посттоталитарных политических системах // Наука, новые технологии и инновации. - 2013. № 6. - С. 170-172.
155. Хамидова З. К вопросу о сравнительной характеристике политических систем стран Центральной Азии // Известия ВУЗов Кыргызстана. - 2014. №6. - С. 195-196.
156. Хамрохон Зарифи. Дипломатия Таджикистана. – Душанбе, 2010. - 576с.
157. Саидов З.Ш. Таджикистан: Межгосударственные отношения в период становления внешней политики. – Душанбе, 2012 .- 431с.

158. Хатарҳои муосири геополитикӣ ба истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон//Маводҳои конференсияи Ҷумҳуриявӣ. Душанбе,- 2017. -195 с.
159. Хидирзода М.У. Нақши Иҷтисоии ХУ1 дар тағйирпазирии муносибатҳои иҷтимоӣ// Паёми Донишгоҳи давлатии Қўрғонтеппа ба номи Носири Хусрав. №1/3(47).- Қўрғонтеппа, 2017. -С. 62-66.
160. Хидирова М.У. Политическая власть . – Душанбе, 2011. - 117 с.
161. Хидирзода М.У. Иттилоот ва омилҳои ташаккули тафаккури созанда дар замони ҷаҳонишавӣ// Истиқлолият ва стратегияҳои муваффақ . – Душанбе, 2017.- С.56-60.
162. Хидирзода М.У., Раҳимзода Ш.К. Информация и управление политическими процессами. – Душанбе, 2017.- 160 с.
163. Хидирзода М.У. Нақши иттилоот ва муқовимати иттилоотӣ дар шаклгирии шуури омма (дар ҳошияи мақолаи С.Ятимов «Равоншиносии ҷамъиятӣ ва амнияти ҷамъиятӣ» (дар доираи шуури муқаррарӣ) //Ҷумҳурият, 7 апрели соли 2016, №67 (22889).
165. Хидирзода М.У. Ҳикмати либоси миллиро бояд шинохт/ АМИТ
166. «Ховар», 25.07.17. /khovar.tj.
167. Хидирзода М.У., Маҳмадалиева Д. Институт лидерства: вопросы обеспечения устойчивости.//Известия Института философии, политологии и права Академии наук РТ, №2, 2017.- С.71.
168. Хидирова М.У. Институт лидерства в контексте трансформационного общества. – Душанбе, 2008. - С.113.
169. Хидирова М.У. Иҷтисоии ХУ1 ва таҳкими пояҳои давлатдорӣ миллий// Садои мардум,15 ноябри соли 2007, №125 (2212).
170. Хидирзода М.У. Истиқлолит ва стратегияҳои муваффақ. – Душанбе, 2017. - 251с.
171. Холиқов А.Ф. Андешаи давлати миллий. – Душанбе, 2013. - 682с.

172. Холиқзода А.Ф. Назарияи идоракунии шарқӣ (дар афкори мутафаккирони форс-тоҷик). – Душанбе, 2017, 453с.
173. Хакимов Р.М., Хусайнов А.Қ. Геополитика. – Душанбе, 2017. 330с.
174. Хасанов М.М., Косимова М.И., Шарипова М.М., Алимухаммедов М.Р. Метод ва воситаҳои ҳифзи иттилоот.- Хуҷанд, 2015.- 249с.
175. Хусусиятҳои равандро ва характерҳои сиёсӣ- идеологии исломи муосир ва масъалаи рушди давлатдорӣ миллӣ. (Маҷмӯаи илмӣ). Зери таҳрири Баротзода Ф.-Душанбе, 2015.- 352с.
176. Чиркин В.Е. Государство ведение: учебник.2-е изд. Исправленное и дополнительное. - М., 2000.- 382с.
177. Чиркин В.Я. Глобальные модели политических систем современного общества: индикаторы эффективности.- Государство и право, 1992, №5.-С.82-91.
178. Чугров С. Глобализация, модернизация или интернационализация? //Мировая экономика и международные отношения. - 2002 г. № 4.- С.19-21.
179. Шарипов М.Д. Ҷанги иттилоотӣ намуди муосири мубориза байни давлатҳо// Паёми Донишгоҳи давлатии Қӯрғонтеппа ба номи Носири Хусрав, 2015, №3(33).- С.50-55.
180. Шарипов С.И. Таджикистан: демократизация политических отношений. Душанбе, 2000. - 234с.
181. Шарипов С.И. Политические процессы в таджикском обществе (1988-2011).- Сб., - 376 стр.
182. Шестопал А.В. Глобальная демократизация и глобальный кризис. // Космополис.– 1999. - С. 82–94.
183. Шишков Ю. Государство в эпоху глобализации.- МЭ и МО. №1, 2010 г.- С.3-13.
184. Шоисматуллоев Ш. Таджикистан в зеркале преемственности и смены поколений. – Душанбе: «Ирфон», 2006.

185. Шосаидов С.Х. Омилҳои иҷтимоӣ-фарҳангии идоракунии захираҳои инсонӣ//Идоракунии давлатӣ. – Душанбе, 2017, №1(33). - С.54-58.
186. Эльянов А. Государство и развитие.// МЭИМО. 2003 г., №1.- С.3-14.
187. Эльянов А.Мировой экономический кризис и развивающиеся страны. //МЭ и МО. №10, 2009 г.- С.24-32.
188. Эмомали Рахмон. Молодежь-будущее суверенного Таджикистана.– Душанбе, 1997 .- 74с.
189. Эмомали Рахмон. Таджики в зеркале истории. Книга первая: «От Арийцев до Саманидов». – Душанбе – Лондон, 1999.- 219 с.
190. Эмомали Рахмон. - Таджики в зеркале истории. Книга первая. От Арийцев до Саманидов. – Душанбе-Лондон. 1999.- 227с.
191. Эмомали Рахмон. 1100-летия образования государства Саманидов. В книге: 1100-летия образования государства Саманидов.- Санкт-Петербург, 1999. - 431с.
192. Эндрейн Ч. Сравнительный анализ политических систем. Монография. - М.: ИНФРА-М, 2000. –320 с.
193. Юрковский А.В. Политические партии в политических системах стран Северо-Восточной Азии. Учебное пособие. - Иркутск, 2006. - 143 с.
194. Юрковский А.В. Конституционализм и политические системы в странах Северо-Восточной Азии: проблемы и перспективы. Монография. – Иркутск, 2013. - 231 с.
195. Ядов В. Россия как трансформирующееся общество. Общество и экономика. 1999 г., №10-11.- С.65-72.
196. Ятимов С.С.Идеология ва манфиати миллӣ. – Душанбе, 2015.- 191с.
197. Ятимов С. Таҳлили стратегӣ ва ояндабинии сиёсӣ.-Душанбе, 2015, - 144с.

**Санадҳои меъёрии ҳуқуқии истифодашуда, Паёмҳо ва баромадҳои
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон**

198. Конституция Республики Таджикистан. – Душанбе. 1999.28с.
199. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2016. 135с.
200. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният»//Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2011, №6, мод. 434; с. 2014, №11, мод. 646; Қонуни ҚТ аз 15.03.2016 с., № 1283)
201. Общее Соглашение об становлении мира и национального согласия в Таджикистане. – Душанбе, 1997.
202. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2012.
203. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2013.
204. Самтҳои асосии Барномаи пешазинтихоботии номзад ба мансаби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз Ҳизби Халқии Демократии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе, 2013. 27 с.
205. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тасдиқи Консепсияи сиёсати давлатии иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели соли 2008, №451.
206. Баромади Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷаласаи васеи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи натиҷаҳои рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакат дар соли 2015 аз 21.01.2016.

Мақолаҳои интернетӣ

207. Бондаренко В.А. Социальная адаптация личности: понятие и сущность.// www.superinf.ru
208. Кузнецов Ю., Никольский В., Введение в теорию национальной безопасности. Электронная библиотека кафедры национальная безопасность; <http://safety.spbtu.ru/book/>